Doç. Dr. Hüner Tuncer

27 MAYIS'TAN 12 MART'A

Türk Dış Politikası

KAYNAK YAYINLARI

Doç. Dr. Hüner Tuncer

27 MAYIS'TAN 12 MART'A

Türk Dış Politikası

Kaynak Yayınları No: 731
Yayıncı Sertifika No: 14071
ISBN: 978-975-343-872-8

1. Basım: Mayıs 2014

Genel Yayın Yönetmeni
Sadık Usta

Editör
Hadiye Yılmaz

Redaktör
Ali Eren

Sayfa Tasarım
Güler Kızılelma

Kapak Fotoğrafı
Cemal Gürsel, Süleyman Demirel

Kapak Tasarım
Nihal Sevim

Baskı ve Cilt
Analiz Basım Yayın
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi D Blok 3ND22 Kat:5 Topkapı
Tel: 0212 501 82 87
Sertifika No: 14071

© Bu kitabın yayın hakları Analiz Bas. Yay. Tas. Gıda Ticaret ve Sanayi Ltd. Şti.nindir. Eserin bütün hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

KAYNAK YAYINLARI
ANALİZ BASIM YAYIN TASARIM GIDA TİCARET VE SANAYİ LTD. ŞTİ.
Galatasaray, Meşrutiyet Caddesi Kardeşler Han No: 6/3
Beyoğlu 34430 İstanbul
www.kaynakyayinlari.com • iletisim@kaynakyayinlari.com
Tel: 0212 252 21 56-99 Faks: 0212 249 28 92

HÜNER TUNCER, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden mezun oldu.
1971-1975 yıllarında, Siyasal Bilgiler Fakültesi "Uluslararası İlişkiler Kürsüsü"nde asistanlık görevinde bulundu ve "Uluslararası İlişkiler" dalında doktora derecesini aldı.
1975-1977 yıllarında yüksek lisans öğrenimi gördüğü Viyana Diplomasi Akademisi'nden 1977'de mezun oldu.
1977-1997 yıllarında, Dışişleri Bakanlığı'nda meslek memuru (diplomat) olarak görev yaptı. Yurtdışında görev yaptığı yerler şunlardı: Kopenhag Büyükelçiliği, Meksiko Büyükelçiliği, Milano Başkonsolosluğu, Oslo Büyükelçiliği ve Pretoria (Güney Afrika) Büyükelçiliği.
1997 yılında, Kültür Bakanlığı Müsteşar Yardımcılığı'na atandı ve 1998'de bu görevden emekliye ayrıldı.
Kasım 1998'de, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde verdiği "Doçentlik" sınavının sonucunda, "Siyasi Tarih Doçenti" unvanını aldı.
1998-1999 yıllarında, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde ve ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde yarızamanlı öğretim üyeliği yaptı.
1999-2003 yıllarında, Atılım Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde tamzamanlı öğretim üyeliği yaptı.

2003-2007 yıllarında, ODTÜ Tarih Bölümü'nde yarızamanlı öğretim üyeliği görevinde bulundu.
2008-2009 yıllarında, Hacettepe Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde yarızamanlı öğretim üyeliği yaptı.
Haziran 2010'da, "Viyana Diplomasi Akademisi Mezunları Şeref Listesi"nde yer aldı.
14 Aralık 2010'da, "Avusturya Devleti Bilim ve Sanat Şeref Nişanı"nı aldı.
Kaynak Yayınları tarafından yayımlanan *Metternich'in Osmanlı Politikası (1815-1848)* adlı çalışmasıyla 2013 Yunus Nadi Sosyal Bilimler Ödülü'nü aldı.

Doç. Dr. Hüner Tuncer'in yayımlanmış olan kitapları şunlardır:
Metternich'in Osmanlı Politikası (1815-1848) (Ümit Yayıncılık, Ankara, Ocak 1996); *Irkçılıktan Özgürlüğe, Güney Afrika* (Çağdaş Yayınları, İstanbul, Temmuz 1997); *Dr. Hadiye Tuncer'e Armağan* (Sanat Kitabevi, Ankara, 1999); *Çözemediklerimiz* (Ümit Yayıncılık, Ankara, Mart 2000); *19. Yüzyılda Osmanlı-Avrupa İlişkileri* (Ümit Yayıncılık, Ankara, Aralık 2000); *İdealler Kuşağı'ndan Bir Örnek: Dr. Hadiye Tuncer* (Ümit Yayıncılık, Ankara, Şubat 2002); *"Doğu Sorunu" ve Büyük Güçler (1853-1878)* (Ümit Yayıncılık, Ankara, Nisan 2003); *Kıbrıs Sarmalı; Nasıl Bir Çözüm?..* (Ümit Yayıncılık, Ankara, Şubat 2005); *"Eski" ve "Yeni" Diplomasi* (4. basım, Ümit Yayıncılık, Ankara, Mart 2005); *Küresel Diplomasi* (Ümit Yayıncılık, Ankara, Ocak 2006); *İç Politikadan Dış Politikaya Türkiye'nin Sorunları ve Küreselleşme* (Kaynak Yayınları, İstanbul, Mayıs 2006); *Bir Kadın Diplomatın Anıları* (Logos Yayınları, İstanbul, Şubat 2007); *Osmanlı-Avusturya İlişkileri (1789-1853)* (Kaynak Yayınları, İstanbul, Kasım 2008); *Diplomasinin Evrimi/Gizli Diplomasiden Küresel Diplomasiye...* (Kaynak Yayınları, İstanbul, Nisan 2009); *Osmanlı Devleti ve Büyük Güçler (1815-1878)* (Kaynak Yayınları, İstanbul, Eylül 2009); *Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler* (3. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Kasım 2010); *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu, Osmanlı İmparatorluğu ve Birinci Dünya Savaşı* (Kaynak Yayınları, İstanbul, Nisan 2011); *Atatürkçü Dış Politika* (2. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Haziran 2011); *Osmanlı'nın Rumeli'yi Kaybı (1878-1914)* (2. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Aralık 2011); *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye* (2. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Nisan 2012); *Kıbrıs Sarmalı; Nasıl Bir Çözüm?..* (Genişletilmiş 2. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Ağustos 2012); *Metternich'in Osmanlı Politikası (1815-1848)* (2. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Ocak 2013); *Menderes'in Dış Politikası, Batı'nın Güdümündeki Türkiye* (Kaynak Yayınları, İstanbul, Eylül 2013.)

Doç. Dr. Tuncer'in, kitaplarının yanı sıra çok sayıda makalesi çeşitli bilimsel dergilerde yayımlanmıştır.

Doç. Dr. Hüner Tuncer

27 MAYIS'TAN 12 MART'A

Türk Dış Politikası

İÇİNDEKİLER

27 MAYIS 1960 DEVRİMİ VE
MİLLİ BİRLİK KOMİTESİ YÖNETİMİ
(27 Mayıs 1960-20 Kasım 1961) 13
Milli Birlik Komitesi Yönetimi'nin Dış Politikası 19

KOALİSYON HÜKÜMETLERİ DÖNEMİNDE
DIŞ POLİTİKA
(20 Kasım 1961-27 Ekim 1965) 25
Çok Yanlı Dış Politikaya Geçiş 27

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA DÖNÜM NOKTASI:
1963-1964 KIBRIS BUHRANI 31
Akritas Planı 31
Türklerin Katliamı ve
Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Çöküşü (Aralık 1963) 33
NATO Planı (Ocak-Şubat 1964) 36
BM Güvenlik Konseyi'nin 4 Mart 1964 Tarihli ve
186 Sayılı Kararı 39
"Johnson Mektubu" (5 Haziran 1964) 41

"Johnson Mektubu"nun
Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri 45
Acheson Planı (14 Temmuz 1964) 48
İkinci Acheson Planı (20 Ağustos 1964) 49
ABD'nin Kıbrıs Politikası 51
Plaza Raporu (26 Mart 1965) 52
BM Genel Kurulu'nun 18 Aralık 1965 Tarihli Kararı 52

1967 KIBRIS BUHRANI'NIN
TÜRK DIŞ POLİTİKASI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ 55
Adalet Partisi Hükümeti'nin Dış Politikası (1965) 55
Yunanistan'da Albaylar Cuntası Dönemi ve
Demirel-Kollias Görüşmeleri (1967) 57
Vance Misyonu ve 1967 Buhranı'nın Sonu 59
"Geçici Kıbrıs Türk Yönetimi"nin Kuruluşu (28 Aralık 1967)
ve Toplumlararası Görüşmelerin Başlatılması
(24 Haziran 1968) 61
Türkiye'nin Kıbrıs Politikası (1967-1974) 62

ABD İLE İLİŞKİLER 65
ABD'nin "Sınırlı Savaş" Anlayışı ve
"Esnek Karşılık" Stratejisi 66
Türkiye'ye Jüpiter Füzelerinin Yerleştirilmesi 69
1962 Küba Buhranı 71
Türkiye'nin Küba Buhranı'ndaki Tutumu 75
Küba Buhranı'nın Türkiye Açısından Sonuçları 77
"Çok Taraflı Nükleer Güç" (MLF) ve Türkiye 78
ABD Keşif Uçuşlarının Yasaklanması 80
İkili Anlaşmalar 80
Amerikan Üsleri ve Tesisleri 82
Türk-Amerikan Savunma İşbirliği Anlaşması (3 Temmuz 1969) 84
ABD'nin "Barış Gönüllüleri" 88
Haşhaş Sorunu 89

NATO İLE İLİŞKİLER 93

SOVYETLER BİRLİĞİ İLE İLİŞKİLER 99
Milli Birlik Komitesi Yönetimi'nde Türk-Sovyet İlişkileri (27 Mayıs 1960-20 Kasım 1961) 99
İnönü Hükümetleri Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri (20 Kasım 1961-20 Şubat 1965) 101
Ürgüplü Hükümeti Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri (20 Şubat 1965-27 Ekim 1965) 106
Demirel Hükümetleri Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri (27 Ekim 1965-12 Mart 1971) 108
Doğu Bloku Devletleriyle İlişkiler 110

ORTADOĞU DEVLETLERİYLE İLİŞKİLER 113
Türkiye'nin Yeni Ortadoğu Politikası 114
6 Gün Savaşı (5-10 Haziran 1967) ve Türkiye 116
İslam Zirve Konferansı (22-25 Eylül 1969) ve Türkiye 121
"Kalkınma için Bölgesel İşbirliği" (RCD) (22 Temmuz 1964) ve Türkiye 123

AVRUPA EKONOMİK TOPLULUĞU (AET) İLE İLİŞKİLER 127
Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na Üyelik Başvurusunun Kabulü (11 Eylül 1959) 128
Milli Birlik Komitesi Yönetimi'nin "Yeni Türk Tezi" (14 Ekim 1960) 130
Türkiye-AET Ortaklık Görüşmeleri (1961-1962) 131
Ankara Anlaşması (12 Eylül 1963) 133
Türkiye-AET İlişkilerinde Hazırlık Dönemi 135
Türkiye-AET İlişkilerinde Geçiş Dönemi ve Son Dönem 136
Ankara Anlaşması'na Ek Protokoller 138
Demirel Hükümeti'nin AET Politikası (1965) 139
"Katma Protokol" 142

SONUÇ 145
12 Mart 1971 Muhtırası 149

FOTOĞRAFLAR 153

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA 165

27 MAYIS 1960 DEVRİMİ VE MİLLİ BİRLİK KOMİTESİ YÖNETİMİ (27 Mayıs 1960-20 Kasım 1961)

Demokrat Parti (DP) iktidarının ilk yıllarında, savaş sonrası sıkıntılarının giderilmesi ve dış yardımın artması ile Türk ekonomisi dinamik bir döneme girmişti. İthalat bolluğu ve dış yardım, tarımda makineleşme ve bunun etkisiyle ekim alanlarının genişletilmesi ile iyi ürün yıllarının birbirini kovalaması sonucunda, ekonomide hızlı bir gelişme sağlanmıştı. 1950-1953 dönemi, Türk ekonomisinde canlılık ve bolluk dönemiydi. Milli gelirdeki artış, esas olarak tarımsal üretimden kaynaklanmaktaydı. Ancak, 1950'lerin ortalarına doğru ekilebilir toprakların sınırlarına varılması ile darboğazlar kendini göstermeye başlamış, enflasyon giderek büyüyen dış ödemeler açığına yol açmış ve sonunda ekonomi dengesini yitirmişti.

1954-1955 yıllarında iklim koşullarındaki olumsuzluktan etkilenen tarımsal üretim daralması, ihracattaki duraklama, izlenen

liberal ekonomi politikaları sonucunda ithalattaki artışla birlikte ortaya çıkan mal zenginliğine karşı başlayan enflasyonist baskılar, ABD'nin borç vermedeki isteksizliği ve kentlere yığılmayı sürdüren nüfusa iş alanı açmakta doygunluk noktasına erişen sanayi, ekonomide duraksamaya neden oldu. 1956 yılındaki dünya ekonomik daralması (recession) da saydığımız bu olumsuzluklara eklenince, 1950'lerin başında hızla gelişen ve yılda yüzde 10 civarına varan ekonomik büyüme duraksamıştı. Bu koşullarda, yaşamlarının birdenbire ekonomik zorluk ve darlık içine düştüğünü gören sabit gelirli kitlelerin, Demokrat Parti iktidarına karşı tutumları değişmeye başladı. Bunu algılayan DP iktidarı, 1957 yılında erken seçimlere gitme kararı aldı. 1957 seçimlerinde DP, yine en fazla oyu almakla birlikte, bu kez yüzde 50'den daha az oyla yetinmek zorunda kalmış ve ayrıca, Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) TBMM'deki sandalye sayısını önemli ölçüde artırmasını engelleyememişti. Öte yandan CHP, seçimlere hile karıştırıldığını ileri sürerek, DP iktidarının yasallığını sorgulamaya başlamıştı.

1957'de bütün kaynakların tükenmesi üzerine, mal kıtlığı boy gösterdi ve Türk Lirası'nın yüzde 330 oranında devalüe edilmesi sonucunda, sabit gelirlilerin satın alma gücünde büyük bir düşüş yaşandı. Bu koşullarda iyice gerilen iktidar-muhalefet ilişkileri, Türkiye'yi bir siyasal ayaklanma ortamına doğru sürüklemekteydi.[1]

1955 yılından itibaren, kitlelerin ekonomi alanındaki beklentileri düş kırıklığına dönüşünce, Hükümet'in yasallığı da giderek artan biçimde sorgulanmaya başlanmıştı. Öte yandan, DP'nin muhalefeti susturmaya yönelmesi, hem TBMM içinde hem de dışında siyasal gerilimin tırmanmasına neden oldu. Demokrat Parti Hükümeti'nin, Cumhuriyet Halk Partisi'nin etkinliklerini soruşturmak üzere Meclis yetkileriyle donatılmış olan bir "Tahkikat

1 Ersin Kalaycıoğlu, "27 Mayıs 1960 İhtilaline Giden Yol: Nedenler ve Açıklamalar", *27 Mayıs 1960 Devrimi, Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası*, ed. Suna Kili, Boyut Kitapları, İstanbul, 1998, s.41.

Komisyonu" kurması üzerine, İstanbul ve Ankara'da öğrenci gösterileri başladı.[2]

DP iktidarının, 1960 ilkbaharında artan huzursuzluğu ve öğrenci hareketlerini denetim altında tutmak için askeri birlikleri kullanmaya başlaması ile ordu kışlasından çıkartılarak, politikanın içine çekilmişti. Şunu unutmamak gerekir ki, 1950'lerin sonundaki olumsuz ekonomik gelişmelerden en fazla etkilenen sabit gelirli gruplardan biri de genç subaylardı. Subayların maaşlarının satın alma gücü hızla erimiş ve bununla birlikte toplumdaki itibarları da azalmıştı. Öte yandan genç subaylar, DP yönetiminin laiklikten ve Atatürk devrimlerinden ödün vermesinden, Kurtuluş Savaşı kahramanı İsmet İnönü'ye yapılan muameleden[3] ve kamu bürokrasisinin taşra kökenli politikacıların sultasına girmesinden hiç hoşlanmamaktaydı.[4]

27 Mayıs 1960 askeri hareketi, genç subayların iktidara el koymaları biçiminde gerçekleşmişti. Bu hareket, ordunun "emir ve komuta" zinciri dışında gelişmiş ve bu nedenle, bugüne değin istisnai ve tekil konumunu korumuştur.[5] 27 Mayıs Devrimi'ni gerçekleştiren ve üzerlerinde kurumsal denetim olmayan genç subaylar, ilericiydi, idealistti ve Atatürk devrimlerini yürekten benimsemişti. 27 Mayıs Devrim hareketini destekleyenler, üniversite gençliği, öğretim üyeleri, memurlar gibi eğitim düzeyi ile toplumsal statüleri yüksek, ancak, 1950'lerdeki ciddi ekonomik daralmadan bunalmış kitlelerdi.

---

2 Tahkikat Komisyonu, istediği kişileri sorgulayabiliyor, tutuklayabiliyor, her türlü yayını yasaklayıp toplayabiliyor, gazeteleri kapatabiliyor, gerekli gördüğü her türlü araç, gereç ve belgeye el koyabiliyor, siyasal toplantıları yasaklayabiliyordu. Bu komisyonun çalışmaları gizli olup, kararlarına kesinlikle itiraz edilemiyordu. Bu kararlara karşı çıkanlar, bir ila üç yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılıyordu.

3 İnönü, Kayseri'ye yaptığı bir gezide kente Valilik tarafından sokulmamış, Uşak ve Topkapı'da da saldırıya uğramıştı.

4 Kalaycıoğlu, *27 Mayıs 1960 Devrimi, Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası*, s.42.

5 27 Mayıs hareketinden sonra yapılan bütün askeri müdahalelerde "emir ve komuta" zinciri içinde kalınarak hareket edilmişti.

27 Mayıs 1960 Devrimi, iki ayrı siyasal yasallık ilkesinin çatışmasını da ön plana çıkarmıştı. Siyasal iktidarın yasallığını, seçmenlerin verdiği oy sonucunda ortaya çıkan "milli irade" ile sınırlı olarak tanımlayan görüş ile siyasal iktidarın, "Cumhuriyet'in temelleri ve Atatürk ilkeleri"ni de benimsemesine dayandıran yasallık anlayışı arasındaki uzlaşmazlık, günümüze değin Türkiye'nin siyasal yaşantısına damgasını vurmayı sürdürmüştür.[6]

27 Mayıs Devrimi, iktidardaki Demokrat Parti Hükümeti'nin ülke aleyhine yürüttüğü politikaya son vermek isteyen Atatürkçü subayların gerçekleştirmiş olduğu bir hareketti. Bu devrim hareketi, diktatörlüğe giden Demokrat Parti iktidarına tepki niteliğini taşıyordu. 1950-1960 yıllarında iktidarda bulunan Demokrat Parti yönetiminin, özellikle son yıllarında iç politikadaki sertlik yanlısı tutumu ve neden olduğu ekonomik bunalım, Türk ordusunun iktidara müdahale etmesini ve yeni bir yönetim oluşturmasını gerekli kılmıştı.

27 Mayıs 1960 sabahı Ankara Radyosu'ndan yapılan duyuruda, ülke yönetimini ele alan Türk Silahlı Kuvvetlerinin amacının, "partileri içine düştükleri uzlaşmaz durumdan kurtarmak ve partiler üstü tarafsız bir idarenin nezaret ve hakemliği altında en kısa zamanda adil ve serbest seçimler yaptırarak, idareyi, hangi tarafa mensup olursa olsun seçimi kazanana devir ve teslim etmek" olduğu belirtilmişti. Başka bir deyişle, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin amacı, ülkede demokratik rejimin yeniden kurulmasıydı. Yine aynı duyuruda, 27 Mayıs hareketinin hiçbir şahsa ya da zümreye karşı yapılmadığı da vurgulanmıştı.

27 Mayıs akşamı Milli Birlik Komitesi, kansız bir biçimde iktidara el koydu.[7] Milli Birlik Komitesi, Menderes Hükümeti'ni devir-

---

6 Kalaycıoğlu, *27 Mayıs 1960 Devrimi, Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası*, s.44.

7 Milli Birlik Komitesi (MBK), kendi içinde ikiye bölünmüş durumdaydı. "Ilımlılar" diye isimlendirilebilecek grubun amacı, ülkede demokratik rejimin yeniden kurulmasını sağlamak ve en kısa sürede seçimleri yapıp iktidarı sivillere devretmekti. "Radikaller" diye isimlendirilen ve başkanlığını Alparslan Türkeş'in yap-

mek ve ufak anayasal değişiklikler yapmak suretiyle, yeniden sivil yönetime geçilebileceğini varsaymaktaydı. Milli Birlik Komitesi üyeleri arasında iktidarda ne süreyle kalacakları ve ne yapacakları konusunda bir uzlaşma mevcut değildi. Askeri yönetimin önceliği, Türkiye'nin gelecekteki rejiminin yapısını kararlaştırmaktı.

27 Mayıs 1960 Devrimi öncesinde Kara Kuvvetleri Komutanı iken, Demokrat Parti Hükümeti tarafından emekliliğe sevk edilen ve zorunlu izinli olarak İzmir'e gönderilen Orgeneral Cemal Gürsel, Devrim'in hemen ertesinde Milli Birlik Komitesi'nin davetiyle Ankara'ya getirilmiş ve Devrim'in lideri olarak kabul edilmişti.[8]

Birinci Milli Birlik Komitesi Hükümeti, Orgeneral Cemal Gürsel'in başkanlığı altında 27 Mayıs 1960-5 Ocak 1961 tarihlerinde, İkinci Cemal Gürsel Hükümeti de 5 Ocak 1961-27 Ekim 1961 tarihlerinde iktidara getirilmiş olan sivil nitelikte olmayan hükümetlerdi.[9] Emin Fahrettin Özdilek başkanlığındaki yine sivil olmayan Hükümet ise 27 Ekim 1961-20 Kasım 1961 tarihlerinde iktidarda kalmıştı.[10]

Orduda prestiji çok yüksek olan İsmet İnönü'nün başkanlığı altındaki Cumhuriyet Halk Partisi'nin ısrarı üzerine, Milli Birlik

---

tığı grubun amacı ise Atatürk devrimlerini tamamlamak, ekonomik reformları gerçekleştirmek ve gerçek anlamda demokratik bir rejim kurabilmek için 4-5 yıl yönetimde kalmaktı. MBK içindeki bu bölünmüşlük, "14'ler" olarak isimlendirilecek Radikallerin 13 Kasım 1960'ta tasfiye edilmesine değin sürmüştü.

8 27 Mayıs hareketinin ertesinde, 3. Ordu Komutanı Orgeneral Ragıp Gümüşpala'nın, Milli Birlik Komitesi üyelerine, başlarında kendisinden daha kıdemli bir askerin bulunmaması durumunda, ordusuyla birlikte Erzurum'dan Ankara'ya yürüyüp devrim hareketine son vereceğini bildirmesi üzerine, Devrim'in liderliğini üstlenmek üzere Orgeneral Cemal Gürsel, MBK tarafından askeri uçakla İzmir'den Ankara'ya getirilmişti.

9 Orgeneral Cemal Gürsel, 28 Mart 1966 tarihine değin Türkiye Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanlığı görevini yürütecekti.

10 Emin Fahrettin Özdilek, 27 Mayıs devrim hareketine Birinci Ordu Komutanı olarak katılmıştı. 21 Ekim 1960'ta Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı olarak atanan Özdilek, 27 Ekim 1961'de Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkanlığı görevinin başlaması ve Başbakanlık makamının boşalması üzerine, geçici olarak Başbakanlık görevini yürüttü.

Komitesi, Ocak 1961'de bir Kurucu Meclis'in oluşturulmasını kabul etti. 6 Ocak-24 Ekim 1961 tarihlerinde görev yapan Kurucu Meclis, özel yasama meclisi niteliğindeydi. Temsilciler Meclisi ile Milli Birlik Komitesi'nden oluşacak Kurucu Meclis, yeni anayasa ile yeni seçim yasasını tamamlayarak, 29 Ekim 1961 tarihinde yasama yetkisini yeni seçilen TBMM'ye devredecek, bu süre içinde de yürütme organını denetleme yetkilerini kullanacaktı. Temsilciler Meclisi, genel oya dayalı bir seçimle kurulmuş olmamakla birlikte, etkinliğini sürdüren siyasal partilerin seçtikleri temsilciler ile iller ve çeşitli kuruluşların (barolar, basın, esnaf ve gençlik kuruluşları, sendikalar, odalar, öğretmen örgütleri, tarım kuruluşları, üniversiteler ve yargı organları) Milli Birlik Komitesi'nin müdahalesi olmaksızın doğrudan seçtiği üyelerden oluşmaktaydı. Demokrat Parti üyelerinin Temsilciler Meclisi'nde temsili engellenmişti. Bu Meclis'te temsil edilen siyasal partiler, Cumhuriyet Halk Partisi ile Osman Bölükbaşı'nın liderliğindeki Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ydi. Temsilciler Meclisi'nde, Cumhuriyet Halk Partisi 222 kişiyle temsil edilirken, 25 temsilci Cumhuriyetçi Köylü Millet Partili ve 25 temsilci de bağımsızdı. Kurucu Meclis'te ağırlıklı olarak temsil edilen CHP, siyasal iktidarın eylemlerine dolaylı olarak ortak oluyordu. Böylelikle, Silahlı Kuvvetler ile CHP'nin iktidarı oluşturduğu görüşü yaygındı.[11]

Görülüyor ki, Milli Birlik Komitesi, yetkilerini kısmen seçimle gelen Temsilciler Meclisi'yle paylaşmak yoluna gitmiş ve özellikle anayasa taslağına son şeklinin verilmesinde Temsilciler Meclisi'nin daha yetkili kılınmasına olanak tanımıştı.

27 Mayıs 1961'de, yeni anayasa ile yeni seçim yasası Kurucu Meclis'te kabul edildi ve anayasa, 9 Temmuz'da halk tarafından onaylandı. Milli Birlik Komitesi'nin Kurucu Meclis'e hazırlattığı 1961 Anayasası, vatandaşların temel hak ve özgürlüklerine geniş

11 Ömer Faruk Gençkaya, "Türk Siyasal Sisteminde Kurucu Meclis: 1961 ve 1981 Deneyimlerinin Karşılaştırması",Kalaycıoğlu, *27 Mayıs 1960 Devrimi, Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası*, s.24.

yer vermekte ve "güçler ayrılığı" ilkesiyle iktidarın sınırlarını belirlemekteydi. Öte yandan, 27 Mayıs sonrasında etkinliklerine son verilen siyasal partilerin seçimlere hazırlık yapabilmeleri için, yeniden faaliyete geçmelerine izin verilmişti.

Yargılanmaları sonucunda ölüm cezasına çarptırılan Demokrat Parti Hükümeti Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ile Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın 16 Eylül 1961'de, Başbakan Adnan Menderes'in de 17 Eylül'de cezaları infaz edildi.

Ben, 1950-1960 yıllarında ülkemizi yönetmiş olan Demokrat Parti hükümetlerinin dış politikalarının, Türkiye'nin ulusal çıkarlarını ön plana alarak değil, büyük ölçüde Türkiye'nin bağlı bulunduğu Batı ittifaklarının politikaları doğrultusunda saptandığı ve uygulandığı kanısındayım. Bu yüzden Demokrat Parti yetkililerinin cezalandırılmalarından yana olmakla birlikte, Hükümet üyelerinden bazılarının idamla cezalandırılmış olmalarının kesinlikle karşısında olduğumu burada belirtmek isterim.

Milli Birlik Komitesi Yönetimi'nin Dış Politikası

Demokrat Parti'nin izlediği dış politikanın, 27 Mayıs Devrimi'nin gerçekleşmesinde payı ne olmuştu? *Demokrat Parti'nin dış politika çizgisinin, 27 Mayıs Devrimi'nin gerçekleşmesinde pek bir payı olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz,* çünkü Devrim'i gerçekleştirenler, Devrim'in ilk günü Türkiye radyolarında yayımladıkları bildiride dış politikaya ilişkin şu görüşleri dile getirmişti: "Müttefiklerimize, komşularımıza ve bütün dünyaya hitap ediyoruz. Gayemiz, BM Anayasası'na ve insan hakları ilkelerine tamamıyla uymaktır. Büyük Atatürk'ün 'yurtta sulh, cihanda sulh' ilkesi bayrağımızdır. Bütün ittifaklarımıza ve yükümlülüklerimize sadığız. NATO'ya inanıyoruz ve bağlıyız. CENTO'ya bağlıyız. Tekrar ediyoruz, düşüncelerimiz yurtta sulh, cihanda sulh'tür..."

Devrim'den sonra kurulan Milli Birlik Komitesi yönetiminin 30 Mayıs günü yaptığı toplantıda, dış politika konusunda şu ilke ka-

bul edilmişti: "Müttefik ve dost ülkeler başta olmak üzere, komşu ülkeler ve bütün dünya ulusları ile dostça ilişkilerde bulunmak ve barışa hizmeti dış politikanın temel ilkesi olarak kabul etmek."

Milli Birlik Komitesi, iktidara dış politikayı değiştirmek amacıyla gelmemişti. Askeri yöneticiler, Türkiye'nin ABD ile bağını sürdürmesinin ülkenin nihai çıkarları doğrultusunda olduğu görüşündeydi. Başka bir deyişle ABD ile işbirliği, askeri yöneticiler için de yaşamsal önemdeydi. Askerlerin başlıca kaygısı, 27 Mayıs hareketinin sonucunda Amerikan askeri ve ekonomik yardımının kesilebilme olasılığıydı. Bu nedenle askeri iktidar, yeni yönetimin NATO ile CENTO'ya bağlılığını sürdüreceği konusunda ABD'ye güvence vermişti. ABD yönetimi de, askeri yönetimi tanımakla birlikte, Türkiye'nin en kısa sürede sivil yönetime dönmesi isteğini dile getirdi.

Milli Birlik Komitesi, Dışişleri Bakanı olarak, meslekten diplomat olan Selim Sarper'i atadı.[12] Milli Birlik Komitesi Hükümeti'nin programında, Demokrat Parti hükümetlerinin izledikleri dış politikanın tersine "eşitlik" ve "egemenlik" kavramları üzerinde durulmuş, "dost ve müttefik memleketlerle münasebetlerimizi her sahada eşitlik ve egemenlik esasları dairesinde yürütmek ve geliştirmek, dış siyasetimizin başlıca prensiplerindendir" denilmişti.

Sovyetler Birliği ile ilişkiler konusunda da, Demokrat Parti iktidarının uygulamış olduğu dış politikadan farklı bir tutum sergilendi. Demokrat Parti hükümetleri, Sovyetler Birliği'nin komşu bir ülke olduğunu göz ardı ederek, bu ülkeyle olan ilişkilere NATO'nun ortak bakış açısıyla bakmayı yeğlemişti. Oysa Milli Birlik Komitesi Hükümeti'nin programında, Sovyetler Birliği ile ilişkilerin iyi komşuluk çerçevesinde değerlendirileceği yer almakta

12 Askerler, Selim Sarper'i, politikaya karışmamış ve Batı ile iyi ilişkileri bulunan bir diplomat olarak tanıyordu. 27 Mayıs sabahı Dışişleri Bakanlığı görevi önerilen Selim Sarper, hemen görevi kabul etmeye yanaşmamış, bunun üzerine, 28 Mayıs'ta Dışişleri Bakanı'nın Fahri Korutürk olduğu duyurulmuş, ancak, aynı gün Sarper Dışişleri Bakanlığı görevini kabul ettiğini Cemal Gürsel'e bildirmişti.

ve iki ülke arasındaki ilişkinin komşuluk temeline oturtulacağı belirtilmekteydi.

Öte yandan, Devrim Hükümeti'nin programında, Demokrat Parti yönetiminin dış politikasından farklı olarak, Balkanlar ve özellikle Yugoslavya, Afrika, Uzakdoğu ve Latin Amerika ülkeleriyle ilişkilerin, Ortadoğu bölgesiyle var olan ilişkiyle eşit düzeyde geliştirilmesine öncelik verileceği vurgulanmaktaydı. Ayrıca, Demokrat Parti hükümetleri döneminde ilişkilerin en alt düzeyde tutulduğu Birleşik Arap Cumhuriyeti ve Irak gibi devrimci yönetimlerin iktidarda olduğu ülkelerle de iyi komşuluk ilişkileri kurmak isteği dile getirilmekteydi.

27 Mayıs Devrimi'nin ertesinde kurulan Milli Birlik Komitesi Hükümeti'nin dış politikası, başlıca üç nokta etrafında oluşturulmuştu: Batılı müttefiklerle ilişkiler aynı düzeyde olmakla birlikte "eşitlik" ve "egemenlik" ilkeleri temelinde sürdürülecek, Sovyetler Birliği ile iyi komşuluk esası çerçevesinde dostluk ilişkileri kurulacak ve bağımsızlık savaşı veren "Bağlantısız Ülkeler"le ilişkiler geliştirilecekti.[13] Devrim Hükümeti'nin programında, ilk kez Üçüncü Dünya ülkelerinin bağımsızlık savaşlarının destekleneceği yer almaktaydı. Devrim Hükümeti, izleyeceği çok yanlı dış politikanın ilk göstergelerini ortaya koymuştu.

Milli Birlik Komitesi yönetimi, Demokrat Parti iktidarının bağımsızlık savaşı veren ülkelere yönelik izlediği politikadan rahatsızdı ve başta Bağlantısızlar olmak üzere, Üçüncü Dünya ülkeleriyle ilişkilerini yeni bir zemine oturtmak istiyordu. 16 Eylül 1960'ta Milli Birlik Komitesi'nin bir grup üyesi tarafından yayımlanan bildiride, Türkiye'nin, gelecekteki ulusal bağımsızlık savaşlarını ve özellikle de Cezayir'in Fransa'ya karşı açtığı savaşı destekleyeceği açıklanmıştı. 17 Eylül'de Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, kendisi de ulusal bağımsızlık savaşı vermiş olan Türkiye'nin, Cezayir so-

13 Melek M. Fırat, *1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, Siyasal Yayınevi, Ankara, 1997, s.36.

rununu desteklemesinin doğal olduğunu dile getirmiş ve Fransa ile milliyetçi Cezayirliler arasında arabuluculuk yapmayı önermişti. Geçici Cezayir Hükümeti bu öneriye olumlu yaklaşırken, Fransa resmi bir yanıt vermekten kaçındı. Cezayir konusunda Milli Birlik Komitesi yönetimi eyleme geçememiş, yalnızca Cezayirli milliyetçilere sözlü destek vermekle yetinmişti; çünkü Türkiye, NATO içinde müttefiki olduğu Fransa ile karşı karşıya gelebilmesi sonucunda, bu ülkenin Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na üye kabul edilmemesi de dahil olmak üzere, birçok soruna yol açabileceğini düşünmüştü.

Bilindiği gibi, Demokrat Parti döneminde Türkiye, Bağlantısız devletleri karşısına almış ve onlar tarafından "Batı'nın Sözcüsü" olarak nitelendirilmişti. Demokrat Parti iktidarının bu tutumu sonucunda, BM'de yapılan Kıbrıs konusundaki görüşmelerde ve oylamalarda, Türkiye'nin Üçüncü Dünya ülkeleri tarafından yalnız bırakıldığı görüldü.

Türkiye, Milli Birlik Komitesi döneminde de, Demokrat Parti yönetiminde olduğu gibi Batı'ya bağlılığını sürdürmüş ve bu bağlılıkta öncelikle ve özellikle Batı'dan dış yardım sağlama gerekçesi rol oynamıştı. *Milli Birlik Komitesi yönetimi, dış borçları dış yardımlarla ödemek yolunu seçmiş ve bunun için de ilk kapısını çaldığı ülke ABD olmuştu. Peki bu durumda, Atatürkçü dış politika, acaba askeri yöneticilerin yalnızca sözlerinde mi kalmaktaydı?*

Milli Birlik Komitesi Başkanı Cemal Gürsel, 4 Temmuz 1960'ta yaptığı bir basın toplantısında, Türkiye'nin borçlarının çok miktarda olduğunu belirterek bu borçları asla reddetmeyeceğini, ancak Türkiye'nin bu yükümlülüğü yerine getirirken, NATO için büyük önem taşıyan askeri ve ekonomik gelişmesinin yavaşlayabileceğini, bu nedenle de, Avrupa ve ABD'nin Türkiye'ye yapılan yardımları artırması gerektiğini öne sürmüştü.

Milli Birlik Komitesi yönetimi, 1961 Ekim'ine değin bütçeyi denkleştirmiş, enflasyonu denetim altına almış ve dış ticareti bir

düzene sokmuşsa da, sivil hükümete, Menderes döneminden kalma ciddi ekonomik sorunlarla birlikte 1,5 milyar dolara yakın bir dış borç devretmişti.

Milli Birlik Komitesi yönetiminin dış politikaya getirdiği en önemli yenilik ise hiç kuşkusuz, o zamana değin tabu sayılan bir alanın, yani dış politikanın bundan böyle kamuoyunca açıkça tartışılmaya başlanmasıydı. 27 Mayıs Devrimi'nin getirdiği düşünce özgürlüğü ortamında, dış politika alanında o zamana değin saklı kalmış bütün düşünceler su yüzüne çıkabilmişti. Türk kamuoyu, ilk kez Aralık 1963'te patlak veren Kıbrıs buhranında, Hükümet'i takınacağı tavır ve izleyeceği politika konusunda sorgulamaya başlamış ve kendi duygu ve düşüncelerini yönetim kadrolarına iletmeye çalışmıştı. Türk halkı, Kıbrıs buhranı nedeniyle ABD Başkanı Johnson'un Başbakan İnönü'ye 5 Haziran 1964'te gönderdiği mektup üzerine, Türk-ABD ilişkilerine ilişkin kuşkularını da basın aracılığıyla Hükümet'e duyurmaktan kaçınmadı. Bundan böyle Türkiye'de iktidara gelecek hükümetler, dış politika konularında halkın sesine de kulak verme zorunluluğunu duyacaktı.

KOALİSYON HÜKÜMETLERİ DÖNEMİNDE DIŞ POLİTİKA (20 Kasım 1961-27 Ekim 1965)

15 Ekim 1961'de genel seçimlerin yapılmasıyla Türkiye'de çok partili demokratik hayata geçildi. Bu seçimlere bütün siyasal partiler, "milli birlik ve beraberlik" sloganı altında ve dış politikada görüş birliği içinde girmek istedi. 1961 seçimlerinden kısa bir süre önce, partiler arası yuvarlak masa toplantısı için yapılan hazırlık çalışmasında, gündemdeki dış politika konusuna ilişkin şöyle bir madde konmuştu: "Milli bir hüviyet almış bulunan dış politikamızın partiler arası tartışmalara konu yapılmaması." Bu doğrultuda Cumhuriyet Halk Partisi de, dış politikada Batı demokrasileriyle ittifak esasını benimsediğini, Türkiye'nin NATO üyesi oluşunu Türk dış politikasının vazgeçilmez bir öğesi olarak gördüğünü ve Türkiye'nin Avrupa Ortak Pazarı'na katılması gereğine inandığını ileri sürmüştü.

Ekim 1961 seçimlerinde hiçbir parti mutlak çoğunluğu kazanamamış ve bunun sonucunda, Cumhuriyet Halk Partisi ile Adalet

Partisi arasında bir koalisyon hükümeti kurulmuştu. Bu koalisyon hükümetinin dış politikası, temelini Büyük Atatürk'ün "yurtta sulh cihanda sulh" ilkesine dayandırmakta, Türkiye'nin NATO'ya bağlılığını onaylamakta, komşu ülkeler ve Sovyetler Birliği ile iyi komşuluk ilişkilerinin sürdürülmesini öngörmekteydi.

1961-1965 yıllarında Türkiye, koalisyon hükümetleri tarafından yönetildi. Ekim 1961 seçimleri sonucunda, TBMM'de 450 milletvekilliğinden 173'ünü Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), 158'ini Adalet Partisi (AP), 65'ini Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ve 54'ünü Yeni Türkiye Partisi (YTP) kazanmıştı. 26 Ekim 1961'de yeni TBMM, Cumhurbaşkanlığı'na Cemal Gürsel'i seçti. 1961-1965 döneminde 4 koalisyon hükümeti kuruldu. İsmet İnönü'nün başkanlığında kurulan CHP-AP Koalisyonu 20 Kasım 1961-25 Haziran 1962, CHP-YTP-CKMP Koalisyonu 25 Haziran 1962-25 Aralık 1963, CHP-Bağımsızlar Koalisyonu 25 Aralık 1963-20 Şubat 1965 tarihlerinde, Suat Hayri Ürgüplü başkanlığındaki AP, YTP, CKMP ve Millet Partisi (MP) Koalisyon Hükümeti de,[1] 20 Şubat 1965-27 Ekim 1965 tarihlerinde iktidarda kalmıştı.

1961 seçimlerinin siyasal istikrar getirmediğini ve kurulan koalisyon hükümetlerinin iktidarında 27 Mayıs'ın hedeflerine ulaşmanın mümkün olamadığını düşünen subaylar, Harp Okulu Komutanı Albay Talât Aydemir'in önderliğinde 22 Şubat 1962'de başarısız bir darbe girişiminde bulundular. İkinci darbe girişimi, 21 Mayıs 1963'te Harp Okulu'nda başlatılmak istenmiş ancak, Hava Kuvvetleri'nin Hükümet'in yanında yer alması üzerine, bu darbe girişiminin başarıyla sonuçlanması engellenmiş ve hareketin liderleri olan Albay Talât Aydemir ile Binbaşı Fethi Gürcan idam edilmişti.

1961-1965 döneminde iktidarda bulunan koalisyon hükümetlerinde yer alan CHP, dış politikada Büyük Atatürk'ün "yurtta sulh,

1 1961 seçimlerinde Adalet Partisi Kayseri Senatörü seçilen Suat Hayri Ürgüplü, Cumhuriyet Senatosu'nun ilk başkanı olmuştu. Ürgüplü, İsmet İnönü'nün 5 Şubat 1965'te Başbakanlık'tan istifa etmesi üzerine, AP'nin öncülüğünde kurulan Dördüncü Koalisyon Hükümeti'nin Başbakanlığı'nı yaptı.

cihanda sulh" ilkesine bağlı kalacağını ileri sürerken, AP, YTP ve MP Batı'ya bağlılığı vurgulamakla birlikte, komşu ülkelerle ve bağımsızlığını yeni kazanmış Asya-Afrika ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesi isteğine de parti programlarında yer vermişti. AP'li bakanların ağırlıkta olduğu Ürgüplü Hükümeti'nin programında da, Büyük Atatürk'ün "tam bağımsız" ve "onurlu" dış politika görüşüne atıfta bulunulmuş, Sovyetler Birliği ile yakın ilişkileri sürdürme isteği ifade edilmiş ve bağımsızlıklarını yeni kazanan Asya-Afrika ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesi isteğine yer verilmişti.

27 Mayıs Devrimi ertesinde Türkiye'yi yöneten hükümetler, Demokrat Parti hükümetleri gibi ne yazık ki, ülkeyi körükörüne Batı'ya bağımlılıktan kurtarma yolunda hiçbir çaba harcamamıştı!

27 Mayıs Devrimi ertesinde Atatürkçü dış politika, büyük ölçüde Batı'nın dış politikasına koşut bir politika izlemek ve Batı ile işbirliğinde bulunmak olarak algılandı. Koalisyon hükümetleri, güçlü ve disiplinli bir ordunun en iyi Amerikan yardımı ile ayakta tutulabileceğini düşünmüş ve NATO karşıtı bir tutumun, Türk ekonomisinin gereksinim duyduğu dış yardımı azaltabileceğinden kaygı duymuştu.

Çok Yanlı Dış Politikaya Geçiş

1960'lı yılların ortalarında, 1950'lerin iki kutuplu dünyasının yerini bloklar arasındaki "yumuşama" (detente) sürecine bıraktığı gözlemlenmekteydi. II. Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde ABD'ye muhtaç olan Avrupa, artık kendi ayakları üzerinde durabilmekte hatta daha özgür ve bağımsız tutumuyla ABD'yi huzursuz bile edebilmekteydi. 1966'da Fransa'nın NATO'nun askeri kanadından çekilmesiyle, Batı Bloku'nun bir tür çözülme içine girdiği söylenebilirdi.

Doğu Bloku'nda ise Çin Halk Cumhuriyeti, Sovyetler Birliği'nin 1956 yılında ortaya attığı "barış içinde bir arada yaşama" politikasını hazmedememiş ve Sovyet Rusya ile yollarını ayırmıştı.

Çin, Sovyetler Birliği'nin Batılı devletlerle uzlaşma yoluna girmesini, dünyadaki sosyalist harekete karşı yapılmış bir ihanet olarak değerlendirmekteydi. Öte yandan, Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupalı müttefikleri de, 1956'daki Sovyet Komünist Partisi'nin 20. Kongresi'nden sonra, Batılı devletlerle ekonomik ve siyasal alanlarda yeni ilişkiler kurma yoluna girmişti. Bu devletlerden Romanya, dış politikasında zaman zaman Sovyetler Birliği'nden oldukça bağımsız davranmaktaydı.

1960'ların ortalarında gözlemlenen bir diğer gelişme de, "Üçüncü Dünya" diye isimlendirilen Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın gelişmekte olan devletlerinin sayılarının hızla artması oldu. 1960-1965 yıllarında, bağımsız Afrika devletlerinin sayısı 40'a yükselmişti.

Uluslararası ortamdaki bu gelişmelerin Türk dış politikası üzerindeki etkileri neler olmuştu? Şu bir gerçekti ki, eğer 1963 yılının sonunda Kıbrıs buhranı ortaya çıkmamış olsaydı, Türkiye'nin dış politikasında kısa sürede köklü değişiklikler yapması büyük bir olasılıkla mümkün olamayacaktı. 1962 yılındaki Küba füze bunalımı ile 1963 Kıbrıs buhranı, Türkiye'nin özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra dış politikasını sıkı sıkıya bağladığı NATO ile ABD'nin, kendi çıkarlarının söz konusu olduğu durumlarda Türkiye'yi yalnız bırakabileceğini açıkça göstermişti. 1965 seçimleriyle iktidara gelen Süleyman Demirel'in liderliğindeki Adalet Partisi Hükümeti, Kıbrıs sorununda yaşanan gelişmelerin sonucunda, büyük ölçüde Batı'ya bağımlı dış politikadan ayrılarak, çok yanlı bir dış politika uygulamak yolunu seçti.

10 Ekim 1965'te yapılan genel seçimlerde Adalet Partisi, oyların yüzde 52.87'sini alarak ve TBMM'deki sandalyelerin 240'ını kazanarak, seçimlerden birinci parti olarak çıkmıştı.[2] Adalet Partisi'nin Kurucu Başkanı Emekli Orgeneral Ragıp Gümüşpala'nın 6 Hazi-

2 Adalet Partisi, 11 Şubat 1961'de kurulmuş, 15 Ekim 1961 seçimlerinde oyların yüzde 34.8'ini alarak, TBMM'de 158 milletvekilliği kazanmış ve İsmet İnönü'nün Başbakanlığı altında, Cumhuriyet Halk Partisi ile Türkiye tarihinin ilk koalisyon hükümetini (20 Kasım 1961-25 Haziran 1962) kurmuştu.

ran 1964'te ölümü üzerine partinin geçici başkanlığını üstlenen Saadettin Bilgiç, 27-29 Kasım 1964'te yapılan Büyük Kongre'de partinin Genel Başkanlığı'nı Süleyman Demirel'e devretti.

Siyasal yelpazede merkez sağda yer alan Adalet Partisi, muhafazakâr ve liberal çevrelerin merkezine oturmuş ve piyasa ekonomisi görüşünü benimsemişti. AP, Süleyman Demirel'in Başbakanlığı'nda 1971 yılına değin tek başına iktidarda kalmış, 12 Mart 1971 Muhtırası'yla da iktidardan düşürülmüştü.

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA DÖNÜM NOKTASI: 1963-1964 KIBRIS BUHRANI

27 Mayıs Devrimi'nin ertesinde iktidarı ele geçiren Milli Birlik Komitesi, 28 Mayıs 1960'ta yaptığı açıklamada, yeni yönetimin Kıbrıs konusunda 1959 Londra Antlaşmalarına bağlı kalacağını belirtmişti.[1] 11 Temmuz 1960'ta Hükümet Programı'nı sunan Milli Birlik Komitesi, Kıbrıs sorununun çözümü ile Türk-Yunan ilişkilerinin daha da gelişeceğini ileri sürdü.

16 Ağustos 1960'ta Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasının ertesinde, Cumhurbaşkanı Makarios'a güven mektubunu sunan ilk beş büyükelçiden biri Türkiye Büyükelçisi Albay Emin Dirvana olmuştu. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin büyükelçilik açtığı ilk başkentler, Ankara, Atina, Londra, Washington ve Bonn'du.

Akıtas Planı

İngiliz Parlamentosu'nun 1 Temmuz 1960'ta Kıbrıs'a resmen bağımsızlığını vermesi üzerine, Ada'nın siyasal açıdan eşit varsa-

1 Londra Antlaşmaları, "Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Temel Yapısı", "Garanti Antlaşması" ile "İttifak Antlaşması"nı içeriyordu.

yılan iki halkı, aynı toprak üzerinde ve her iki tarafın da onayladığı uluslararası bir antlaşmanın güvencesi altında bir federasyon oluşturmuştu. Ancak, *etnik köken, dil, din ve kültür açılarından birbirinden tümüyle farklı olan bu iki halk, acaba uzlaşma içinde bir arada yaşayabilecek miydi?*

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilanından hemen sonra Türk ile Rum toplumları arasında vergilerin toplanması, silahlı güçlerin oluşturulması, kamu hizmetlerine katılım oranının saptanması ve ayrı belediyelerin sınırlarının belirlenmesi konularında ilk anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştı. Kıbrıs Anayasası'nın 173. maddesi uyarınca, Kıbrıslı Türkler ile Kıbrıslı Rumlar ayrı belediyelere sahip olacaktı; ancak, Kıbrıslı Rumlar bu maddeye uymayı reddetmekteydi. Kıbrıslı Rumların amacı, Türkleri, Rum yönetimi altında azınlık statüsüne indirgemek ve bu sürecin sonunda da tümüyle Ada'dan sürmekti. Kıbrıs Rum Yönetimi'nin bu amaca yönelik hazırladığı planın ismi ise Akritas Planı'ydı.

Kıbrıs Rum Yönetimi, Kıbrıs Cumhuriyeti'ni yıkma girişimini "Akritas" isimli bir plan çerçevesinde gerçekleştirmeyi hedeflemekteydi. Bu plan uyarınca, Türk halkı ani bir saldırı ile yok edilecek ve Ada, Yunanistan'a bağlanacaktı. Planın hazırlayıcıları arasında "Akritas" kod isimli İçişleri Bakanı Polikarpos Yorgacis, Cumhurbaşkanı Makarios, Meclis Başkanı Glafcos Clerides ve Çalışma Bakanı Tassos Papadopoulos bulunmaktaydı.

Planın ana hatları şöyleydi: Ulusal davanın asıl amacı değişmemişti, yani amaç enosisti. Kıbrıs davası, dünya kamuoyuna ve diplomatik çevrelere, "Kıbrıs halkının self-determinasyon hakkına kavuşması" biçiminde sunulmuştu. Kıbrıs davasının dünyaya bu sözlerle tanıtılması, "self-determinasyon" hakkını kullanmalarının sonucunda sömürge statüsünden kurtulan "Üçüncü Dünya" devletlerini etkilemeyi hedef alıyordu. İlk hedef, Kıbrıs sorununun çözüme kavuşturulamadığı ve yeniden gözden geçirilmesi gerektiği doğrultusundaki bakış açısını uluslararası alanda yaymak olmalıydı.

Akritas Planı çerçevesinde Türkleri imha eylemi, yeraltında etkinliklerini sürdüren EOKA aracılığıyla gerçekleştirilecekti.[2] Bu plana göre her bölgede ne kadar güç bulundurulacağı, silah miktarı, bölge sorumluları, saldırı planları ayrıntılı olarak şemalar halinde gösterilmişti. Akritas Planı uyarınca, Garanti ile İttifak Antlaşmaları yürürlükten kaldırılacak ve anayasanın "Rumların aleyhine olan" maddeleri değiştirilecekti. Böyle bir değişiklik çabasını önleme amacını güden herhangi bir dış müdahale ise haksız ve gereksiz sayılacaktı. (Burada kastedilen, doğaldır ki, Türkiye'nin müdahalesiydi.) Garanti ile İttifak Antlaşmalarının "self-determinasyon" hakkını kısıtlayıcı hükümleri ortadan kaldırıldıktan sonra Kıbrıs halkı, kendi iradesini özgürce dile getirip uygulayabilecekti. Türklerin, anayasa değişiklikleri karşısında gösterecekleri tepki üzerine ise şiddet kullanılarak olası bir saldırının bastırılması yoluna gidilecekti. Türkler birkaç gün içinde bertaraf edilebilirse, bir dış müdahale mümkün olamayacak ve böyle bir müdahale haklı görülemeyecekti. Çarpışmaların Ada'ya yayılması durumunda ise derhal enosis ilan edilecekti.

Türklerin Katliamı ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Çöküşü (Aralık 1963)

30 Kasım 1963'te Makarios, Türk tarafına, anayasanın 13 maddesinde değişiklik yapılması önerisinde bulunmuştu. Enosis yemini etmiş ve uzun yıllar boyunca enosis için savaşım vermiş olan Makarios ile Kıbrıs Rumları, hiçbir zaman bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'ni benimseyememişlerdi. Makarios ile Rum liderliği, bağımsızlıktan enosise nasıl sıçrayacaklarının hesabını yapmaktaydı. Nitekim Makarios, 28 Mart 1963'te *Cyprus Mail* gazetesine şöyle bir demeç vermişti: "Beni bilen her Rum bir 'Kıbrıs ulusu'

2 EOKA (Kıbrıslı Savaşçıların Ulusal Birliği) isimli örgüt, Grivas adlı bir Kıbrıslı Rum tarafından, Kıbrıslı Türklere karşı gerilla eylemlerinde bulunma amacıyla kurulmuştu.

yaratmak için uğraşmayacağımı çok iyi bilir. Anlaşmalar, bir devlet yaratmıştır fakat bir ulus değil."

Makarios'un, anayasada değişiklik yapılmasını önerdiği başlıca noktalar şunlardı: Cumhurbaşkanı'nın ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı'nın veto hakları kaldırılmalı ve gerek Cumhurbaşkanı gerek Cumhurbaşkanı Yardımcısı, Temsilciler Meclisi'nin yapacağı ortak seçimlerle seçilmeliydi. Bazı vergilendirme yasalarına ayrı veto uygulaması kaldırılmalıydı, ayrı belediyeler lağvedilmeliydi. Adli sistem ve polis, jandarma ile güvenlik güçleri birleştirilmeliydi. İdari yapı ve ordu içindeki görevlerin sayısal dağılımı nüfus oranına uygun olarak yapılmalıydı, polis ve orduda görevlerin sayısal dağılımı yasayla belirlenmeliydi. Cemaat Meclisleri ortadan kaldırılmalı, Kamu Hizmetleri Komisyonu kararlarını basit çoğunlukla almalıydı.

Makarios'un bu istekleri basit birer anayasa değişikliği önerisi değildi; bu değişiklikler yapıldığı takdirde, 1960 dengesi ortadan kalkmış olacaktı. Eğer bu değişiklikler gerçekleştirilirse, iki toplumun eşitliği üzerine oturtulmuş dengeli bir ortaklık söz konusu olmayacak, azınlık haklarının saklı tutulduğu üniter bir devlet yapısı oluşturulacaktı.

Kıbrıs Rum tezine göre, Kıbrıs'ta tek bir "Kıbrıs halkı" vardı; Ada bir Yunan adasıydı ve Ada'nın yerli halkı da Rum halkıydı. Türkler ise bu yerli halk içinde yaşayan ve "eski Osmanlı işgalcilerinin artığı olan bir azınlık", bir etnik gruptu. Bu nedenle Türk halkı, "self-determinasyon hakkına, yani ayrı bir devlet kurma hakkına sahip olmayan, ortaklığı ve eşitliği kabul edilemeyecek bir topluluk" olarak nitelendirilmekteydi. Bu görüş doğrultusunda, çoğunlukta olan Rumlar Ada'yı yönetecek, Türkler ise azınlık haklarına razı olacaklardı. Bu görüşlerin altında yatan, Kıbrıs'ta bir çoğunluk yönetiminin kurularak, Rumların bütün Ada'ya sahip olma hevesleriydi.

Şimdi sizlere sormak isterim: Acaba Kıbrıs Rum toplumunun ve liderlerinin görüşlerinde o günden bugüne esasa yönelik bir değişiklik olmuş mudur? Sanırım, bugün Kıbrıs sorununa bir çözüm aranırken, bu sorunun Kıbrıs Rum Yönetimi tarafından gerçekçi ve dürüst bir biçimde yanıtlanması gerekir.

Makarios'un Kıbrıs Anayasası'nı değiştirmeye yönelik önerileri, Kıbrıs Türk toplumunu, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin "eşit ortağı" statüsünden koparark bir azınlık durumuna düşürmeyi amaçlayan değişiklik önerileriydi. Türk toplumu liderliği, bu önerileri 6 Aralık 1963'te reddetti. Bunun üzerine, Akritas Planı yürürlüğe kondu ve EOKA, Türklere karşı şiddet eylemlerine girişti. Daha önce de değinilmiş olduğu gibi, Akritas Planı'nın amacı Türklerin katledilmesiydi. En büyük katliam, 24-25 Aralık 1963 Noel günlerinde yapıldı. Denya, Ayvasıl ve Şillura köyleri işgal edildi. Ayvasıl köylüleri toptan katledilerek, toplu mezarlara gömüldü. 24 Aralık günü yapılan bu katliamda 21 Kıbrıs Türk'ü öldürülmüştü.

Rumların Aralık 1963 olaylarını başlatmalarının altında yatan temel neden, Hükümet'in resmi organlarının denetiminin yalnızca Kıbrıslı Rumlara bırakılmasını sağlamaktı.

Ada Türklerine yapılan katliam eylemi karşısında Türkiye, Garanti Antlaşması'nın 4. maddesine dayanarak, tek taraflı olarak müdahaleye karar vermişti; çünkü Türkiye'nin müdahale istemine, Antlaşma'nın öteki iki tarafı olan Yunanistan ile İngiltere olumlu yanıt vermemişti. Türk Hava Kuvvetleri'ne ait jet uçaklarının 25 Aralık 1963 günü Lefkoşa üzerinde uyarı uçuşunda bulunması üzerine, EOKA'cılar ateşkes anlaşmasını imzalamak zorunda kaldılar.

Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, 25 Aralık 1963'te ABD Başkanı Lyndon Johnson'a bir mektup göndererek, Ada'daki katliamın hemen durdurulması için Johnson'dan Rum tarafına baskı yapmasını istedi. Johnson, 26 Aralık tarihli cevabi mektubunda, barışçı bir çözüm için üç garantör devlet tarafından gerçekleştirilecek akılcı her türlü hareketi destekleyeceğini bildirdi.

Yunan Hükümeti, Garanti Antlaşması'nın 4. maddesine dayanarak Kıbrıs'taki duruma müdahale etmeye hakkı olduğu halde bu hakkını kullanmamakla, Makarios'un Kıbrıslı Türklere karşı gerçekleştirdiği katliam eylemini desteklediğini göstermişti.

27 Aralık 1963'te bir İngiliz Generali'nin komutası altında üç garantör ülkenin askerleri, "Barışı Koruma Gücü" ismi altında Kıbrıs'ta göreve başladı. 30 Aralık günü İngiliz Tümgeneral Peter Young, Lefkoşa'daki Türk-Rum sınırını yeşil mürekkepli bir kalemle çizdiği için, Kıbrıslı Türkler ile Rumlar arasındaki ateşkes anlaşmasının ismi "Yeşil Hat Anlaşması" olarak kalmıştı. Bu hat, Lefkoşa'nın Türk ile Rum kesimlerini ayıran ve Rum saldırılarının durdurulduğu hattı.

Makarios, Garanti ile İttifak Antlaşmalarını tek taraflı olarak feshettiğini açıkladı. Bu karara Yunanistan da destek vermişti. Makarios'un bu eylemiyle Kıbrıs Cumhuriyeti fiilen çökmüş oluyordu.

Aralık 1963 olaylarının sonucunda Kıbrıslı Türkler, kendilerini savunabilecekleri bölgelere çekilmiş ve bu bölgelerde kendi yönetimlerini oluşturmuşlardı. Böylelikle, Kıbrıs'ın ikiye bölünmesi olgusu, herkesin varsaydığı gibi 1974'te değil, 1964'te gerçekleşmişti.

Şu acı bir gerçektir ki, Kıbrıslı Rumların Türklere karşı giriştiği katliam eylemi hiçbir devlet tarafından kınanmamış ve hiçbir devlet, Rumlara karşı bir cezalandırma girişiminde bulunmamıştı. Tam tersine, Kıbrıslı Rumların oluşturduğu yönetim, bütün Kıbrıs'ın yasal hükümeti olarak tanınmıştı. Kıbrıs Türkleri ise hiçbir devlet ve başta BM olmak üzere, hiçbir uluslararası örgüt nezdinde seslerini duyuramamış ve böylelikle, haklı davalarını dünya kamuoyunun gözleri önünde savunabilme olanağından yoksun kalmışlardı.

NATO Planı (Ocak-Şubat 1964)

25 Ocak 1964'te İngiltere'nin ABD nezdindeki Büyükelçisi Sir David Ormsby-Gore, ABD Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı George

Ball'a, İngiltere'nin, artık Kıbrıs'ta barışı korumada tek başına sorumluluğu üstlenemeyeceğini ve kısa bir sürede Kıbrıs için uluslararası bir gücün oluşturulması gerektiğini bildirdi. Büyükelçi, böyle bir gücün yalnızca NATO ülkelerinden gönderilecek birliklerden oluşturulmasını önerdi. ABD yönetimi, diplomatik ve lojistik olarak bir NATO gücünü destekleyeceğini, ancak, bu güç içinde Amerikan askerlerinin bulunmayacağını belirtti.

Öte yandan, Türklerin, ABD bir şey yapmadığı takdirde Kıbrıs'ı kuşatacakları yönündeki sürekli baskılarının sonucunda, ABD Başkanı Johnson, Türkleri tek yanlı müdahalelerinin olabilecek ölümcül sonuçları konusunda uyarmak amacıyla, 28 Ocak 1964'te NATO'nun Amerikalı Komutanı General Lyman Lemnitzer'i Ankara ile Atina'ya göndermişti.

29 Ocak 1964 tarihi itibariyle Başkan Johnson, ABD'nin bir barış gücüne katılımına ilişkin planı onaylamaya karar verdi. ABD'nin, NATO planına katılım koşulları ise şöyleydi: 1- Barış gücünün süresinin üç ayla sınırlı olmasında diretilmeliydi. 2- Yunalılar ile Türkler, üç ay boyunca tek yanlı müdahale haklarını kullanmamayı kabul etmeliydi. 3- Yunanlılar ile Türkler, üç garantör ülkenin temsilcisi olmayan, ancak başka bir NATO ülkesinden olan bir arabulucuyu kabul etmeliydi.

Kıbrıs Rum tarafının NATO planını 4 Şubat 1964'te reddetmesine karşın, ABD planın uygulanmasına çalışmıştı. 7 Şubat'ta ABD Dışişleri Bakanı Dean Rusk, bir basın toplantısında, ABD'nin, diğer NATO ortaklarıyla birlikte Kıbrıs'ta oluşturulacak bir barış gücüne katılmaya hazır olduğunu açıkladı. Başkan Johnson, Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı George Ball'u, planı kabul ettirmek üzere, 9 Şubat 1964'te Atina, Ankara ve Lefkoşa'ya gönderdi. 10 Şubat'ta Ankara'da Başbakan İsmet İnönü ile görüşen Ball, İnönü'yü NATO planını kabul etmeye ikna etmişti. İnönü, Türkiye'nin Ada'daki Türk nüfusunu korumaya yönelik müdahale hakkının zarar görmemesi koşuluyla, Türk Hükümeti'nin, Kıbrıs'ta bir NATO

gücünün oluşturulmasına ilişkin İngiliz-Amerikan önerisini kabul etmeye hazır olduğunu açıkladı. ABD Dışişleri Bakanlığı, 10 Şubat'ta bir açıklamada bulunarak, ABD'nin, Kıbrıs sorununda taraflardan herhangi birine bir çözümü kabul ettirme niyetinin olmadığını, Kıbrıs sorununun nihai çözümüne ilişkin öngörülerinin ya da tercihlerinin bulunmadığını, ABD'nin başlıca çıkarının Doğu Akdeniz'de barışın korunması olduğunu ifade etti.[3]

Öte yandan, 12 Şubat'ta Ball ile görüşen Makarios, bir NATO barış gücünün oluşturulmasına ilişkin Ball'un önerisini reddetmiş ve barış gücü sorununun BM Güvenlik Konseyi'ne sunulması gerektiğini öne sürmüştü. George Ball'un görüşüne göre, Makarios'un başlıca amacı, Türkiye'nin müdahalesini önlemek suretiyle, Kıbrıs Rumlarının mutlu bir biçimde Kıbrıs Türklerini katledebilmesiydi. Ball, Makarios'u, çözümü engellemeyi sürdürdüğü takdirde, Türklerin Ada'yı kuşatabilecekleri ve bu durumda, ABD'nin ve diğer Batılı Güçlerin bunu durdurmak için parmaklarını bile oynatmayacakları konusunda uyardı.

Yeniden Ankara'ya dönerek İnönü ile görüşen Ball, İnönü'den BM Güvenlik Konseyi sorunu görüşünceye değin Kıbrıs'a müdahale etmemesini istemiş, BM'nin, Türkiye'nin müdahale hakkını etkisiz bırakacak hiçbir eylemde bulunmayacağı ve Makarios'un BM'de sert bir ders alacağı konusunda İnönü'ye güvence vermişti. İnönü, Ball'un sözlerini istemeyerek kabul etmiş, ancak, Ada'da Türklerin haklarının ihlal edilmesinin sürdürülmesi durumunda, Türkiye'nin hareketsiz kalamayacağını dile getirmişti. Ball, Türkiye'nin, Kıbrıs'a müdahale etmeyi ciddi olarak düşündüğüne ikna olmuştu.

Türkiye, NATO planını ABD'nin katılımını sağladığı için kabul etmişti. Türkler, Amerikalıların, Kıbrıs Rumlarını katliam eylemlerini sürdürmekten caydıracağını ümit etmekteydi. Başbakan

3 Nasuh Uslu, *The Turkish-American Relationship Between 1947 and 2003: The History of a Distinctive Alliance*, Nova Science Publishers, Inc., New York, 2003, s.166.

İnönü, Türkiye'nin teknik yetersizlikler yüzünden Ada'ya askeri müdahalede bulunamaması nedeniyle, NATO planının geçici bir çözüm sağlayacağı görüşündeydi. Türkler, ayrıca, Kıbrıs sorununa Yunan tarafının isteği doğrultusunda BM'nin değil de, NATO'nun karışmasını istemekteydi; çünkü BM, Türkiye'nin garantör devlet olarak rolünü yadsıyabilirdi.

BM Güvenlik Konseyi'nin 4 Mart 1964 Tarihli ve 186 Sayılı Kararı

Türkiye, 13 Şubat 1964'te BM Güvenlik Konseyi'ne başvurmuştu. Güvenlik Konseyi, 17 Şubat 1964 günü Kıbrıs sorununu görüşmeye başladı. Görüşmeler sırasında ABD'nin BM nezdindeki Büyükelçisi Adlai Stevenson, Garanti Antlaşması'nın, Kıbrıs Cumhuriyeti'ni oluşturan düzenlemelerin bütünleyici bir parçası olduğu ve Kıbrıs Anayasası'nın temel bir maddesini oluşturduğu, bu antlaşmanın ya da herhangi bir uluslararası antlaşmanın Güvenlik Konseyi tarafından feshedilemeyeceği, etkisiz bırakılamayacağı ya da değiştirilemeyeceği açıklamasını yapmıştı. Stevenson'un değerlendirmesine göre ABD Hükümeti, Kıbrıs sorununa bulunacak nihai çözümün ne olacağını saptayabilecek bir konumda olamazdı. Yine Stevenson'a göre Güvenlik Konseyi, bütün tarafların çıkarları, hakları ve sorumluluklarını göz önüne alarak, uzun vadeli siyasal bir çözüme imkân verecek olan koşulların yeniden oluşturulabilmesine etkin katkı sağlamalıydı.[4]

Bu görüşmeler sürerken, 1 Mart 1964'te Makarios, Yunan Başbakanı Yorgo Papandreou'ya "çok gizli" bir mektupta şunları yazmaktaydı: "Sayın Başbakan, bizim amacımız, Kıbrıs Rum halkının anavatan ile anlaşma halinde, kendi geleceğini saptayabilmesini sağlamak amacıyla, Zürih ve Londra Antlaşmalarını feshetmektir. Bu antlaşmaları Kıbrıs Rumları adına ben imzaladım; ancak, hiç-

4 "Cypriot Complaint of Turkish Aggression and Interference in its Internal Affairs", *International Organisation*, vol.18, 1964, s.482.

bir zaman bu antlaşmaların Kıbrıs'a sürekli bir çözüm getireceğine inanmadım."

BM Güvenlik Konseyi, 4 Mart 1964 tarihli ve 186 sayılı kararıyla, Kıbrıs Rum Yönetimi'ni Kıbrıs'ın "yasal hükümeti" olarak tanıma yanılgısına düşmüş ve 1964 yılında artık "Kıbrıs Cumhuriyeti"nin ortadan kalkmış olduğunu görmek istememişti. Bu kararda, Kıbrıs'ta durumu kötüleştirecek davranışlardan kaçınılması, bu amaçla Kıbrıs'ta bir BM Barış Gücü'nün (UNFICYP) oluşturulması ve bir arabulucunun atanması ifade edilirken, "Kıbrıs Hükümeti"nden şiddeti ve kan dökülmesini önleyecek her türlü önlemi alması istenmekteydi. İşte, BM kararında yer alan "Kıbrıs Hükümeti" ifadesi, yasadışı Rum yönetiminin "yasal Kıbrıs Hükümeti" olarak tanınmasını sağlamıştı. Tüm dünya devletleri de bu karara dayanarak, Kıbrıs'ta yasal hükümet olarak Kıbrıs Rum Yönetimi'ni tanımıştı.

Türkiye, Kıbrıs'ta Türk kanının akıtılmasını önlemek için bir an önce ateşkesi sağlamak amacıyla ve Güvenlik Konseyi üyelerinin Rumları yasal hükümet olarak tanımayacakları yolunda verdikleri güvenceye dayanarak, bu karara olumlu oy verdi. Ancak, BM Güvenlik Konseyi'nin bu kararı, gaspçı Rum yönetiminin "Kıbrıs Hükümeti" olarak tanınmasını sağladığı için iki toplum arasındaki anlaşmanın önündeki en büyük engeli oluşturmuş ve Türkiye'nin, uluslararası toplulukta yalnızlığa itilmesine neden olmuştu. BM Güvenlik Konseyi, Kıbrıs davasında Rum tarafını tutan tavrını bugüne değin sürdüregelmiştir.

BM Güvenlik Konseyi'nin 4 Mart 1964 tarihli kararı, gelecekte BM'de yapılacak olan Kıbrıs görüşmelerinin seyrini önemli ölçüde etkileyecekti. BM bu kararıyla, 1960 Kıbrıs Anayasası'nın lafzına ve ruhuna aykırı olarak, Kıbrıs Rum Yönetimi'ne uluslararası alanda "yasallık" kazandırmıştı. Başka bir deyimle, BM, Kıbrıs Rum Yönetimi'ne Kıbrıs'ta barış ve düzeni yeniden kurma görevini vermek suretiyle, Kıbrıslı Rumların, Türkleri ortadan kaldırma

politikasını uygulamasına geçit vermişti. Ayrıca, Kıbrıs Rum tarafının isteği doğrultusunda 1960 tarihli Garanti Antlaşması'nın varlığını yok sayarak, Türkiye'nin, bu antlaşmadan doğan Kıbrıslı Türkleri Yunan vahşetinden koruyabilmek amacıyla müdahale etme hakkını da tanımamıştı.

Şu bir gerçek ki, hiçbir sorun Kıbrıs kadar BM'nin ilgisini çekmemiştir. Kıbrıs, NATO açısından da büyük önem taşımaktaydı. Kıbrıs'taki toplumlararası çatışmalar, NATO'nun iki üyesi olan Türkiye ile Yunanistan arasında bir savaş durumunun ortaya çıkmasına neden olabilir ve bu da, NATO'yu zayıflatıcı bir etken olabilirdi. İşte bu nedenledir ki, BM Güvenlik Konseyi, 1964 yılından itibaren zamanının büyük bir bölümünü Kıbrıs sorununa bir çözüm bulmaya ayırmıştı.

Ada'da barışı sağlamak üzere, BM Barış Gücü 27 Mart 1964'te Kıbrıs'ta göreve başladı. BM Barış Gücü, Kıbrıs Rumlarının saldırısına uğrayan Kıbrıs Türklerine yardım edeceği ve saldırıları durduracağı yerde, Rum liderliğine yardımcı olan bir tutum içine girmişti. Barış Gücü'nün yaptığı, iki toplum arasında saldırılar başladığı zaman aradan çekilmek ve dışarıdan bir gözlemci gibi ölenlerle yaralananların raporunu tutmak oldu. BM Barış Gücü'nün Ada'daki görev süresi, Güvenlik Konseyi kararlarıyla altışar aylık sürelerle bugüne değin uzatılmıştır.

"Johnson Mektubu" (5 Haziran 1964)

Makarios'un Kıbrıs'ta zorunlu askerliği kabul etmesi ve silahlanmaya yönelmesi, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale kararını kesinleştirmişti. 13 Mart 1964'te Türk Hükümeti, Makarios'u, Kıbrıslı Türklere karşı saldırı hareketlerinin sürdürülmesi durumunda, Ada'daki Türklerin haklarını ve güvenliğini sağlamak amacıyla müdahale edeceği hususunda uyardı. 2 Haziran 1964'te Milli Güvenlik Kurulu, Kıbrıs'a askeri müdahale kararı aldı. 4 Haziran 1964'te Başbakan İnönü ABD Büyükelçisi Raymond Hare'e, Türk

Hükümeti'nin Ada'nın bir kısmını işgal etmeyi ve orada durmayı düşündüğünü, Yunanlıların da Ada'nın diğer kısmını işgal edebileceklerini ve BM Barış Gücü'nün iki taraf arasında konuşlandırılabileceğini bildirdi.[5]

Bunun üzerine, ABD Başkanı Johnson, Başbakan İsmet İnönü'ye 5 Haziran 1964'te bir mektup göndererek, Türkiye'nin Kıbrıs'a yapacağı olası bir harekâtta, ABD tarafından sağlanmış olan askeri silahların kullanmasını onaylamayacağını belirtti.[6]

Johnson, mektubunda başlıca şu noktalar üzerinde durmaktaydı: Türkiye, yıllar boyunca en sağlam müttefiki olan ABD'ye danışmadan, Kıbrıs'a müdahale kararı almamalı ve bunu uygulamamalıydı. Türkiye, Garanti Antlaşması'na taraf olan diğer devletlerle görüşmeden müdahalede bulunmamalıydı, çünkü böyle bir müdahale Ada'nın bölünmesine neden olabilirdi. Türkiye'nin olası müdahalesi, NATO tarafından hiç istenmeyen bir durumun, yani iki NATO üyesi ülke olan Türkiye ile Yunanistan arasında bir çatışmanın ortaya çıkmasına yol açabilirdi. Öte yandan, Türkiye tarafından Kıbrıs'a yapılacak askeri bir müdahale, Sovyetler Birliği'nin soruna doğrudan doğruya karışmasına neden olabilir, NATO müttefiklerinin onayı olmadan Türkiye'nin girişeceği bir askeri harekât sonucunda ortaya çıkabilecek Sovyet müdahalesine karşı, NATO ülkeleri Türkiye'yi savunmak yükümlülüğünü üstlenmeyebilirdi. Johnson, ayrıca İnönü'ye, ABD'nin, Kıbrıs Türk toplumunu tehlikeye sokabilecek hiçbir çözümü desteklemeye niyeti olmadığının güvencesini vermiş ve Türkiye ile Kıbrıs Türklerinin çıkarlarına yakından ilgi duyduğunu belirtmişti. Johnson, Kıbrıs sorununu görüşmek üzere İnönü'yü Washington'a davet etti.

---

5 Süha Bölükbaşı, *Superpowers and the Third World: Turkish-American Relations and Cyprus*, University Press of America, New York, 1988, s.75.

6 5 Haziran 1964 tarihli "Johnson Mektubu"nun tam metni için bkz. Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.267-269.

Johnson'un mektubu Türkiye'de büyük bir öfke uyandırmıştı. Türkler, "Johnson Mektubu"nu, ABD'nin, Yunanistan lehine Türkiye'yi terk etmesi olarak yorumladı. Mektubu, Türk yetkilileri, ABD'nin Türkiye'yi belli bir davranışta bulunmaya zorlayan ve böylelikle, Türkiye'nin egemenliğine açık müdahalesini oluşturan bir ültimatom olarak değerlendirmişti.

"Johnson Mektubu"nun Türk kamuoyundan gizli tutulmasına karşın, kamuoyu mektubun Türkiye'yi Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunmaktan alıkoyduğunu anlamıştı. Solcu çevreler, "Johnson Mektubu"nun, Türkiye'nin ABD'nin uydusu olduğunun onaylanması anlamına geldiği görüşündeydi.

Peki, Türkiye niçin "Johnson Mektubu"na uyma yolunu seçmişti? Hükümet, Johnson'un önerilerine uymadığı takdirde, ABD askeri yardımının askıya alınabileceğinden kuşku duymuştu. Öte yandan Türk liderler, iki süper gücün iradesine aykırı hareket edemez ve ABD ile ilişkilerin kopmasını göze alamazdı. Türkiye'nin Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunmamasının belki de en önemli nedeni, Başbakan İnönü'nün müdahalede bulunma konusundaki isteksizliğiydi. İnönü, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Kıbrıs'ta bir askeri zaferi kazanabileceğinden emin değildi; çünkü ordu Kıbrıs'a çıkarma yapabilecek ne gerekli donanıma ne de eğitime sahipti. İnönü, ayrıca, Kıbrıs'a yapılacak askeri müdahalenin Sovyetler Birliği'ni de sorunun içine çekmek suretiyle, Türkiye'nin güvenliğini tehlikeye sokabileceğinden korkmaktaydı. Sovyet liderler, Türkiye'yi Kıbrıs'ı işgal etmemesi konusunda uyarmış ve dışarıdan bir saldırı durumunda, Makarios'u destekleyeceklerini dile getirmişti.

Başbakan İsmet İnönü, 13 Haziran 1964'te Başkan Johnson'a gönderdiği cevabi mektubunda şu noktalar üzerinde durmaktaydı: Türk Hükümeti, ABD'nin isteği üzerine, Garanti Antlaşması uyarınca kendisine tanınan Kıbrıs'a tek yanlı müdahale etme hakkını kullanmayı ertelemişti. Bu nedenle, Johnson'un mektubu, hem içeriği hem de üslubu açısından ABD ile ilişkilerine her

zaman büyük özen gösteren Türkiye'de düş kırıklığı yaratmıştı. Johnson'un iddiasının aksine, Türkiye, Kıbrıs'a müdahale kararı konusunda ABD ile diğer garantör devletlere danışmış ve Kıbrıs sorununda hiçbir olumlu gelişmenin kaydedilmemiş olmasına karşın, ABD'nin müdahale etmemesi yönündeki taleplerine uymuştu. Ancak bu, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale hakkından vazgeçmiş olduğu anlamına gelmemekteydi.[7] Türkiye, Garanti Antlaşması gereğince diğer garantörlerle 6 aydan bu yana görüşmeler yapmaktaydı; ancak, garantör devletlerden Yunanistan, Türkiye'nin sorunun çözümüne ilişkin girişimlerini sonuçsuz bırakmakta hatta imzaladığı antlaşmaların artık yürürlükte olmadığını öne sürmekteydi. Bu durumda İnönü, Johnson'dan, ABD Hükümeti'nin, imzaladığı antlaşmaları reddeden Yunanistan'a "ahde vefa" kuralına uyma gereğini hatırlatmasını istemekteydi. İnönü mektubunda ayrıca, Türkiye'nin bir gün Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunma zorunluluğunda kalması durumunda, bu müdahalenin tamamen uluslararası antlaşmaların hükümlerine ve amaçlarına uygun olarak yapılacağını belirtmekte, bir Türk-Yunan savaşının ancak Yunanistan'ın Türkiye'ye saldırması sonucunda çıkabileceğini kaydetmekte, NATO Antlaşması'nın, üye devletlerin saldırıya uğrayan üyeye derhal yardımını gerektirdiği maddesine atıfta bulunmakta, Kıbrıs'taki mevcut durumun, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin antlaşmaları iptal ederek anayasayı kaldırmasıyla ortaya çıktığını vurgulamakta ve Başkan Johnson'dan Türkiye'nin haklı davasını desteklemesini istemekteydi.[8]

"Johnson Mektubu", Türkiye'nin ABD ile ittifak ilişkilerini sorgulamasına neden olmuştu. Türk yetkililer, ABD'nin, Türkiye'nin

7 İnönü, Johnson'a mektubunda, Türkiye'nin, Kıbrıs sorununa var olan antlaşmalar çerçevesinde çözüm bulmaktan başka bir amacı olmadığını ve bu çözümün, ABD'nin desteğini vermesiyle sağlanabileceğini yazmıştı.

8 Başbakan İsmet İnönü'nün ABD Başkanı Lyndon B. Johnson'a gönderdiği 13 Haziran 1964 tarihli cevabi mektubunun tam metni için bkz. Armaoğlu, *age*, s.270-276.

Kıbrıs'a olası müdahalesine karşı gelebileceğini beklemiş, ancak, ABD uyarısının son derece sert üslubu ülkede büyük düş kırıklığı yaratmıştı.

Başbakan İnönü, Johnson'un mektubundaki noktaları görüşmek üzere 21 Haziran'da Washington'a gitti. 23 Haziran'da yayımlanan Türk-Amerikan ortak bildirisinde, yeni bir çözümün başlangıç noktası olarak, Kıbrıs konusunda var olan antlaşmaların geçerliliği ve bağlayıcı etkileri onaylanmıştı. Ancak İnönü, ABD'nin Türkiye'nin yanında kesin bir tutum almasını sağlayamamıştı.

Öte yandan, Yunanistan Başbakanı Papandreou da, Washington'u 24-25 Haziran tarihlerinde ziyaret etti. Başkan Johnson, Papandreou'ya, İnönü ile Kıbrıs konusunda doğrudan görüşmelerde bulunması için baskı yapmış, aksi takdirde Ada'ya Türkiye'nin askeri müdahalesini önleyemeyeceği tehdidinde bulunmuştu. Ancak Papandreou, bu konuda suskun kalmayı yeğlemişti.

"Johnson Mektubu"nun Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri

"Johnson Mektubu", 1960'ların ortasında Türk dış politikasında gerçekleştirilen değişikliğin dönüm noktasını oluşturdu.

Kıbrıs Rumlarının Ada'nın yönetiminde güce başvurmak yoluyla yapmak istediği değişiklikler, 1959 Zürih ve Londra Antlaşmaları ile 1960 Lefkoşa Antlaşmalarının, yani uluslararası hukukun ihlali anlamına geliyordu. Bu ihlali, Türkiye'nin NATO içindeki müttefiki Yunanistan desteklemiş, başta ABD olmak üzere NATO'daki diğer müttefikleri de bu ihlale sessiz kalmayı yeğlemişlerdi. Türkiye'nin siyasal, ekonomik ve askeri bağlarla bağlı bulunduğu Batılı devletlerin bu tutumları, Türk kamuoyunda büyük düş kırıklığı yarattı.

Türk kamuoyunun "Johnson Mektubu"na şiddetli tepki göstermesinin nedeni, Türkiye'nin, Yunanistan'a kıyasla stratejik açıdan NATO için daha önemli ve Batı ittifakının sadık bir üyesi olduğu varsayımından hareketle, ABD'nin, Yunanlılara karşı

Türkleri destekleyeceği yönündeki yanlış algılamasıydı.[9] Başka bir deyişle ABD, Kıbrıs uyuşmazlığında kendisine daha az bağımlı ve haksız olan müttefiki Yunanistan'ı, kendisine daha bağlı ve haklı olan müttefiki Türkiye'ye yeğlemişti.

Öte yandan ABD, "Johnson Mektubu" ile Türkiye'yi Sovyetler Birliği karşısında yalnız bırakabileceğini göstermişti. Bu mektup açıkça göstermişti ki, ABD, Sovyetler Birliği'ni yalnızca ABD'nin çıkarlarını doğrudan tehdit ettiği sürece düşman saymakta ve NATO'yu da, öncelikle kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak istemekteydi.

"Johnson Mektubu", Türkiye'nin Ada'ya müdahale düşüncesinden uzun süre vazgeçmesine yol açmıştı. Öte yandan "Johnson Mektubu", Türkiye'nin NATO'dan ve ABD'den tam olarak kopmasını sağlayamamışsa da,[10] çok yanlı dış politika uygulamasının başlangıcını oluşturmuş ve böylelikle Türkiye'nin, gerek Sovyet Bloku gerek komşuları gerekse Üçüncü Dünya devletleriyle yakınlaşma politikasına olanak sağlamıştı. *Türkiye, bundan böyle, ABD'nin uluslararası alandaki girişimlerini gözü kapalı desteklemeyi bir kenara bırakarak, bu girişimlerin Türkiye'nin dış politikasındaki amaç ve ilkelere uyup uymadığını sorgulamaya başlayacaktı.* İşte, "Johnson Mektubu" ertesinde, Türk yöneticilerin ABD'ye bakış açılarında böyle önemli bir değişiklik gerçekleşmişti.

"Johnson Mektubu"nun ertesinde, ABD'ye ve ABD'nin Türkiye'deki askeri varlığına karşı çıkan akımlar güç kazandı. 1964 Ağustos'unda Ankara sokaklarında üniversite gençliğinin yaptığı gösterilerde, ilk kez ABD aleyhine sloganlar söylenmiş ve "Go Home" pankartları taşınmıştı. Öte yandan "Johnson Mektubu", Türk ordusundaki silahların büyük bölümünün ABD kaynaklı

9 William Hale, *Turkish Foreign Policy 1774-2000*, Frank Cass Publishers, London, 2000, s.181.

10 "Johnson Mektubu"nda Sovyet saldırısı karşısında Türkiye'nin savunulmayabileceğinin ima edilmesi, NATO'nun Türkiye'nin güvenliğini ne kadar sağladığı sorusunun kamuoyunda yoğun biçimde tartışılmasına neden olmuştu.

olmasının yol açtığı olumsuzluğu gözler önüne sermişti. Bunu gidermek için Türkiye, bir yandan silah satın aldığı ülkelerin sayısını artırmaya çalışırken, öte yandan da yerli silah sanayiinin geliştirilmesine önem verdi. Donanmanın da bir çıkarma harekâtını gerçekleştirebilecek donanıma sahip olması sağlandı.[11]

1960-1980 döneminde, Türk dış politikasının odak noktasını Kıbrıs sorunu oluşturmaktaydı. Bu dönemde, Türkiye'nin ABD, Sovyetler Birliği, Yunanistan ve Ortadoğu ülkeleriyle ilişkileri, Kıbrıs sorununun etkisinde gelişmişti. Türk-Amerikan ilişkileri, 1963-1964 Kıbrıs buhranı nedeniyle ağır sarsıntılar geçirmiş, Türk-Sovyet ilişkilerinin olumlu yönde gelişmesinde de, 1964 Haziran'ındaki "Johnson Mektubu"nun önemli rolü olmuştu.

Türkiye'nin Yunanistan ile ilişkilerinde odak noktasını, doğaldır ki, Kıbrıs sorunu oluşturmaktaydı. Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle ilişkileri ise Kıbrıs sorunundan çok az etkilenmişti. Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerinde temel öğe İsrail'di.

ABD Başkanı Johnson'un 1964 yılının Haziran ayında Başbakan İsmet İnönü'ye gönderdiği mektup, yalnızca radikal sol çevrelerde değil, kamuoyunun tümünde şiddetli tepkilerin doğmasına neden olmuştu. Bu mektupta yer alan ifadelerden anlaşılacağı üzere, başka bir devletin Türkiye'nin haklarını ve çıkarlarını ihlal etmesi ve hele bu devletin bir NATO üyesi olması durumunda, bu devlete karşı Kuzey Atlantik Antlaşması'nın gerekli hükümleri uygulanamayacak, Türkiye'nin ulusal çıkarları arka plana itilerek NATO'nun çıkarlarına öncelik tanınacaktı. Başka bir deyişle, Türkiye'ye "doğrudan" bir Sovyet saldırısı olmadığı sürece ABD, NATO mekanizmasını Türkiye lehine harekete geçirmeyecekti.

Türkiye'nin 1950'lerin başından itibaren dış politikasında yüzünü çevirdiği Batı devletleri ve özellikle ABD, 1963 sonunda patlak veren Kıbrıs uyuşmazlığında Türkiye'yi yalnız bırakmış ve

11 1964 yılında Türkiye'nin, Kıbrıs'a çıkarma yapabilecek gemileri, paraşütleri, vs. bulunmamaktaydı.

Türkiye de, o zamana değin izlediği Batı'ya bağımlı tek yanlı dış politikanın sakıncalarını açıkça görebilmişti. Kıbrıs sorunu, 1965 seçimleri ertesinde iktidara gelen Adalet Partisi'nin dış politika görüşünü de etkiledi. Türkiye, 1965 yılından itibaren, ABD ile ilişkilerinde öncelikle ulusal çıkarlarını gözetmeye ağırlık verecek, ABD ve NATO ile ilişkilerini ulusal çıkarları doğrultusunda biçimlendirmeye çalışacak, Sovyetler Birliği ve müttefikleriyle daha dostça ilişkiler geliştirecek, o zamana değin uzak durduğu Arap devletleriyle ilişkilerini daha sıcak bir zemine oturtacak ve Bağlantısız devletlerle ilişkilerini geliştirecekti. Böylece Türkiye, artık "Batı'nın uydusu" olma konumundan kendini kurtaracaktı.

Acheson Planı (14 Temmuz 1964)

ABD, müttefikleri arasında Kıbrıs sorununa ilişkin görüşmelerin başlatılması için şu yöntemi bulmuştu: Türkiye, Yunanistan ile İngiltere, BM arabulucusu Tuomioja'nın denetiminde ve ABD eski Dışişleri Bakanı Dean Acheson'un arabuluculuğunda Cenevre'de bir araya gelecekti. Görüşmelere Kıbrıs Hükümeti de çağrılmıştı ama Makarios bu çağrıya uymayı reddetmişti. 14 Temmuz 1964'te ABD Başkanı'nın Temsilcisi Dean Acheson, taraflara soruna çözüm bulmalarında yardımcı olmak üzere, kendi ismiyle anılan bir plan sundu.

"Acheson Planı" diye isimlendirilen belge şu hususları öngörmekteydi: Bağımsız bir devlet olan Kıbrıs, her ikisi de NATO üyesi olan Türkiye ile Yunanistan arasında taksim edilecekti. Kıbrıs, Yunanistan ile birleşmeyi (enosis) seçmede özgür olacaktı. Kıbrıs Adası'nın Karpaz yarımadasında Türkiye'ye üzerinde mutlak egemenliğe sahip olacağı bir bölge bırakılacaktı. Bu bölgede Türkiye, istediği büyüklükte bir askeri güce sahip olabilecekti. Türkiye'nin güvenliği açısından Meis Adası, Yunanistan tarafından Türkiye'ye bırakılacaktı. Kıbrıs'ın Rumların ya da Yunanistan'ın egemenliğinde kalacak bölgesinde yaşayan Türklerin çoğunlukta bulunduğu

birkaç bölgede ise yerel özerk yönetimler kurulacak, ancak, bu yönetimler merkezi yönetime karşı sorumlu olacaktı. Ada'da yaşayacak Türkler, Lozan'da Yunanistan sınırları içerisinde kalan Müslüman azınlığa tanınan haklardan yararlanacak ve bu haklara uygun davranılıp davranılmadığı BM ya da Uluslararası Adalet Divanı tarafından atanacak bir komiser tarafından denetlenecekti.

Acheson Planı'yla, hem "taksim" hem de "enosis" tezleri göz önüne alınmış, Türkiye'nin stratejik güvenlik kaygıları giderilmiş, Ada dolaylı olarak NATO'nun denetimine sokulmuş, Doğu Akdeniz Batı'nın çıkarları açısından güvenli bir duruma getirilmişti. ABD'nin ve Batı'nın yararına olan Acheson Planı eğer uygulanabilmiş olsaydı, Kıbrıs, Bağlantısızlar cephesinden çıkartılarak, NATO'nun nüfuz alanı içine sokulacaktı. Öte yandan, iki NATO müttefiki arasındaki gerginlik ortadan kaldırılacak, Türkiye ile Yunanistan'ın Batı ittifakına yabancılaştırılmasının önüne geçilmiş olacak ve bölgeye Sovyet nüfuzunun yayılması engellenecekti.

Acheson Planı, Türkiye tarafından bazı değişikliklerin yapılması koşuluyla kabul edilmiş, ancak, Yunanistan ve Makarios Hükümeti tarafından reddedilmişti. Türk Hükümeti, Türk delegasyonuna, Acheson Planı'nı temel almak suretiyle görüşmeleri sürdürme ve Türkiye'nin egemenliğine bırakılan üs alanının genişletilmesini sağlama yönergesi vermişti. Türk askeri yetkilileri, Türkiye'ye bırakılması öngörülen üs alanının askeri hareketleri yapabilme açısından küçük olduğunu ileri sürdüler. Öte yandan Yunan delegasyonu, Türkiye'ye Kıbrıs'ta bir toprak parçası verilmesini tümden reddetmiş ve onun yerine, Türkiye'ye 25 yıllık süreyle küçük bir üssün kiraya verilmesi önerisinde bulunmuştu.

İkinci Acheson Planı (20 Ağustos 1964)

6 Ağustos 1964'te, General Grivas komutasındaki Kıbrıs Rum güçleri, karadan ve denizden Ada'nın kuzeybatısındaki Türk yerleşim yerlerine büyük bir saldırı düzenledi. 8 Ağustos'ta Türk jet

uçakları, Yunan güçlerinin konuşlandığı yerleri bombaladı. Aynı günün gecesinde Başkan Johnson, Makarios, Papandreou ile İnönü'ye benzer mektuplar göndererek, eylemlerini frenlemeleri gerektiğini bildirdi.

Öte yandan BM Güvenlik Konseyi, ilgili tarafları ateşkesi sağlamaya ve durumu kötüleştirebilecek eylemlerden uzak durmaya çağıran bir kararı kabul etmişti. Güvenlik Konseyi görüşmeleri sırasında ABD Büyükelçisi Adlai Stevenson, bütün düşmanca eylemlerin durdurulmasını istedi, çünkü bu eylemlerin sürdürülmesi halinde uluslararası bir savaşın ortaya çıkması olasıydı. Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri Nikita Sergeyeviç Khruschev'in diretmesi üzerine Makarios, BM'nin ateşkes çağrısını kabul etti. İnönü de, hava bombardımanın sonlandırılmasını emretti.

15 Ağustos 1964'te Türk ile Yunan temsilciler, BM arabulucusu ve Dean Acheson ile Cenevre'de yeniden bir araya gelmiş ve 20 Ağustos'ta Dean Acheson, üzerinde değişiklikler yaptığı ikinci planını taraflara sunmuştu. İkinci Acheson Planı şöyleydi: Kıbrıs, enosisi seçmede özgür olacaktı. Karpaz yarımadasında batı sınırı Komi-Kebir'in iki mil batısından kuzey-güney yönünde çizilecek bir çizginin doğusunda kalan bölgede Türkiye, 50 yıl süreyle bir askeri üs bulundurma hakkına sahip olacak ve ayrıca, Magosa limanından serbestçe yararlanacaktı. Yunan Hükümeti, Kıbrıs Türk toplumuna, azınlık haklarına ilişkin güçlü güvenceler verecekti. Türk ile Yunan Hükümetlerinin onayıyla, Kıbrıs'a uluslararası bir örgütten yüksek komiser atanacaktı.

Türk Hükümeti, İkinci Acheson Planı'nı, Türkiye'ye egemen bir bölge verilmesi yerine, 50 kilometre karelik toprağın 50 yıl süreyle kiralık olarak verilmesini öngördüğü için reddetmiş, Makarios da, "kayıtsız şartsız enosisi öngörmediği" için planı kabul etmemişti. Yunan Hükümeti ise Makarios'un reddetmesi nedeniyle planı kabul etmemiş, böylelikle Cenevre görüşmelerinden olumlu bir sonuç çıkmamıştı.

ABD'nin Kıbrıs Politikası

ABD'nin Kıbrıs sorunundaki başlıca kaygısı, Ada'ya olası bir Türk müdahalesini önleyebilmekti; çünkü bu nedenle bir Türk-Yunan savaşı patlak verebilir ve bu da NATO'ya zarar verebilirdi. ABD'nin stratejik açıdan iki önemli müttefiki olan Türkiye ile Yunanistan arasında ortaya çıkabilecek bir savaş durumunda, NATO'nun güneydoğu kanadı çökebilir, Türkiye ile Yunanistan'daki Amerikan üsleri ile tesislerinin varlığı tehdit altına girebilir, Sovyetler Birliği, NATO ülkelerini ilgilendiren bir soruna karışmakla Batı Bloku'nu istikrarsızlaştırabilir ve NATO'nun iki müttefiki arasındaki düşmanlık Batı ittifakının itibarını zedeleyebilirdi.

ABD'li yetkililer, Kıbrıs sorununun, Türkiye ile Yunanistan'ı NATO ile olan bağlarını kopartmaya ve Sovyetler Birliği'nin nüfuzu altına girmeye yöneltebileceği görüşündeydi. Amerikalı yöneticiler, Kıbrıs sorununa, ancak Türkiye ile Yunanistan liderleri arasında yapılacak olan ikili görüşmeler yoluyla sürekli bir çözüm bulunabileceğini düşünüyorlardı; çünkü her iki devletin Kıbrıs'taki toplumlarını etkileyebilme gücü bulunuyordu.

ABD, Kıbrıs sorunu nedeniyle, Akdeniz bölgesinde komünizmin etkisinin yaygınlaşmasından da kaygı duymaktaydı. Kıbrıs'ın Sovyet nüfuzu altına girmesi durumunda, Akdeniz'in doğusunda ve Ortadoğu'da Batı'nın çıkarları büyük ölçüde zarar görebilirdi. Bölgede güç dengesini yeniden kurabilmek için Sovyet nüfuzunu Kıbrıs'tan uzak tutmak gerekiyordu. Oysa Makarios yönetimi, Kıbrıs sorununda kendisine destek sağlaması için Sovyetler Birliği'ne çağrıda bulunmuştu. Makarios, Sovyetler Birliği ile ticaret anlaşmaları imzalamış ve Sovyet silahlarını sağlayabilmek amacıyla Sovyet yetkilileriyle görüşmüştü. Kıbrıs Rum Yönetimi, ayrıca, dış ilişkilerinde bağlantısız politikayı benimsemiş ve Bağlantısız ülkelerle yakın ilişkilere girmişti. Öte yandan, Kıbrıs'taki AKEL isimli komünist partinin gücü de ABD'yi kaygılandırmaktaydı. AKEL iyi örgütlenmişti, halkın büyük bölümünün desteğine sahipti ve Kıb

rıs politikasında nüfuzu olan bir partiydi. ABD'nin Kıbrıs politikası, Kıbrıs'ın Batı'nın çıkarlarına bir tehdit oluşturmasını önleyebilmek amacıyla, bir ölçüde Makarios'un ve komünist unsurların siyasal görüşlerinin tasfiyesine yöneltilmişti. ABD, Kıbrıs sorununa, Makarios ile AKEL'i dışlayan bir çözüm bulmayı amaçlamaktaydı.

Türkiye, zaman zaman kendi güvenliğini bile tehlikeye sokarak, her durumda Batılı müttefiklerini desteklemeyi sürdürmekteydi. Artık Türkiye'yi yaşamsal olarak gördüğü Kıbrıs sorununda destekleme sırası Batı'ya gelmişti. Oysa ABD, Makarios her yeni öneriyi reddettiğinde ve Kıbrıs'ta şiddetin sürmesine neden olduğunda, Yunanistan'a baskıda bulunmak yerine, Türkiye'den daha çok ödünde bulunmasını istemekteydi. ABD'nin bu tutumunu, Türk yöneticiler, Kıbrıs buhranında mağdur durumda olanların Hıristiyan olmamaları nedeniyle, Batı'nın adalet ve insan hakları gibi kendi koymuş olduğu ilkelerden vazgeçmesi olarak değerlendirmekteydi.

Başbakan İnönü, Nisan 1964'te *Time* dergisine verdiği bir demeçte şunları söylemişti: "Eğer müttefiklerimiz tutumlarını değiştirmezse Batı ittifakı dağılacak, yeni koşullar altında yeni bir dünya düzeni kurulacak ve Türkiye, bu yeni düzende kendine bir yer bulacaktır."[12] İnönü'nün bu sözlerinden, hem Türkiye'nin Batılı müttefiklerine bir tehdit yöneltmiş olabileceği hem de Türk dış politikasında olası bir değişimin gerçekleştirilebileceği anlaşılmaktaydı.

Plaza Raporu (26 Mart 1965)

BM Genel Sekreteri U Thant, 1964 yılında "Kıbrıs Özel Temsilcisi" olarak Galo Plaza Lasso'yu atamış ve Plaza, Kıbrıs'a ilişkin raporunu 26 Mart 1965'te Genel Sekreter'e sunmuştu. Bu raporunda Plaza, Makarios Yönetimi'nin yasallığını tanımakta ve Kıbrıslı Rumların Türklere karşı uyguladıkları bütün şiddet eylemlerine

12 Uslu, *age*, s.185'ten akt. *Cumhuriyet*, 17 Nisan 1964.

karşın, Makarios'un görüşlerini desteklemekteydi. Plaza, 1960 Antlaşmalarının bundan böyle uygulanabilirliğinin kalmadığına ikna olmuştu. Plaza'ya göre Kıbrıs Türk toplumu, Zürih ve Londra Antlaşmalarının sonucunda gerçeklerle bağdaşmayan birçok hak elde etmişti. Başka bir deyişle, Plaza'ya göre Kıbrıslı Türkler, Kıbrıslı Rumlarla siyasal açıdan eşit ortaklar değil, ancak Kıbrıs Rum Devleti'nde yaşayan bir azınlıktı. Plaza, ayrı coğrafi bölgeler üzerine kurulu bir federasyon biçiminin Kıbrıs Devleti'ni ortadan kaldıracağı, iki toplumun ayrı bölgelerde yaşamasının ancak zorunlu göç sonucunda mümkün olabileceği ve bunun da, İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'ne ters düşeceği görüşündeydi.

Plaza Raporu, Türkiye açısından büyük bir düş kırıklığı yaratmıştı. Yunanistan ile Kıbrıs Rum Yönetimi ise raporu yapıcı olarak değerlendirip olumlu karşıladı. ABD yönetimi, Türkiye'nin Plaza Raporu'nu ve Galo Plaza'nın arabuluculuğunu reddetmesi üzerine sesini çıkarmamış ve BM'nin arabuluculuğunun, Kıbrıs sorununu çözemeyeceği doğrultusundaki Türkiye'nin görüşünü zımnen kabul etmişti.

BM Genel Kurulu'nun 18 Aralık 1965 Tarihli Kararı

Üçüncü Dünya ülkeleri, BM Genel Kurulu'na Türkiye aleyhine bir karar tasarısı sunmuştu. Bu tasarı, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale hakkını engellemeyi öngörüyordu. Karar tasarısı, Hindistan, Mısır ve Yugoslavya'nın da aralarında bulunduğu 22 Asya-Afrika ülkesince desteklenmiş, görüşmeler sırasında bu sayı artarak 32'ye yükselmişti. Tasarının aleyhinde oy kullanan ülkeler ise İran, Pakistan, Libya, Arnavutluk ve ABD'ydi. ABD'li yetkililer, tasarıya aleyhte oy kullanmalarının nedeni olarak, bu karar tasarısının Kıbrıs'a ilişkin mevcut antlaşmaları ihlal ettiğini ve sorunun taraflarından ancak birini desteklediğini öne sürmüştü. ABD'nin esas kaygısı ise "Johnson Mektubu" ile Türkiye'de zedelenen itibarını yeniden artırabilmekti.

Kıbrıs'a ilişkin tasarı, 18 Aralık 1965'te BM Genel Kurulu'nda tartışılmış ve şöyle bir karar alınmıştı: Kıbrıs Cumhuriyeti'nin tam egemenlik ve bağımsızlık hakkı bulunmaktadır, bütün BM üyeleri, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin egemenliğine, bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı göstermek ve herhangi bir müdahaleden kaçınmak durumundadır. Görüldüğü gibi BM Genel Kurulu, Kıbrıs'ın egemen bir devlet olduğunu belirterek, herhangi bir dış müdahaleye karşı çıkmakta ve bir anlamda, 1959 Londra Antlaşmalarının varlığını reddetmekteydi. Tümüyle Makarios'un görüşlerini içeren bu karar, BM'nin aldığı kararlar arasında Türkiye ile Kıbrıslı Türkler açısından en olumsuzu olarak tarihe geçmiştir.

BM Genel Kurulu'nun 18 Aralık 1965 tarihli kararından kısa bir süre önce, Türkiye'de 10 Ekim 1965 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimleri Süleyman Demirel'in başında bulunduğu Adalet Partisi kazanmış ve 27 Ekim'de Başbakan Süleyman Demirel, hükümetini kurmuştu. Demirel, BM Genel Kurulu'nun kararına ilişkin Türkiye'nin görüşünü şu sözlerle açıklamıştı: "Karar hakka, hukuka, uluslararası antlaşmalara aykırıdır. Antlaşmaların verdiği haklarımızın ortadan kalkması söz konusu değildir."

18 Aralık 1965'te BM Genel Kurulu'nda Kıbrıs konusunda yapılan oylama, Türkiye'nin dünyadaki yalnızlığını gözler önüne sermişti. Türkiye'nin 1960 tarihli Garanti Antlaşması'ndan doğan müdahale hakkını kullanmasına karşıt olan bir kararı, Genel Kurul, 6 devletin ret oyuna karşılık 47 oyla kabul etmiş, 54 devlet de çekimser kalmıştı. Türkiye ile birlikte ret oyu kullanan devletler İran, Pakistan, Libya, Arnavutluk ve ABD'ydi.

1967 KIBRIS BUHRANI'NIN TÜRK DIŞ POLİTİKASI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Adalet Partisi Hükümeti'nin Dış Politikası (1965)

10 Ekim 1965 seçimleri sonucunda tek başına iktidara gelen Adalet Partisi'nin Hükümet Programı'nda, dış politikanın başlıca hedefleri, ülkenin güvenliğini sağlam esaslara dayandırmak, Türkiye'nin uluslararası ilişkilerinin çerçevesini daha da genişletmek, dış politikanın ekonomik kalkınma çabalarına yardımcı olmasını sağlamak ve Kıbrıs sorununu, bütün ilgili tarafların meşru hak ve çıkarlarını zedelemeden, Türkiye'nin hak ve çıkarlarını da koruyacak bir çözüm biçimine bağlamak olarak belirtilmekteydi. Adalet Partisi Hükümeti'nin dış politikası, Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üye olabilmek için Avrupa ile bütünleşme sürecine hız kazandırmayı, Sovyetler Birliği ile ekonomik temelde yakınlaşmayı ve Arap ülkeleriyle Cumhuriyet tarihinin hiçbir döneminde olmadığı kadar sıkı ilişkiler kurmayı amaçlayan bir politikaydı. Öte yandan Kıbrıs sorunu, artık dış politikanın odak noktası olma özelliğini yitirmeye başlamıştı.

Adalet Partisi iktidarı da, kendinden önceki iktidarlar gibi, genel olarak Batı'ya bağımlı bir dış politika izlemeyi sürdürmüştü. Sovyetler Birliği ile ilişkilerde, ortak ekonomik projelerin gerçekleştirilmesiyle yakınlaşma aşamasına geçilmiş ve başta komşu Arap ülkeleri olmak üzere, Bağlantısız devletlerle siyasal ilişkiler kurulmuştu. Ayrıca, Türk-Amerikan ilişkileri yeniden değerlendirilmiş ve Batı ile ilişkilerde, ilk kez ABD'ye seçenek olarak, Avrupa ile ilişkileri geliştirme çabalarına hız verilmişti. Adalet Partisi Hükümeti, Kıbrıs sorununu, Türk-Yunan ilişkileri çerçevesinde değerlendirme yoluna gitmiş ve iki ülke yetkilileri arasında başlatılacak ikili görüşmeler aracılığıyla, sorunun barışçı bir çözüme kavuşturulması hedefini benimsemişti.

27 Ekim 1965'te, Süleyman Demirel'in Başbakanlığı altında Birinci Demirel Hükümeti kuruldu. Demirel, ekonomide planlı kalkınmadan yana olmakla birlikte, özel sektöre her türlü yardımın yapılması ve yabancı yatırımların desteklenmesi gerektiği görüşündeydi. Demirel, parti olarak CHP'yi karşısına alsa dahi, partinin başkanı İnönü ile ilişkilerini her zaman saygı çerçevesinde yürütmeye özen göstermiş ve önemli siyasal sorunlarda İnönü'nün görüşlerini almaktan kaçınmamıştı.

Cemal Gürsel'in sağlık nedenleriyle görevini yapamaması üzerine, Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay, 28 Mart 1966'da Cumhurbaşkanı seçilmişti.

Yunanistan'da Albaylar Cuntası Dönemi ve Demirel-Kollias Görüşmeleri (1967)

1965 yılı sonunda, Türkiye'de ve Yunanistan'da önemli siyasal değişiklikler yaşandı. Türkiye'de yapılan seçimler sonucunda, Adalet Partisi tek başına iktidara gelmişti. Yunanistan'da ise Şubat 1964'te iktidara gelen Yorgo Papandreou Hükümeti istifa etmiş ve bunun ertesinde istikrarsız koalisyonlar kurulmaya başlanmıştı. Her iki ülke de, ABD'den gelecek ekonomik ve askeri yardımlara

gereksinim duyuyordu; Türkiye ile Yunanistan'ın bu yardımları alabilmelerinin en önemli koşulu ise NATO'nun güneydoğu kanadında ortaya çıkan ve ABD'yi rahatsız eden Kıbrıs uyuşmazlığını çözmek üzere iki devletin aralarında derhal görüşmeleri başlatmalarıydı.

21 Nisan 1967'de Yunanistan'da askeri bir darbe yapılmış ve "Albaylar Cuntası" yönetimi başlamıştı. Cunta yönetiminde Kıbrıs sorununa ilişkin olarak Yunanistan ile Kıbrıs Rum Hükümeti arasında görüş ayrılıkları doğdu. Albaylar Cuntası, Yunanistan'ın Batılı müttefikleriyle ilişkilerine zarar vermemek için, Türkiye'ye verilecek tazminat karşılığında enosisin gerçekleştirilmesini öngören Acheson Planı'nı kabul etme eğilimindeyken, Makarios, Türkleri işin içine karıştırmadan, yalnızca enosisin gerçekleştirilmesi görüşünü savunmaktaydı. Makarios'un izlediği tarafsız dış politika ve Doğu Bloku ülkeleriyle iyi ilişkiler de, Cunta yönetiminin kendisinden hoşnut olmamasının bir diğer nedeniydi. Yunan Cuntası'nın, enosisi gerçekleştirebilmek için Kıbrıs'taki enosis yanlısı terör örgütlerini desteklemek ve Makarios'a karşı yapılan suikast eylemlerine katılmak suretiyle Makarios rejimini devirmeye çalıştığı iddia edilmekteydi.

Yunan Albaylar, ancak Grivas'ın aracılığıyla Makarios'u denetleyebilmekteydi. Makarios, bağımsız ve bağlantısız bir Kıbrıs Cumhuriyeti'nin, NATO içinde ABD politikalarının itirazsız uygulayıcısı konumundaki Yunan Hükümeti'nin izleyeceği politikalarla var olamayacağına inanıyordu. Makarios, Yunanistan'a karşı ilk çıkışını, Grivas ve onun denetimindeki Yunan askerlerinin Ada'dan çekilmesini istemekle yapmıştı.

Öte yandan, Türkiye Başbakanı Demirel ile Yunanistan Başbakanı Kollias, 9 Eylül 1967'de Keşan'da, 10 Eylül'de de Dedeağaç'ta bir araya gelmişti. Kollias, bu doruk görüşmesinde, Türkiye'nin stratejik gereksinmelerini ihlal etmeyecek biçimde enosisin gerçekleştirilmesinin mümkün olduğunu açıklamış, eğer bu sağlanabilirse, Kıbrıslı Türklere Yunan Devleti içinde din, dil, kültür

alanlarında tam eşitliğin tanınacağını dile getirmişti. Kollias ayrıca, Türk-Yunan sınırında Türkiye lehine bazı değişikliklerin yapılabileceğini de belirtmişti. Demirel ise Türkiye'nin bir çözüm yolu olarak, enosisi görüşmeyeceğini dile getirerek, ya 1960 rejimine dönülmesini ya da Ada'nın iki taraf arasında bölünmesini istemiş, Ada'daki iki toplumun birbirinin egemenliği altına giremeyeceğini, Lozan dengesinin bozulamayacağını ve antlaşmaların tek yanlı olarak değiştirilemeyeceğini öne sürmüştü. Demirel, ayrıca, İngilizlere verilen üslere benzer şekilde egemen bir üs alanının Türkiye'ye verilmesi karşılığında, Kıbrıs'ın Yunanistan ile birleşmesini kabul edebileceğini bildirmiş, ancak, bu öneri Yunanistan tarafından reddedilmişti.[1] Demirel-Kollias görüşmelerinde, tarafların uzlaşmasının mümkün olamadığı ortaya çıkmıştı.

15 Kasım 1967'de, Grivas'ın komutasındaki Rum ile Yunan birlikleri, Boğaziçi ile Geçitkale köylerine saldırıda bulunmuş, bu iki Türk köyünü ele geçirmiş ve çarpışmalarda 30 Türk mücahidi şehit olmuştu. Kıbrıslı Türkler, Yunan saldırılarının, kısa bir süre önce Demirel tarafından reddedilmiş olan enosisi gerçekleştirebilmek amacıyla yapılmış olduğu inancındaydı. Kıbrıs Rum saldırısının, Albaylar Cuntası'nın emriyle Grivas tarafından düzenlendiği iddia edilmekteydi.

17 Kasım'da Demirel, Yunan Hükümeti'nden, Ada'ya gizlice soktuğu 12.000 askerini geri çekmesini ve Rum Milli Muhafız Ordusu'nu yasaklamasını talep etti. Aynı gün TBMM, Hükümet'e, ülke dışına yani zımni olarak Kıbrıs'a Türk askerlerini gönderme yetkisi vermişti. Öte yandan Türkiye, Kıbrıs'ın denizden işgali için hazırlıklar yapmaktaydı. Ancak, Kıbrıs'ın denizden işgalinin gerçekleştirilmesinin mümkün olup olmayacağı şüpheliydi; çünkü Türkiye, mevcut olanaklarla hâlâ bu işgali gerçekleştirebilecek güçte değildi ve ayrıca, Akdeniz'deki ABD 6. Filosu da böyle bir hareketi önleyebilirdi.

1 Hale, *age*, s.153.

Türk Hükümeti'nin, Makarios'a, havadan bombardıman yapacağı doğrultusundaki uyarısı üzerine, Yunan güçleri iki Türk köyünden geri çekildi. 17 Kasım akşamı Kıbrıs'taki BM Barış Gücü ateşkesi sağladı. Yine 17 Kasım'da, kamuoyunun ve basının, askeri komutanların ve parlamentonun Kıbrıs'a müdahale edilmesi yönündeki ağır baskıları altında kalan Başbakan Demirel, Yunanistan'a ültimatom benzeri bir nota göndererek, Yunanistan'ın taleplerini kabul etmediği takdirde, Türkiye'nin Kıbrıs'ı kuşatacağını iletti. Hükümet, Türkiye'nin prestijini kurtarmak için askeri müdahale seçeneğini kullanmaya kararlıydı.

Yunanistan, 22 Kasım'da Türkiye'nin taleplerini reddetti.

Vance Misyonu ve 1967 Buhranı'nın Sonu

ABD'nin başlıca kaygısı, Kıbrıs'ta barışı yeniden kurmak ve bir Türk-Yunan savaşının ortaya çıkmasını önleyebilmekti. ABD'li yetkililer, her iki tarafı da durumu kötüleştirebilecek bir eylemde bulunmaktan alıkoymaya çalışmaktaydı. ABD'nin Türkiye Büyükelçisi Parker Thompson Hart,[2] Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'e,[3] Başkan Johnson'un Türkiye'den Kıbrıs'a müdahale etmemesini istediğini bildirdi. "Johnson Mektubu"nun 1964'te Türk kamuoyunda yarattığı şiddetli tepki nedeniyle, Johnson, bu kez yazılı bir bildirimde bulunmamayı yeğlemişti.

22 Kasım'da Yunan Hükümeti Türkiye'nin taleplerini reddedince, Başkan Johnson, çatışmanın tarafları arasında arabuluculuk yapmak üzere, Savunma Bakanlığı Eski Müsteşarı Cyrus Vance'i özel temsilcisi olarak Ada'ya göndermişti. 23 Kasım'da Başbakan Demirel ile görüşen Vance, Türkiye'nin birkaç gün içinde Kıbrıs'ı

2 Parker Thompson Hart, 1965-1968 yıllarında ABD'nin Türkiye nezdindeki Büyükelçisi olarak görev yapmıştı.

3 İhsan Sabri Çağlayangil, Süleyman Demirel'in Başbakanlığı altındaki Adalet Partisi Hükümeti'nde 27 Ekim 1965-26 Mart 1971 tarihlerinde Dışişleri Bakanı olarak görev yapmıştı.

kuşatmayacağı sözünü aldı. Daha sonra Vance, her iki tarafın kabul edebileceği bir çözüm formülü bulabilmek amacıyla, Ankara ile Atina arasında "mekik diplomasisi" uyguladı. ABD bu kez, 1964'te "Johnson Mektubu"nun gönderilmesiyle Türkiye'ye yaptığı yanlışlığı yinelememe kararındaydı. "Johnson Mektubu" benzeri bir tehdit, Türkiye'nin tümüyle ABD'den uzaklaşması sonucunu doğurabilirdi. Bu kez Kıbrıs'ta buhranı yaratan Yunan tarafıydı, bu nedenle de buhranı sona erdirmek için Yunan Hükümeti'nin ödünde bulunması gerekiyordu.

Vance, Türkiye'nin Kıbrıs'a karşı girişeceği bir harekâtta, ABD'den sağladığı askeri malzemeyi kullanmasının iki ülke arasındaki yardım anlaşmalarıyla bağdaşmayacağını bu buhran sırasında da Türk yetkililere hatırlatmıştı. Öte yandan Yunanlılara da, ABD'nin Türkleri Kıbrıs'ı kuşatmaktan vazgeçirme çabalarını artık sürdüremeyeceğini bildirmişti.

Cyrus Vance'in arabuluculuğu sonucunda, Türkiye Ada'ya çıkarma yapmamış, Grivas Ada'dan çıkartılmış, Yunanistan da askerlerini geri çekmek ve Rum Milli Muhafız Ordusu'nu dağıtmak zorunda kalmıştı. Öte yandan, Rumlar tarafından işgal edilen köyler boşaltılmış ve tutsaklar özgür bırakılmıştı. Bu arada, işgal edilen köylerin halkının tazmin edilmesi, Kıbrıslı Türklerin kendi bölgelerinde yerel hükümetleri ile polis güçlerini oluşturmaları ve toplumlararası görüşmelerin başlatılması kararlaştırılmıştı.

3 Aralık 1967'de, BM Genel Sekreteri U Thant'ın, Ada'ya yasal olmayan yollardan girmeleri sağlanan bütün yabancı birliklerin geri çekilmesi ve Ada'daki çetelerin dağıtılması doğrultusundaki çağrısına Türkiye ile Yunanistan'ın uymayı kabul etmesiyle, Kıbrıs buhranı sona erdi. 1967 buhranında ABD yönetimi, Türkiye'yi kendisinden uzaklaştırmamak için daha özenli davranmış ve Türk-ABD ilişkilerinin bozulmasına neden olmadan, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalede bulunmasını önleyebilmişti.

Türkiye'de sol çevreler, Kıbrıs Rum saldırıları nedeniyle gerçek bir fırsatın doğmuş olmasına karşın, ABD'nin, Hükümet'i Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunmamaya zorladığını ve böylelikle, Kıbrıs sorununa sürekli bir çözümün bulunmasını engellediğini öne sürmekteydi. Türk yetkililer ise 1967 buhranında ABD'nin baskısı altında kalmadan bağımsız hareket ettiklerini iddia etmekteydiler.

"Geçici Kıbrıs Türk Yönetimi"nin Kuruluşu (28 Aralık 1967) ve Toplumlararası Görüşmelerin Başlatılması (24 Haziran 1968)

28 Aralık 1967'de "Geçici Kıbrıs Türk Yönetimi" kurulmuş ve Ada'daki iki toplum birbirinden ayrılmıştı. Böylelikle Kıbrıs, fiilen iki özerk devlete ayrılmış oluyordu. "Geçici Kıbrıs Türk Yönetimi"nin Başkanlığı'na Dr. Fazıl Küçük, Yardımcılığı'na da, Kıbrıs'a gelememesine karşın Cemaat Meclisi Başkanı Rauf Denktaş getirildi. Denktaş, 4 yıllık sürgünden sonra ancak 13 Nisan 1968'de Ada'ya dönecekti.[4] 11 üyeden kurulu bir Yürütme Kurulu (Bakanlar Kurulu) oluşturulmuş ve Temsilciler Meclisi ile Cemaat Meclisi üyeleri de "Yönetim Meclisi" adı altında bir araya getirilmişti.

Türkiye, 1967 Kıbrıs buhranından önemli bir ders almıştı. O yıllarda askeri olarak Ada'ya müdahale edebilme olanağından yoksundu. Bu nedenle, hızla askeri hazırlıklarını tamamlama sürecini başlatmış ve olası bir çıkarma için, her türlü bilgi ve malzeme eksikliğini gidermeye çalışmıştı.

1967 buhranından sonra Kıbrıs sorununa barışçı bir çözüm yolu bulma çalışmaları, BM Genel Sekreteri'nin girişimleri sonucunda

4 1964 Londra Konferansı dönüşünde Makarios tarafından "istenmeyen kişi" ilan edilen ve Kıbrıs'a girmesi yasaklanan Rauf Denktaş, o tarihten itibaren Ankara'da yaşamıştı. 1967 yılında gizlice Kıbrıs'a dönmeyi deneyen Denktaş, 31 Ekim 1967'de Kıbrıs kıyılarında Rum polisi tarafından yakalanmış ve bu olay kısa sürede diplomatik bir buhrana dönüşmüştü. Daha sonra Türkiye'ye iade talebi Rum Yönetimi tarafından kabul edilen Denktaş, Ada'dan ayrılmıştı.

Haziran 1968'de başlatıldı. Önceleri üçlü, sonra da beşli olarak sürdürülen toplumlararası görüşmelere, Denktaş'ın ve Clerides'in yanı sıra Türkiye'den Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı, Yunanistan'dan da Mihail Dekleris ve BM Genel Sekreteri'nin Kıbrıs Özel Temsilcisi katılmıştı. Görüşmelerde, Türk halkına özerklik verilmesi konusu tartışılmıştı. Bu ilk toplumlararası görüşmelerde, Makarios, Türk toplumunun istediği özerk yönetimi ve federal sistem tezini "taksim"e yol açabileceği için kesinlikle reddetti ve enosis çığırtkanlığı yaptı. 24 Haziran 1968'de başlatılan ve 8 Haziran 1972 tarihinden itibaren genişletilmiş toplumlararası görüşmeler biçiminde 1974 Temmuz'una değin sürdürülen görüşmelerin amacı, Zürih Antlaşması'nın uygulamada uyuşmazlık yaratmış olan esaslarının saptanması ve bu esasların değiştirilmesi konusunda bir anlaşmaya varılmasıydı.[5]

1968'de başlatılan toplumlararası görüşmeler sürerken, Kıbrıs Rum toplumu içinde iki temel görüşün belirginleştiği gözlemlenmekteydi. Bu görüşlerden biri, ani bir askeri harekâtla Kıbrıs Türk direnişinin kırılarak enosisin ilan edilmesini, öteki görüş de, uzun süreli bir program çerçevesinde, ekonomik ve siyasal baskılarla Türk direnişinin kırılarak enosisin gerçekleştirilmesini öngörmekteydi. Bu görüşlerden birincisini eski EOKA'cılar ve "Cunta" yanlısı güçler, ötekini de Makarios savunmaktaydı. Enosis konusunda kısa askeri yolu yeğleyenler, EOKA'yı canlandırarak, "EOKA B" isimli "Cunta" destekli ve Yunanistan tarafından yönetilen gizli bir örgüt kurmuştu. Bu gizli örgüt, Ada'da bulunan ve Rum Milli Muhafız Birliği'ni yöneten Yunanlı subayların denetimi altındaydı. 28 Ağustos 1971'de Grivas, gizlice Ada'ya dönmüş ve "EOKA B"nin başına geçmişti.

---

5 Toplumlararası görüşmeler, ABD'nin çıkarlarına da uygun gözükmekteydi, çünkü Kıbrıs konusunda göreceli bir barış ortamı sağlanmıştı. Toplumlararası görüşmeler sayesinde, hiç olmazsa, bir süreliğine uluslararası bir çatışma ABD'nin gündeminden çıkartılmıştı. Bu nedenle ABD, toplumlararası görüşmelerin sürdürülmesini desteklemekteydi.

Görüldüğü gibi enosisi gerçekleştirme konusunda, Yunanistan'daki "Cunta Yönetimi" ile Makarios'un görüşleri birbirinden farklıydı. Makarios, bir askeri harekâtın sonucunda enosisin ilan edilmesine karşıydı, çünkü askeri harekâtın Türkiye'nin müdahalesiyle başarısızlığa mahkûm edileceği kanısındaydı. Oysa "EOKA B", Makarios'u devirip kısa yoldan enosise ulaşmayı istemekteydi.

Türkiye'nin Kıbrıs Politikası (1967-1974)

Türkiye, 1960 düzeninin, Rumlar tarafından enosise giden yolda geçici bir aşama olarak değerlendirildiğini görememişti. 1960-1963 yıllarında, Kıbrıslı Rumlar enosise giden yolda atacakları adımların hazırlıklarını yaparken, Türkiye, yalnızca uluslararası antlaşmaların uygulanmaması karşısında pasif protestolarda bulunmakla yetindi. Ayrıca, Aralık 1963'te cereyan eden olayların ertesinde, Türk Hükümeti, Ada'daki Türk toplumunun hak ve çıkarlarının hangi yollardan ve hangi araçlarla korunacağı konusunda kesin bir tutum benimseyememişti.

Türkiye'nin 1967-1974 yıllarında uyguladığı Kıbrıs politikası ise şu hususları içermekteydi: 1- Kıbrıs sorununa çözüm bulmaya çalışılırken, Türkiye'nin güvenlik kaygıları göz önüne alınmalıydı. 2- Kıbrıs, başka bir ülkeyle tek yanlı olarak birleştirilemezdi. 3- Kıbrıs konusundaki uluslararası anlaşmalar, tek yanlı olarak feshedilemez ya da değiştirilemezdi. 4- Kıbrıs'taki toplumlardan biri kendi rejimini diğerine uygulatamazdı. 5- Lozan Antlaşması ile Akdeniz ve Ege Bölgelerinde kurulmuş olan güç dengesi taraflardan biri lehine değiştirilemezdi.

1967-1974 yıllarında Türk Hükümeti, kendi iç sorunlarıyla uğraştığından Kıbrıs'a ilişkin gelişmelere fazla ilgi duyamamıştı. Hükümet, toplumlararası görüşmelerin yürütülmesinden hoşnut olduğu izlenimini uyandırmış ve Kıbrıs sorununa, Yunan tarafının da kabul edebileceği bir çözüm bulunmasını yeğlemişti.

ABD İLE İLİŞKİLER

ABD, 27 Mayıs Devrimi ile Türkiye'de gerçekleşen yönetim değişikliğinin dış politikada öze yönelik bir değişimi oluşturmayacağı görüşündeydi. Milli Birlik Komitesi Yönetimi de, kendinden önceki yönetim gibi Türkiye'nin başta NATO ve CENTO olmak üzere, mevcut uluslararası antlaşmalara bağlı kalacağını yinelemişti. Öte yandan, Türkiye'nin Demokrat Parti iktidarında uygulanan yanlış ekonomik politikalar sonucunda, ekonomik yardıma gereksinmesi hiç azalmamış hatta giderek artmıştı! Bu nedenle Milli Birlik Komitesi Yönetimi'nin de, özellikle ABD'den alacağı ekonomik yardıma gereksinimi vardı ve ABD'nin onaylamayacağı bir dış politikayı izleyebilme seçeneği bulunmamaktaydı. ABD'nin Ankara Büyükelçisi F. Warren, ABD'nin Türkiye'ye ekonomik yardımını sürdüreceğini açıkladı.[1] 1960 mali yılı içinde Türkiye'nin aldığı dış yardımın yüzde 75'ini ABD sağlamıştı.

1 Büyükelçi Warren'ın istifasından sonra Şubat 1961'de Raymond Hare, ABD'nin yeni Türkiye Büyükelçisi olarak atandı.

Milli Birlik Komitesi Hükümeti, ABD'ye dış politikasının değişmeyeceği güvencesini vermiş, ayrıca ABD'nin Ankara Büyükelçisi Warren'ı, Devrim hareketinin Türkiye'nin müttefiklerine yöneltilmiş olmadığı konusunda bilgilendirmişti.[2]

Milli Birlik Komitesi yönetimi Dışişleri Bakanı Selim Sarper, 1 Haziran 1960'da verdiği demeçte, ABD ile askeri ittifak da dahil olmak üzere, bütün uluslararası antlaşmalar ile Menderes hükümetleri tarafından imzalanan ve çoğu TBMM'nin onayı olmaksızın yürürlüğe giren ikili anlaşmalara bağlı kalınacağını açıkladı.

ABD, 27 Mayıs Devrimi'ne müdahale gereksinimi duymamıştı. Temelinde hiçbir komünist tahrik bulunmayan ve bütünüyle Menderes rejiminin otoriter yöntemlerine karşı demokratik bir hareket olarak nitelenen 27 Mayıs hareketi ile Türkiye ve ABD, öncekinden daha sağlam bir ilişki içine girdi. ABD Dışişleri Bakanlığı, 30 Mayıs 1960 tarihinde yayımladığı bildiri ile yeni Türk Hükümeti'ni tanıyan ilk devlet olmuş ve bildiride, "eskiden olduğu gibi Türkiye ile ABD arasında yakın ve dostça ilişkilerin sürdürüleceği ümidi" kaydedilmişti. ABD Başkanı Dwight D. Eisenhower, 16 Haziran 1960'ta Cemal Gürsel'e yolladığı mektupta, yeni Hükümet'in ABD ile olan ittifaklarına bağlılığından duyduğu memnuniyeti dile getirmiş ve Cemal Gürsel, bu mektuba 29 Haziran'da verdiği yanıtında, Türkiye'nin Batı ittifaklarına bağlılığını bir kez daha yinelemişti.[3]

ABD'nin "Sınırlı Savaş" Anlayışı ve "Esnek Karşılık" Stratejisi

ABD'de Eisenhower yönetiminde benimsenen "sınırlı savaş" anlayışı, Kennedy yönetiminde "esnek karşılık" (flexible response) stratejisinin ortaya atılmasına neden olmuştu. Bundan önce

2 Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1979, s.200-201.

3 *Age*, s.202.

ABD'nin 1954 yılında benimsediği "kitlesel karşılık" (massive retaliation) stratejisi ise Kuzey Atlantik bölgesine yapılacak bir komünist saldırıya karşı ABD'nin, Stratejik Hava Komutanlığı kanalıyla Sovyetler Birliği ile Çin Halk Cumhuriyeti'nin önemli nüfus ve endüstri merkezlerine saldırıda bulunmasını öngörmekteydi. "Kitlesel karşılık" stratejisi, iki öğeye dayanmaktaydı: (i) Nükleer silahlarla karşılık olasılığı, düşmanı hem sınırlı hem de topyekûn bir savaştan caydıracaktı. (ii) Nükleer silahlar, durum gerektirdiği takdirde kullanılacaktı. Nükleer silahlarla karşılık tehdidi, Sovyetler Birliği'ni girişeceği sınırlı ya da topyekûn bir savaştan caydıracak, böylece, NATO ülkelerinin üzerine ABD'nin "koruyucu nükleer şemsiyesi" açılmış olacaktı.[4] "Kitlesel karşılık" stratejisinin başlıca olumsuz yönü ise kitlesel karşılık tehdidinin en küçük çapta bir bölgesel çatışmayı anında dünya çapında bir çatışmaya dönüştürebilmesiydi.

Sovyetler Birliği'nin 1957 Ekim'inde yapay uydu Sputnik'i başarıyla uzayda yörüngeye oturtması, ABD ile NATO'nun nükleer stratejilerini temelinden değiştiren bir olay olmuştu.[5] Bundan böyle Sovyetler Birliği, kıtalararası füzeler yapımında üstünlük sağlamış oluyordu. Bunun üzerine ABD, Sovyetler'e coğrafi açıdan yakın konumdaki müttefiklerinin topraklarına "orta menzilli güdümlü füze" (IRBM-intermediate range ballistic missile) yerleştirme çabalarına girişmiş ve Türkiye'ye IRBM tipi Jüpiter füzelerini de bu gerekçeyle yerleştirmişti.

ABD, 1957 yılından sonra "sınırlı savaş" anlayışını benimsemeye başladı. Sovyetler Birliği, nükleer bomba taşıyan "uzun menzilli güdümlü füzelere" (ICBM-intercontinental ballistic missiles) sahipti; bu durumda, Amerikan toprakları doğrudan Sovyet

---

4 Oral Sander, *Siyasi Tarih, 1918-1990*, 2. baskı, İmge Kitabevi, Ankara, Şubat 1994, s.266.

5 Sovyetler Birliği'nin 1957 Ekim'inde uzaya ilk yapay uydusunu (Sputnik) göndermesi, henüz elinde kıtalararası uzun menzilli füzeler (ICBM) bulunmayan ABD'de büyük kaygıya neden olmuştu.

saldırısına açık duruma gelmişti. ABD, Avrupa'ya konvansiyonel silahlarla yapılan bir Sovyet saldırısına hemen nükleer silahlarla karşılık verdiği takdirde, kendi toprakları da Sovyet nükleer silahlarının saldırısına açık duruma gelebilecekti. Böyle bir durumun ortaya çıkmaması için daha "esnek" bir stratejinin izlenmesi gerekiyordu. ABD, Polaris tipi güdümlü füzelerle yüklü nükleer denizaltıları ile ICBM'leri, "esnek karşılık" stratejisi çerçevesinde geliştirmeye başlamıştı.

"Esnek karşılık" stratejisinde, karşılaşılan saldırının niteliğine göre tepki gösterilecekti. ABD, yaşamsal çıkarlarının söz konusu olduğu durumlarda güvenliğini nükleer silahlarla koruyacak, öteki durumlarda ise savunma, konvansiyonel silahlarla yapılacaktı. ABD ile Sovyetler Birliği'nin sahip oldukları nükleer güç, iki devletin ilk aşamada nükleer silahları kullanmalarını karşılıklı olarak önlediği için Avrupa'da çıkacak bir savaşın bundan böyle konvansiyonel güçlerle yapılacağı düşünülmekteydi.[6]

ABD'nin "esnek karşılık" stratejisini benimsemesi, NATO'nun öteki ortakları arasında huzursuzluk yaratmıştı; çünkü bu yeni strateji, NATO üyelerinin güvenliklerini sağlayacak olan nükleer şemsiyenin bundan böyle Avrupa'nın başının üzerine ancak Washington'un istediği zaman, istediği yerde ve istediği ölçüde açılacağını öngörmekteydi.[7]

Türkiye'de üst düzey askeri yetkililer, ABD'nin "esnek karşılık" stratejisine kuşkuyla yaklaşmıştı. Bazı yetkililer, NATO çıkarlarını tehdit etmediği izlenimi uyandıran nükleer olmayan bir çatışmaya Türkiye'nin müttefiklerinin katılmayacağından çekinmekteydi. Başka bir deyişle, NATO müttefikleri, Sovyetler'den Türkiye'ye yö-

6 A. Halûk Ülman, "NATO ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c.XXII, Sayı 4 (1968), s.154-155.

7 "Esnek karşılık" stratejisine itiraz eden devletlerin başında, Fransa ile Federal Almanya gelmekteydi. Fransa, bir yandan kendi nükleer gücünü geliştirmeyi sürdürmüş, öte yandan da 1967 ilkbaharında NATO'nun askeri örgütünden çekilmişti. Federal Almanya ise bu stratejiyi kabul etmek zorunda kalmıştı.

nelik yerel bir saldırının askeri karşılıkta bulunmayı gerektirmediği görüşünü öne sürebilirdi. Ancak, bu kuşkulara karşın Hükümet yetkililerinin ABD'nin yeni stratejisini kabul etmekten başka bir seçeneği de bulunmamaktaydı.

ABD, "esnek karşılık" stratejisiyle birlikte, "saldırı" kavramını da büyük bir esneklikle yorumlamaya başlamıştı. Bunu bir örnekle açıklamaya çalışalım: Eğer Sovyetler Birliği Türkiye'nin doğu illeri üzerinde taleplerde bulunursa ve bu taleplerini gerçekleştirmeye yönelirse, ABD, bunu NATO örgütünün devreye sokulmasını gerektirecek bir "saldırı" olarak yorumlamayabilecekti.

"Kitlesel karşılık" ABD'nin resmi stratejisi iken, Türkiye'nin konvansiyonel gücü o denli önemli değildi; çünkü ABD, bir saldırı durumunda derhal nükleer gücüne başvuracaktı. Oysa "esnek karşılık" stratejisinde, Türkiye belirli bir süre için bile olsa, konvansiyonel bir saldırıya konvansiyonel gücü ile karşı koyma görevini üstlenmekteydi. Türkiye, bu stratejinin uygulanmasıyla, Sovyetler'in konvansiyonel silahlarla girişeceği bir saldırıda NATO ülkeleri içinde en çok zarar görecek ülke durumuna gelmişti.

Türkiye'ye Jüpiter Füzelerinin Yerleştirilmesi

Sovyetler Birliği'nin 1957'de ilk Sputnik'i başarılı bir biçimde uzaya fırlatması üzerine Eisenhower yönetimi, Sovyetler'in nükleer silahlanmada Batı'nın önüne geçmiş olmasından korkmuştu. NATO'yu askeri açıdan güçlendirme amacında olan ABD, Amerikan yapımı orta menzilli balistik füzelerin Avrupa'ya konuşlandırılması konusunda NATO üyelerinin tümünün onayını aldı. Ancak, NATO müttefiklerinin çoğunluğu, Sovyet saldırısını tahrik edebilecekleri, nükleer bir savaşın hedefi olabilecekleri ve iç muhalefeti uyandırabilecekleri nedeniyle, topraklarına füzelerin yerleştirilmesini kabul etmekten kaçınmıştı. Yalnızca İngiltere, İtalya ve Türkiye, füzelerin topraklarına yerleştirilmesini kabul etti.

Türkiye topraklarına on beş Jüpiter füzesinin yerleştirilmesine ilişkin anlaşma, 28 Ekim 1959'da ABD ile Türkiye arasında imzalanmıştı. Anlaşma uyarınca, füzelerin mülkiyeti Türkiye'ye, nükleer füze başlıkları ise ABD'ye ait olacak, füzeler ancak Amerikan ve Türk hükümetlerinin onayı ile fırlatılabilecek ve füze tesislerinde her iki ülkenin askerleri bulunacaktı. Füzelerin Türkiye'ye yerleştirilme düzenlemeleri Menderes Hükümeti döneminde gerçekleştirilmişti. Menderes Hükümeti'ni deviren askeri yönetim de, Jüpiter füzelerinin Türkiye'ye yerleştirilmesini onayladı.

11 Şubat 1961'de, "ABD ve NATO Nükleer Düzenlemelerinin İrdelenmesi" başlıklı raporda ise Türkiye'ye modası geçmiş orta menzilli balistik füzelerin yerleştirilmesi yerine, alternatif bir sistem olan Polaris denizaltılarının NATO'ya tahsis edilmesi öngörülmekteydi. Raporda, tehlikeye açık olan Jüpiterlerin tersine, hareketli olan, gizlenebilen ve bir Sovyet saldırısına açık olmayan Polaris denizaltılarının caydırıcılığının daha etkin olacağı ve ABD, NATO ile Türkiye'ye daha iyi bir koruma sağlayacağı yer almaktaydı.

ABD Başkanı Kennedy, Nisan 1961'de yetkili makamlara, Jüpiter füzelerinin Türkiye'ye yerleştirilmesi sorununu gözden geçirmeleri talimatını verdi. Başkan Kennedy, Jüpiter füzelerinin modası geçmiş olduğu ve bunların görevlerini Polaris denizaltılarının daha iyi yerine getirebileceği gerekçesiyle, konuyu Dışişleri Bakanlığı'nın görüşmesini talep etmişti. Türkiye'deki askeri yönetim ise Jüpiterlerin Türkiye'nin askeri gücünü artırdığı ve Sovyetler Birliği'ne karşı güvenliğini güçlendirdiği görüşündeydi.[8] Türk subaylar, Jüpiterlerin Türkiye'nin prestijini artırdığı, Türkiye'nin NATO içindeki rolünü vurguladığı ve ABD ile ilişkilerini daha sıcak bir zemine oturttuğunu düşünmekteydi.[9] Bunun üzerine,

8 İzmir-Çiğili'de konuşlandırılan Jüpiter füzeleri, Nisan 1962'de operasyonel hale gelmişti.

9 Bir ABD'li yetkilinin CENTO toplantısında Dışişleri Bakanı Selim Sarper ile yaptığı görüşmede, Sarper'in, orta menzilli balistik füzelerin kaldırılması görüşünü şiddetle reddederek, Türkiye'nin bu füzelerin yerleştirilmesi için büyük

ABD Dışişleri Bakanlığı konu üzerine daha fazla düşmemiş, Kennedy de, emrin yerine getirildiğini varsayarak konuyu kapatmıştı.

1962 Küba Buhranı

1962 ilkbaharında, Küba'ya Jüpiter benzeri orta menzilli Sovyet füzelerinin konuşlandırılmasına başlanmıştı. Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri Khruschev'in ilk kez Nisan 1962'de, Savunma Bakanı Rodion Malinovsky ile Kırım'daki bir görüşme sırasında Küba'ya nükleer füzeler yerleştirmeyi dile getirdiği öne sürüldü. Malinovsky, Khrushchev'e, Türkiye'deki nükleer füzelerin kısa bir süre içinde Sovyetler Birliği'nin bütün güney kentlerini yok edebileceğini ve Amerikalıların, Sovyetler'i her taraftan üslerle çevrelediğini söylemişti.

1962 Mayıs'ında Bulgaristan'ı ziyaret eden Khrushchev, ABD'nin Türkiye'ye füze yerleştirmesini sert bir biçimde kınayarak bunun karşılıksız kalmayacağını dile getirdi. İşte, Sovyetler'in sözünü ettiği karşılık, Küba'ya Jüpiter benzeri Sovyet füzelerinin yerleştirilmesiydi.

Amerikan üsleri ve füzeleriyle çevrelendiğini iddia eden Sovyetler Birliği, Amerikalıların Küba'daki Castro rejimini devirmesini önleyebilmek amacıyla, ABD'nin taktiğini uygulayarak Küba'ya füzeler yerleştirdiğini öne sürdü. Khrushchev, ABD'nin Türkiye ile İtalya'daki füzelerinin Sovyetler Birliği'ni hedef aldığını dile getirdi. Sovyetler, kendilerine çok yakın olan Türkiye'ye yerleştirilmiş olan nükleer silahlardan her zaman kaygı duymuştu. Türkiye, Sovyetler Birliği tarafından bir tehdit olarak görülmekteydi. Jüpiterlerin Türkiye'deki varlığı, Sovyetler Birliği'nin kendi füzelerini Küba'ya

---

paralar harcadığını ve bu nedenle, Türk halkının bunların kaldırılmasını anlayamayacağını dile getirdiğine işaret edilmekteydi. Öte yandan, Avrupa Müttefik Kuvvetleri Yüksek Komutanı General Norstad da, Jüpiterlerin kaldırılmasını Türklerin kendilerine yapılmış bir hakaret sayabileceklerini ileri sürerek, bunun NATO içinde de bazı sorunlar yaratabileceği uyarısında bulunmuştu.

yerleştirme kararı almasına katkıda bulunmuş ve bu da, dünyayı nükleer bir savaşın eşiğine getirmişti. Böylelikle Türkiye, iki süper güç arasındaki çatışmada dolaylı bir "neden" oluşturmuştu.

23 Ağustos 1962'de Başkan Kennedy, Savunma Bakanlığı'ndan Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin kaldırılması konusunda neler yapılabileceğinin araştırılmasını istedi. Kennedy, Türkiye'deki Jüpiter füzeleriyle Küba sorunu arasında bağ kurmuş ve Türkiye'deki Jüpiterlerin varlığının, Sovyetler'in Küba'yı nükleer silahlarla donatmasını haklı kılabileceğini düşünmüştü. ABD Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı George Ball ile ABD nezdindeki Türkiye Büyükelçisi Rıfat Turgut Menemencioğlu arasında yer alan görüşmelerde, Büyükelçi Menemencioğlu, Ball'a Jüpiterlerin sökülmesinin Türk kamuoyu üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceğini ileri sürdü.[10] Bundan sonra ABD Dışişleri Bakanlığı yetkilileri, Türklerle ilişkilerin zarar görmemesi için Jüpiterlerin Türkiye'den çıkartılması konusunu izlememeye karar verdi.

16 Ekim 1962'de ABD istihbarat birimleri, Küba'da Sovyet füzelerinin varlığını saptamıştı. ABD Savunma Bakanı Robert McNamara, Küba'daki füze üslerini belirleyen hava fotoğraflarını Başkan Kennedy'e gönderdi. Füzelerin ateşleme sistemlerini taşıyan Sovyet gemilerinin Küba'ya ulaşmasını önlemek üzere ABD, 22 Ekim'den itibaren Ada'ya abluka uygulamaya başladı. Küba'ya ekonomik ambargo uygulayan ABD, içlerinde buğday yüklü iki Türk şilebinin de bulunduğu birçok gemiyi Küba karasularına sokmamıştı.

ABD'nin Sovyet gemilerine abluka uygulaması üzerine Sovyetler gemilerini geri çekmeyeceklerini, Amerikalılar da ablukayı kaldırmayacaklarını açıkladı. *Dünya bir nükleer savaşın eşiğine gelmişti.*

Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri Nikita Sergeyeviç Khrushchev, 26 Ekim 1962'de ABD Başkanı John F. Kennedy'e bir mektup göndererek, ABD'nin Küba'ya ablukasını kaldırdığı

10 Rıfat Turgut Menemencioğlu, 24 Nisan 1962-2 Ocak 1967 tarihlerinde Türkiye'nin ABD nezdindeki Büyükelçisi olarak görev yapmıştı.

ve Küba'ya saldırmamayı kabul ettiği takdirde, Küba'dan Sovyet füzelerini geri çekeceğini bildirdi. 27 Ekim'de Kennedy'e gönderdiği ikinci mektubunda ise Khrushchev, Küba'daki Sovyet füzelerini ancak ABD'nin Türkiye'deki Jüpiter füzelerini geri çekmesinin ardından sökebileceğini belirterek, Sovyetler Birliği'nin, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne ve egemenliğine saygı göstereceğini, içişlerine karışmayacağını ve bu ülkeyi işgal etmeyeceğini ifade etmiş ve Küba'daki füzelerin sökülebilmesi için, ABD'nin de, aynı güvenceleri Küba açısından vermesi gerektiğini dile getirmişti. Kennedy 27 Ekim'de, Khrushchev'in ikinci mektubunu göz ardı ederek,[11] yalnızca birinci mektubunu yanıtlamış ve pazarlık yapılmaksızın Sovyet füzelerinin Küba'dan geri çekilmesini kabul ettiğini bildirmişti.[12] Kennedy mektubunda ayrıca, Küba'daki füzelerin kaldırılması durumunda, ABD'nin Küba'ya uygulamakta olduğu ablukaya son vereceğini ve Küba'yı işgal etmeyeceği güvencesi verebileceğini belirtmiş, ancak, Türkiye'deki Jüpiter füzelerinden hiç söz etmemişti. Kennedy'nin mektubundaki ifadelerden, onun için önemli olanın ABD için yaratılan tehdidin derhal ortadan kaldırılması olduğu, Türkiye'deki Jüpiter füzeleri konusunun ise daha uzun sürede ele alınabileceği anlaşılmaktaydı.

Öte yandan, Khrushchev'in Sovyet füzelerini Küba'dan çekmeye karar verdiğini bildiren mektubunun Kennedy'e ulaşmasından önce, Kennedy'nin kardeşi ABD Başsavcısı Robert Kennedy, Başkan'ın talimatı üzerine, Washington'daki Sovyet Büyükelçisi Anatoli Dobrynin ile görüşmüştü. Robert Kennedy, Büyükelçi'ye, Başkan Kennedy'nin uzun bir süredir Türkiye ile İtalya'daki füzeleri kaldırmak istediğini, Sovyetler Birliği'nin Küba'dan füzelerini geri çekmeyi kabul etmesi durumunda, buhranın sona ermesinden

11 Kennedy'nin Khrushchev'in ikinci mektubunu göz ardı etmesinin nedeni, Türklerin, bir düşmanı yumuşatmak uğruna Türkiye'nin çıkarlarının ABD yönetimince pazarlık konusu yapılmasına gücenebilecek olmalarıydı.

12 Kennedy'nin, mektubunda Khruschev'in ikinci mektubunda yer alan talebinden söz etmemesinin nedeni, Türkiye'deki füzelerin kaldırılmasına ancak NATO'nun onay verebilecek olmasıydı.

kısa bir süre sonra ABD'nin de Jüpiter füzelerini sökeceğini açıklamıştı. Robert Kennedy Dobrynin'e, ayrıca, konunun kamuoyuna duyurulmaması gerektiğini de söylemişti. Görülüyor ki *ABD, kendi çıkarı söz konusu olduğunda, Türk Hükümeti'ne danışma gereği duymadan, Türkiye'nin ulusal çıkarlarını doğrudan ilgilendiren bir konuda rahatlıkla Türkiye'yi pazarlık masasına yatırabilmekteydi.*

Khrushchev, 27 Ekim 1962'de Moskova radyosunda yayınlanan bir demecinde, Küba ile Türkiye'deki füze üslerinin aynı anda tahliyesini önerdi. Sovyet yetkililer, ancak Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin kaldırılması durumunda, Küba'daki Sovyet füzelerinin de kaldırılabileceğini öne sürmüştü. ABD'li yetkililer ise Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile Küba'daki füzeleri pazarlık konusu yapması karşısında, bu iki füze türü arasında benzerlikler olmadığını, Türkiye'deki füzelerin savunma amaçlı olduklarını ve açık yollardan Türk topraklarına yerleştirildiklerini, oysa Sovyet füzelerinin saldırgan amaçlı olduklarını ve gizlice Küba'ya yerleştirildiklerini ileri sürerek, iki farklı füze türünün pazarlık konusu yapılmasına ilişkin Sovyet talebini reddetti.

Khrushcev 28 Ekim'de, Türkiye'deki Jüpiter füzelerinden söz etmeden, Küba'ya füze yerleştirmeyeceklerini dünyaya duyurdu ve ABD de 20 Kasım'da, Küba'ya uyguladığı ablukayı sona erdirdi. Böylece, Küba buhranı sona ermişti.

29 Ekim 1962'de ABD Dışişleri Bakanı Dean Rusk, ABD'nin Türkiye nezdindeki Büyükelçisi Hare'e gönderdiği telgrafta, Sovyetler Birliği ile Türkiye'yi ilgilendiren hiçbir pazarlık yapılmadığını yazmaktaydı. Oysa Jüpiterler, Küba buhranını sona erdirmede ABD-Sovyet pazarlığının vazgeçilmez bir parçası olmuştu.[13] Buhranı sona erdirmek isteyen Amerikalıların gözünde, Türkiye'nin çıkarları ancak ikinci planda yer aldı. Görüldüğü gibi Türkiye, Türk yetkililerinin bilgisi dışında, füze buhranının bir parçası olarak tartışmaların merkezine oturtulmuştu. Topraklarına yer-

13 Uslu, *age*, s.154.

leştirilmiş olan Jüpiterlerin varlığı, Türkiye'yi, bir nükleer savaşın doğrudan tehdidi altına koymuş ve kaderini Amerikalılar ile Sovyetler'in ellerine bırakmıştı.

ABD Başkanı Kennedy, 24 Ocak 1963'te, Türkiye ile İtalya'daki Jüpiter füzelerinin sökülerek, onların yerine Akdeniz'e Polaris füzeleriyle donatılmış denizaltıların gönderileceği haberini doğruladı.

Türkiye'nin Küba Buhranı'ndaki Tutumu

Küba buhranının başından itibaren Türkiye, müttefiki ABD'nin arkasında durmuş ve buhran sırasında ABD'nin bütün eylemlerine tam destek vermişti. Türkiye, ABD'nin Küba'ya deniz ablukası uygulama kararına uyacağını ilan eden ilk ülkelerden biri oldu. 22 Ekim 1962'de Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Başbakan İsmet İnönü, Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin[14] ve Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay arasında bir görüşme yapılmış ve İnönü, Hükümeti'nin, buhranın son gününe değin ABD'yi koşulsuz destekleyeceğini açıklamıştı. İnönü'ye göre Türkiye'nin NATO ittifakı çerçevesinde üstlendiği yükümlülükler nedeniyle, ABD'nin desteklenmesi gerekmekteydi. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel de, 24 Ekim'de basına verdiği demeçte, ABD'nin Türkiye'nin dostu ve müttefiki olduğundan söz ederek, ABD'nin Küba buhranındaki tutumunu olumlu karşıladıklarını, Türk ulusunun bağlı olduğu ittifaklara saygı duyduğunu ve bu nedenle de, dostlarını zor zamanlarında desteklemenin olağandışı olmadığını belirtmişti.

Türk yetkililer, Küba buhranında ABD'yi desteklemekle birlikte, buhranı sona erdirmek için Türkiye ile Küba'daki füzelerin pazarlık konusu yapılmasını şiddetle reddettiler. Türkler, Türkiye ile Küba'daki üsler arasında hiçbir benzerliğin bulunmadığını, çünkü Türkiye'deki üslerin NATO üsleri olduğunu ve bunların Batı savunma ağının bir parçasını oluşturduğunu ileri sürmekteydi.

---

14 Feridun Cemal Erkin, İnönü Hükümetleri'nde Selim Sarper'den sonra, 26 Mart 1962-20 Şubat 1965 tarihlerinde Dışişleri Bakanı olarak görev yapmıştı.

Öte yandan Türk kamuoyu da, ABD'yi Küba buhranı sırasında desteklemişti. Türk Hükümeti'nin Küba buhranına ilişkin tutumu, ulusun hemen hemen her kesiminden destek almıştı. Ancak Türk halkı, buhranın Türkiye'yi büyük bir tehlikeye attığını bilmemekteydi. Türklerin çoğunluğu, buhrandan önce Türk topraklarına Jüpiter füzelerinin yerleştirilmiş olduğunun bile bilincinde değildi.

9 Ocak 1963'te Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, NATO'nun, teknolojik gelişmelerin sonucunda bazı silah sistemlerini başkalarıyla değiştirme kararı alması durumunda, bu kararı, NATO'nun ve Türkiye'nin güvenliğini güçlendireceğinden Türkiye'nin kabul edeceğini TBMM'de açıkladı. Jüpiterlerin yerine Polarislerin sağlayacağı güvenlik, Türk Hava Kuvvetleri'nin F-104'lerle güçlendirilmesi[15] ve Jüpiterlerin bakım masraflarının ortadan kalkması düşüncesiyle, Türkiye, 23 Ocak 1963 tarihinde Jüpiter füzelerinin sökülmesini kabul etmişti. Dışişleri Bakanı Erkin, Jüpiterlerin Polarislerle değiştirilmesinden sonra Türkiye'nin NATO içindeki öneminin ve rolünün daha da artacağını söyleyerek, ABD ile ilişkilerin her zamankinden daha yakın olduğunu dile getirdi. Erkin, Polaris denizaltılarının Türkiye'nin güvenliğini sağlamada daha etkili olacağını, NATO'nun "esnek karşılık" stratejisini benimsemesi üzerine konvansiyonel savaşların öneminin arttığını ve bu durumda, önemli bir kara ordusuna sahip olan Türkiye'nin de stratejik değerinin yükseldiğini ifade etmişti.[16] Erkin, 17 Şubat 1963'te TBMM'de, ABD'nin Türkiye'deki Jüpiter füzelerini Akdeniz'de konuşlandırılacak olan Polaris denizaltılarıyla değiştirme önerisini Hükümet'in kabul ettiğini ve bunu ABD'nin Türkiye'deki Büyükelçisi'ne resmen bildirdiğini dile getirdi.

---

15 ABD, Jüpiterlerin geri çekilmesinden sonra Türkiye'ye F-104 ve F-100 savaş uçaklarının verilmesini hızlandırmıştı. Böylelikle, Türkiye'nin konvansiyonel gücü artırılmış oldu.

16 Çağrı Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası*, c.I (1919-1980), ed. Baskın Oran, İletişim Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 2001, s.684.

24 Nisan 1963'te, Jüpiterlerin Türkiye'den tamamen sökülme işlemi tamamlanmıştı. Jüpiter füzelerinin sökülmesi, Türk-Sovyet ilişkilerinin normalleşmesi yolunda bir engeli de ortadan kaldırmış oldu. Jüpiterlerin sökülmesi, Türk Hükümeti'ne, Sovyetler Birliği'ne karşı daha esnek bir politika izleyebilme ve iki ülke arasındaki ekonomik işbirliği olanaklarını daha rahat bir biçimde değerlendirebilme fırsatını yaratmıştı. Ekim 1963'te *Cumhuriyet* gazetesinin Khrushchev'in imzasıyla yayımladığı bir makalede, artık iki ülke arasında iyi komşuluk ilişkilerinin kurulmasına engel oluşturabilecek hiçbir ciddi nedenin bulunmadığı ifade edilmekteydi.

Küba Buhranı'nın Türkiye Açısından Sonuçları

Küba buhranı, Türkiye'ye, ABD'nin bir buhran durumunda kendi çıkarlarını koruma uğruna Türkiye'nin çıkarlarını feda etmeye hazır olduğunu göstermişti. Bunun sonucunda, Türkiye'de süper güçlere yönelik daha esnek politikaların benimsenmesi eğilimleri güç kazanmaya başladı. Öte yandan Türkiye, Küba buhranında tek yanlı bir dış politika izlemenin sakıncalarını da görmüştü. Küba buhranı, Türk dış politikası üzerinde ABD'nin etkisine karşı önemli bir eleştiri kampanyasının başlatılmasına neden oldu.

Küba buhranının bir sonucu olarak Türkiye, kendi ulusal çıkarlarını doğrudan ilgilendiren konularda, ABD'nin yapmış olduğu gibi önce tek başına hareket edip, sonra müttefiklerine danışmanın daha etkili bir dış politika yöntemi olacağını görmüş ve 1963 Kıbrıs buhranında bu yöntemi uygulamıştı.

Küba ile Türkiye'deki füzelerin ABD ile Sovyetler arasında pazarlık konusu yapıldığı bütün dünyada duyulduğu zaman, Türk kamuoyu, ABD'nin Türkiye'ye danışma gereksinimi duymadan ve Türkiye'nin ulusal çıkarlarını göz ardı ederek, yalnızca kendi çıkarları için Sovyetler Birliği ile anlaşması sonucunda, Jüpiter füzelerini Türkiye'den çıkartmaya karar vermesini öfkeyle karşıladı. Bu

demekti ki, gelecekte de Amerikan çıkarları gerektirdiğinde, ABD diğer devletlerle Türkiye'nin sırtından pazarlık yapmada duraksamayacaktı. Oysa Türkler, ABD'yi hiç ilgilendirmeyen sorunlarda bile Amerikalılara danışmaksızın bir adım dahi atmamaktaydılar.

Küba buhranı, Türkiye-ABD ilişkilerinde, ittifakın küçük ortağı olan Türkiye'nin sırtından bazı pazarlıkların yapılabileceği gerçeğini bütün çıplaklığıyla gözler önüne sermişti.[17] Oysa Türkiye, özellikle Sovyetler Birliği karşısında güvenliğini koruyabilmek amacıyla, ABD ile ittifak ilişkisine girmişti. Türkiye, topraklarında Jüpiter füzelerinin konuşlandırılmasını, Türkiye'nin ve NATO bölgesinin tümünün savunmasına katkıda bulunabileceği düşüncesiyle kabul etmişti. Ancak, Küba buhranı, bir süper güçle ittifak ilişkilerinin ve bu müttefikin silahları ile kuvvetlerinin topraklarında bulunmasının, diğer süper gücün kendisine yönelik tehdidini artırabileceğini ve Türkiye'yi, ortaya çıkmasında hiçbir etkin rolünün olmayacağı feci bir nükleer savaşa sürükleyebileceğini göstermişti. Türkiye'nin, ulusal çıkarlarını gözetmeksizin Küba buhranında büyük müttefikine verdiği koşulsuz destek, iki ülke arasındaki "buyurgan-buyrulan" ilişkisini gözler önüne serdi.

"Çok Taraflı Nükleer Güç" (MLF) ve Türkiye

ABD Savunma Bakanı McNamara'ya göre nükleer bir savaş sınırlı tutulabilirdi. Savaşan taraflar, ilk anda yoğun yerleşim merkezlerine değil de, ana nükleer merkezlere saldırıda bulunabilir ve savaş bu şekilde sınırlı tutulabilirdi. Ancak McNamara'ya göre böyle bir stratejinin uygulanabilmesi için, bir devletin nükleer silahlar üzerinde tekel sahibi olması gerekiyordu. ABD'nin, 1964 yılı sonlarında NATO çerçevesinde kurulmasını önerdiği "Çok Ta-

17 Burada Büyük Atatürk'ün, Türkiye'nin büyük devletlerle ittifak ilişkisine girmemesi doğrultusundaki dış politika ilkesi hatırımıza gelmelidir. Atatürk'ümüzün görüşüne göre küçük devletlerin büyük devletlerle ittifak ilişkisi, koruyucu devlet ve koruma altındaki devlet ilişkisine dönüşebilirdi ve bundan da zararlı çıkacak olan küçük devletlerdi.

raflı Nükleer Güç (MLF)" tasarısının altında yatan neden, nükleer silahlar üzerinde Amerikan denetimini sürdürme düşüncesiydi. Bu tasarı ile görünüşte ABD'nin müttefiklerine nükleer kararlara katılma hakkı verilirken, gerçekte nükleer silahları kullanmada son karar ABD'ye ait olmaktaydı. ABD'nin bu önerisi, Almanya dışında bütün NATO üyeleri tarafından soğuk karşılandı.

Türkiye, "Johnson Mektubu"ndan sonra Batı ile ilişkilerine biraz mesafe koymuştu. Türkiye'nin yeni dış politikasının ilk örneği, ABD'nin önerdiği "Çok Taraflı Nükleer Güç" tasarısı karşısında benimsediği tutumda görüldü. Türkiye, ABD'nin bu projesine bazı NATO ülkelerinin de katılmadığını ileri sürerek hemen katılmayacağını bildirmişti. Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakan Vekili Kemal Satır, 26 Ocak 1965'te TBMM'de yaptığı bir konuşmada, başta Fransa olmak üzere 7 NATO devletinin projeye muhalefeti karşısında, Türkiye'nin söz konusu projeye katılmaktan vazgeçtiğini açıkladı. Öte yandan, Türkiye'nin MLF'ye katılmamasında, Sovyetler Birliği'nin projeye ilişkin olumsuz tepkisinin de rolü olmuştu.

NATO ülkelerinden beklediği desteği bulamayan ABD, 1965'te bu projeden tamamen vazgeçti.

"Çok Taraflı Nükleer Güç"e katılmayı reddetmekle birlikte, Türkiye nükleer konulara ilgisiz değildi. Genelkurmay, Aralık 1966'da, NATO tarafından kurulan "Nükleer Planlama Grubu"na üyelik talebinde bulunmuştu. Bu Grup'ta üyeliğe kabul edildikten sonra, Dışişleri Bakanı Çağlayangil, NATO'nun, Doğu Anadolu'nun nüfus yoğunluğu az olan bölgelerine Sovyet saldırısını önleyici nitelikte nükleer mayınlar yerleştirmesi sorununu irdelemesini talep etti. Genelkurmay büyük bir olasılıkla, bir Sovyet saldırısına karşı NATO'nun Türkiye'nin savunması için askeri güç sağlayamaması durumunda, nükleer mayınları son çare olarak görmüştü. Türkiye sınırları içinde nükleer mayınları patlatma fikri kamuoyunun muhalefeti ile karşılaşınca, Mayıs 1969'da Türkiye'nin, NATO'dan nükleer mayınlar sorununu irdeleme talebini geri çektiği resmen açıklandı.

ABD Keşif Uçuşlarının Yasaklanması

Aralık 1965'te İncirlik Hava Üssü'nden kalkan bir ABD keşif uçağı, uluslararası sular üzerinde uçarken Karadeniz'e kazaen düşmüştü. Sovyet Hükümeti, Türkiye'yi, topraklarının tehlikeli görevler için kullanımına izin vermesi nedeniyle kınadı. Türk askeri makamları, söz konusu uçağın bilgileri olmadan uçuşunu gerçekleştirdiğini ileri sürdüler. 28 Aralık 1965'te Demirel Hükümeti, ABD'den, Türkiye'deki üslerden yapılacak bütün keşif uçuşlarını durdurmasını istedi. ABD'nin, bu kararını değiştirmesi için Türkiye'yi ikna etmeye çalışmasına karşın, Türkiye'deki üslerden keşif uçuşları 1965-1975 döneminde yapılmamıştı. Bu, Türkiye'nin ABD ile askeri ilişkilerinin sıkılığına yönelik kamuoyunun eleştirilerini yumuşatmak için Hükümet'in atmış olduğu bir adımdı.

Öte yandan, Ocak 1966'ya değin Türk makamları, füzelerle silahlandırılmış Amerikan gemilerinin Boğazlar'dan geçişine izin vermekteydi. Ancak Hükümet, 1966 başlarından itibaren, uçaksavar füzelerle silahlandırılmış ABD gemilerinin Boğazlar'dan geçişini yasakladı.

İkili Anlaşmalar

NATO çerçevesinde ve bunun dışında, ABD ile Türkiye arasında II. Dünya Savaşı'ndan sonra yapılan askeri, ekonomik ve mali konulardaki anlaşmalara, Türk halkı arasında genellikle "ikili anlaşmalar" denilmekteydi. 1965 yılından itibaren, Türk kamuoyunda en fazla tartışılan konulardan biri ABD ile yapılan ikili anlaşmalar olmuştu.

Demokrat Parti iktidarında (1950-1960) ABD ile imzalanmış olan ikili anlaşmalar, esas itibariyle iki konu üzerinde yoğunlaşmıştı. Bu konulardan biri, Türk topraklarında Amerikalılara sağlanan üs ve tesislerdi. Bu üs ve tesisler, dört kategoriye ayrılmaktaydı: Hava üsleri (Ankara-Esenboğa, İzmir-Çiğli, Adana-İncirlik

ve Diyarbakır-Pirinçlik), stratejik füze üsleri, elektronik komünikasyon tesisleri ve Amerikalı personel ile aileleri için sosyal tesisler. İkinci tür anlaşmalar ise Amerikalı personelin Türkiye'de sahip olacağı yetkiler ile ayrıcalıkları içeriyordu.

Demokrat Parti Hükümeti'nin imzalamış olduğu ve TBMM'nin onayından geçirmediği gizli nitelikteki ikili yürütme anlaşmaları, Kıbrıs olaylarının ve özellikle ABD Başkanı Johnson'un Başbakan İsmet İnönü'ye 5 Haziran 1964 tarihinde göndermiş olduğu mektubun ertesinde, kamuoyunun dikkatini çekmeye başlamıştı. Başkan Johnson, 5 Haziran 1964 tarihli mektubunda, "Truman Doktrini" çerçevesinde Türkiye ile ABD arasında imzalanmış olan 12 Temmuz 1947 tarihli Anlaşma'nın IV. maddesi gereğince, ABD'nin Türkiye'ye yaptığı askeri yardımın veriliş amaçlarından başka amaçlarla kullanılabilmesi için Türk Hükümeti'nin ABD'nin onayını alması gerektiğini belirtmiş ve Türkiye'nin Kıbrıs'a yapacağı bir müdahalede, ABD tarafından sağlanmış olan askeri malzemenin kullanılmasına onay verilmeyeceğini ifade etmişti.

Şu hususa dikkat etmek gerekir ki, NATO'ya üye olduktan sonra Türkiye ile ABD arasında imzalanan ikili anlaşmalar, ya "Kuzey Atlantik Antlaşması"nın 3. maddesine[18] ya da 19 Haziran 1951'de üye devletler arasında imzalanan "Kuzey Atlantik Antlaşması'na Taraf Devletler Arasında Kuvvetlerin Statüsüne İlişkin Sözleşme"ye[19] dayanarak yapılmıştı. Türkiye ile ABD arasında imzalanan ve çoğu gizli olan ikili anlaşmalardan bir kısmı, yüz yüze yapılan konuşmalarda ya da telefon görüşmelerinde varılan sözlü uzlaşılar biçimindeydi ve bunlar, doğaldır ki, yazılı değillerdi.

---

18 "Kuzey Atlantik Antlaşması"nın 3. maddesi uyarınca, bu antlaşmanın amaçlarına daha etkin biçimde ulaşabilmek için taraflar, tek tek ve ortaklaşa olarak, sürekli ve etkin özyardım ve karşılıklı yardımlarla, silahlı bir saldırıya karşı bireysel ve toplu direnme kapasitelerini geliştirip güçlendireceklerdi.

19 Türkiye'nin 25 Ağustos 1952'de imzaladığı "Kuzey Atlantik Antlaşması'na Taraf Devletler Arasında Kuvvetlerin Statüsüne İlişkin Sözleşme" ile ABD'nin, Türk topraklarında askeri tesisler ve üsler kurması ve askeri personel bulundurması kabul edilmişti.

1960'ların ikinci yarısında Türk halkı arasında Amerikan düşmanlığının hızla yaygınlaşması üzerine, Demirel Hükümeti, ikili anlaşmaların yeniden gözden geçirilmesi çalışmalarını başlatmıştı. Başbakan Demirel, 4 ve 5 Nisan 1966'da gazetecilere verdiği demeçlerde ikili anlaşmalar konusunda şöyle demekteydi: "55 kadar ikili anlaşma vardır. Bunların hepsi Hükümet tarafından gözden geçirilmiştir. İkili anlaşmalar, NATO Antlaşması'nın 3. maddesinin uygulama anlaşmalarıdır. İkili anlaşmalar, ortak savunmanın gereği olarak yapılmıştır. Bu anlaşmaların hepsi iyi niyetle ve Türkiye'nin çıkarları için yapılmıştır. Bunların tek bir anlaşma haline getirilmesi için çalışılmaktadır."

Dışişleri Bakanlığı tarafından 21 Ocak 1967'de yapılan açıklamada, 54 ikili anlaşmanın 3'ünün 1950'den önce, 31'inin 1950-1960 yıllarında, 20'sinin de 1960-1965 yıllarında imzalanmış olduğu belirtilmişti.

Amerikan Üsleri ve Tesisleri

Türkiye'nin ABD ile imzaladığı ikili anlaşmaların yanı sıra, Türkiye'deki Amerikan üsleri ve tesisleri ile askeri personelinin varlığı da, 1965 yılından itibaren kamuoyunca tartışılmaya başlanmıştı. Amerikan üsleri konusunda kamuoyunca bilinmeyen hususlar, üslerin statüsü ve niteliği ile üslerdeki Amerikalı personelin sayısı, yetkileri ve sahip oldukları haklar ile ayrıcalıklardı. Bu hususların büyük bir bölümü, 23 Haziran 1954 tarihli "Askeri Kolaylıklar Anlaşması" ve bu anlaşmaya dayanarak yapılan uygulama anlaşmalarıyla düzenlenmişti.[20]

20 "Askeri Kolaylıklar Anlaşması" ile Amerikan hava, kara ve deniz kuvvetlerinin Türk topraklarını kullanmalarına izin veriliyordu. Amerikan askeri uçaklarının Türkiye'deki askeri havaalanlarını kullanabilmeleri, kurulacak üslere Türk Hükümeti'nin izni alınarak malzeme, teçhizat, akaryakıt ve ikmal maddeleri yerleştirilmesi, ortak kullanılacak üs ve tesislerin masraflarının iki ülke arasında paylaşılması kabul ediliyordu. Bu anlaşmaya dayanılarak, zaman içerisinde Türkiye'de 90'ın üzerinde askeri ve sivil nitelikte Amerikan tesisi kurulacaktı.

Türkiye'deki Amerikalı askeri personele tanınmış olan ayrıcalıklar ve kolaylıklar, Osmanlı döneminde yabancılara tanınan "kapitüler" ayrıcalıkları çağrıştırmaktaydı.[21] Bu ayrıcalıkların ve kolaylıkların Amerikalı yetkililer ile görevliler tarafından uygulamada kötüye kullanılması, sokaktaki adamı bile tedirgin etmeye başlamış ve Türk halkı arasında Amerikan düşmanlığının yaygınlaşmasına neden olmuştu. Örneğin, bir Amerikalı personelin resmi görevi sırasında işlediği suçlardan ötürü, Türk mahkemeleri tarafından yargılanması söz konusu değildi. Ancak, "NATO Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi"nde, sanığın suçu işlediği sırada resmi görevli olup olmadığının kimin tarafından saptanacağına ilişkin bir hüküm bulunmamaktaydı. 28 Temmuz 1956'da yapılan yeni bir ikili anlaşmayla, sanığın resmi görevde olup olmadığının belirlenme yetkisinin Türkiye'deki Amerikan Askeri Yardım Kurulu (JUSMMAT) Başkanı'na verilmesi kabul edilmişti. Böylece, Türk toprakları üzerinde işlenen bir suç nedeniyle, yabancı bir ülkenin makamlarına yargılama sürecine doğrudan müdahale hakkı tanınmış oluyordu.

Öte yandan, Türkiye'de yerleşik Amerikan askerleri, Amerikan üs ve tesislerinde bulunan askeri mağazalardan (PX mağazaları) satın aldıkları gümrüksüz malları, yasal olmamasına karşın, kâr gözeterek Türk vatandaşlarına satıyorlardı. Bunlar, ya Türkiye'de hiç bulunmayan ya da yüksek gümrük nedeniyle pahalıya satılan mallardı. Başta İstanbul, Ankara ve Adana olmak üzere Amerikan üslerinin bulunduğu kentlerde, "Amerikan Pazarı" adı altında kaçakçı dükkânlar oluşturulmuştu. Bu durum, doğaldır ki, Türk ekonomisini olumsuz etkilemekteydi.

---

21 "NATO Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi", 19 Haziran 1951'de NATO üyesi ülkeler arasında imzalanmıştı. Türkiye'nin 25 Ağustos 1952'de imzaladığı bu sözleşme, 10 Mart 1954'te TBMM tarafından onaylandı. Sözleşmenin en önemli maddesi, Amerikan askeri personelinin cezai durumunu düzenleyen 7. maddeydi. Bu madde uyarınca, bir eylem ABD yasalarına göre suçsa zanlı ABD tarafından, Türk yasalarına göre suçsa Türkiye tarafından yargılanacaktı.

Başbakan Demirel, 4 Nisan 1966'da gazetecilerle yaptığı bir toplantıda, Türkiye'de Amerikalılara ait üslerin bulunmadığını, yalnızca tesislerin bulunduğunu belirtmiş, bu tesislerin Türkiye'nin onayı ile kurulmuş olduğunu ve bunların Türkiye'ye ait olduğunu öne sürmüştü. Başbakan, 5 Nisan'da verdiği bir demeçte de, aynı konuda şunları söylemişti: "Türkiye'de yabancı devletlere ait üsler yoktur. Türkiye'de, NATO Antlaşması ve ikili anlaşmalar gereğince savunma amaçlı tesisler vardır. Üs ile tesisi birbirinden ayırmak gerekir. Bu tesislerin mülkiyeti Türkiye'ye aittir."

Ekonomik baskı altında bulunan ABD yönetimi, Türkiye'deki personelinin sayısını azaltmak ve bazı tesislerini Türklere devretmek zorunda kalmıştı. Anadolu Kavağı ile Ankara yakınındaki Manzaralı Ortak Savunma Tesisleri 1968'de, Trabzon ve Samsun'daki radar alanları ile İzmir yakınındaki Çiğli Hava Üssü de 1970'de Türk makamlarına devredildi. Öte yandan, 1968'de Türkiye'deki ABD personeli ile yakınlarının sayısı 24.000 iken 1970'te bu sayı 16.000'e indirildi.

Başbakan Demirel, 7 Şubat 1970 tarihli basın toplantısında, Türkiye'de halen etkinliklerini sürdüren ortak savunma tesislerinin yalnızca 5 yerde bulunduğunu dile getirmiş, bunların, Karamürsel (Kocaeli) Hava Üssü, Pirinçlik (Diyarbakır) Hava Üssü, Sinop'taki radar tesisleri ile Adana (İncirlik) Havaalanı ve Ankara (Balgat) Karargâh ve Lojistik Tesisleri olduğunu belirtmişti.

Türk-Amerikan Savunma İşbirliği Anlaşması (3 Temmuz 1969)

1965 yılı sonundan itibaren Türk kamuoyu, Türkiye-ABD ikili anlaşmalarını yasal temelleri olmadığı, çünkü bunların TBMM tarafından onaylanmadığı gerekçeleriyle eleştirmeye başlamıştı. Bunlar, NATO düzenlemeleriyle ilintili değildi ve yalnızca ABD çıkarlarına hizmet etmekteydiler. Bu anlaşmalar, Türkiye'nin bağımsızlığı, güvenliği ve ekonomik kalkınması pahasına, ABD'ye

aşırı haklar tanımaktaydı. ABD'nin, ikili anlaşmalarla kurulan askeri tesisler üzerinde mutlak denetimi vardı; Türk makamlarının ise bunları denetleme yetkisi bulunmamaktaydı. Bu hususları eleştirenler, ikili anlaşmaların feshini ya da yeniden gözden geçirilmesini istemekteydiler.

Demirel Hükümeti, 7 Nisan 1966'da ABD Hükümeti'ne verdiği bir muhtırada, ikili anlaşmaların düzeltilmesi ve iyileştirilmesi gerektiğini bildirmiş, ABD Hükümeti bu öneriyi 18 Nisan'da kabul edince, iki Hükümet, 23 Haziran 1954 tarihli "Askeri Kolaylıklar Anlaşması" ile buna dayanarak yapılan 13 ikili anlaşmayı değiştirmek, açıklığa kavuşturmak ve birleştirerek tek bir metin haline getirmek için hazırlık çalışmalarına başlamıştı. Eleştiriler karşısında Adalet Partisi iktidarı, ikili anlaşmalardan hiçbirinin 1965'ten sonra yapılmamış olduğunu ileri sürdü. Başbakan Demirel yaptığı basın toplantısında, 1965'ten önce on yılı aşan bir sürede herhangi bir ilkeye dayanmayan ve değişik makamlar tarafından yapılmış olan ikili anlaşmaların bulunduğunu ve kendilerinin, yasal temellerini ve içeriğini bilmedikleri bir uygulamayla karşı karşıya bırakılmış olduklarını belirtti.[22]

Türkiye ile ABD arasında 3 Temmuz 1969'da, "Türk-Amerikan Savunma İşbirliği Anlaşması" imzalanmıştı.[23] 1969 Anlaşması, o zamana değin yapılmış olan ikili anlaşmaların yerini alan tek bir anlaşmaydı. Bu anlaşma uyarınca, tesis ile üslerde Türkiye'nin onayı olmadan hiçbir harekât yapılamayacak, üsler ortaklaşa kullanılacak, Türkiye üs ve tesislerde "tam ve kesin" denetim hakkına sahip olacak, yetkili Türk makamları gerekli gördükleri zamanlarda bu üs ve tesisleri denetleyebilecekti. Türkiye topraklarında bulunan savunma üslerinin mülkiyetinin Türkiye'ye ait olduğu ABD tarafından da kabul edilmişti. Nihayet bu üs ve tesislerin etkinlikleri, hiçbir zaman NATO'nun amaçları dışına çıkamayacaktı,

22 Uslu, *age*, s.84.

23 "Türk-Amerikan Savunma İşbirliği Anlaşması"nın tam metni için bkz. Armaoğlu, *age*, s.278-285.

yani Türkiye'nin onayı alınmadan, Amerikan üslerinden üçüncü bir ülkeye yönelik herhangi bir harekât gerçekleştirilemeyecekti.[24] Böylece Türkiye, Amerikan üslerinin kendi iradesi dışında ve ulusal çıkarlarını tehlikeye sokabilecek bir biçimde kullanılmasının önüne geçmişti. Türkiye ayrıca, ulusal güvenlik gerekçesini öne sürerek, üslerin kullanılmasına sınırlamalar getirebilecekti.

Türkiye'de kurulacak Amerikan üslerinin sayısı, bunların bulunabilecekleri yerler, yararlanabilecekleri kolaylıklar ile bulundurabilecekleri ikmal maddeleri, barış, yakın saldırı tehlikesi ve savaş durumları gereksinimleri ayrı ayrı göz önünde tutularak, iki ülke yetkili makamları arasında düzenlenecek uygulama anlaşmaları ile belirlenecekti. İki tarafın yetkili makamları, söz konusu anlaşmaların yorumuna ve uygulanmasına ilişkin ortaya çıkabilecek anlaşmazlıkları karşılıklı olarak çözüme kavuşturabilmek üzere, derhal danışmalarda bulunacaktı.

Türk-Amerikan Savunma İşbirliği Anlaşması gereği kurulmuş olan ortak savunma tesislerinin çalışması için gerekli olan malzeme, teçhizat ve ikmal maddeleri, tarafların yetkili makamları arasında önceden danışma toplantıları yapılmadan Türkiye'den çıkartılamayacaktı.

Üs ve tesis kurulmak üzere ayrılan arazinin mülkiyeti Türkiye'ye ait olacaktı. Tahsis edilen arazi üzerinde ABD tarafından ya da onun adına kurulan toprağa bağlı mallar dahil bütün gayrimenkuller, inşa ve tesis tarihinden itibaren Türk Hükümeti'nin malı olacaktı.

Ortak savunma tesislerine atanabilecek olan Türk ve Amerikan uyruklu komutanların görev ve sorumlulukları, Türkiye ile ABD hükümetlerinin yetkili makamları arasında yapılacak uygulama anlaşmalarıyla saptanacaktı.

---

24 Türk Hükümeti'nin, ABD'nin 15 Temmuz 1958'de Lübnan'a çıkarma yapması sırasında Adana'daki İncirlik havaalanının kullanılmasına izin vermesi, kamuoyu nezdinde tepkilere yol açmıştı.

Türk-Amerikan Savunma İşbirliği Anlaşması, diğer ikili anlaşmaların çoğu gibi gizliydi ve yalnızca anlaşmadaki temel ilkeler kamuoyuna duyurulmuştu.[25] Muhalefet partileri, anlaşmanın TBMM tarafından onaylanmasını istemiş, ancak Hükümet, muhalefetin bu isteğini kabul etmemişti. Görüldüğü gibi *Türkiye 1960'lı yılların sonunda, I. Dünya Savaşı ertesinde "Wilson İlkeleri" çerçevesinde yasaklanan "gizli diplomasi"yi uygulamakta bir sakınca görmemiş ve kamuoyundan gizli tutulan uygulamalara imza atmıştı.*

Demirel, 3 Temmuz 1969 Anlaşması'na uygun bulunmayacak anlaşmaların yürürlükten kaldırılacağını açıklayarak şunları söylemişti: "Adalet Partisi'nin iktidara geldiği 27 Ekim 1965 tarihinden bu yana, ABD ile ortak savunma konusunda yapılan anlaşmaların sayısı 15'tir. Bu anlaşmaların tamamı, 12 Temmuz 1947 tarihli 'Türkiye'ye Yapılacak Yardım Hakkında Anlaşma' çerçevesinde Türkiye'ye yapılan askeri yardıma, teknik yardıma, yardım yoluyla Deniz Kuvvetleri'mizin destroyerlerle takviyesine ilişkin uygulama anlaşmalarıdır."[26]

1974 Kıbrıs Barış Harekâtı ertesinde ABD'nin 1975'te Türkiye'ye silah ambargosu uygulamaya başlamasıyla, Türk-Amerikan Savunma İşbirliği Anlaşması Türk kamuoyunca eleştirilmeye başlanmış ve ambargonun kaldırılmaması üzerine, bu anlaşma 25 Temmuz 1975'te Türkiye tarafından feshedilmişti.[27]

---

25 Başbakan Süleyman Demirel, 7 Ocak 1970'de düzenlediği bir basın toplantısında, Türk-Amerikan Savunma İşbirliği Anlaşması'nın ana hatlarını kamuoyuna duyurmuştu.

26 Mehmet Gönlübol, Ömer Kürkçüoğlu, "1965-1973 Dönemi Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, 9. baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s.510-511.

27 ABD Kongresi, Türkiye'ye savunma amacıyla verilen silahların 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nda kullanılmış olduğu gerekçesiyle, 5 Şubat 1975'te Türkiye'ye karşı silah ambargosu kararı almıştı.

ABD'nin "Barış Gönüllüleri"

1961 yılından itibaren ABD, Türkiye'yi, teknik yardım programının bir parçası olarak "Barış Gönüllüleri"ni kabul etmeye ikna yolunda çaba harcamaktaydı. Türkiye'ye "Barış Gönüllüleri"nin gönderilmesine ilişkin sözleşme, 1965'te TBMM tarafından onaylanmıştı. 1965 sonu itibariyle, Türkiye'de 600 kadar barış gönüllüsü bulunmaktaydı. Barış gönüllülerinin başlıca iki görevi vardı: İngilizce öğretmek ve köy kalkınmasına yardımcı olmak. Ancak, gönüllülerin sayısının giderek artması, öncelikle Doğu Anadolu'nun hassas bölgelerinde görev yapmaları, köy kalkınmasına yabancıların müdahalesi ve barış gönüllülerinin misyonerlik etkinliklerinde bulunma olasılığı, gönüllülere karşıt duyguların yoğunluk ve ivme kazanmasına neden olmuştu. Bu karşıt kampanya, gönüllülerin Amerikan Haberalma Örgütü (CIA) için Kürtlere ilişkin bilgi topladıkları savı nedeniyle o denli yoğunluk kazanmıştı ki, Dışişleri Bakanlığı, 1966 sonunda köy kalkınma programını sona erdirdiğini açıkladı. Öte yandan, gönüllülerin İngilizce öğretme etkinlikleri de sorun çıkarmaya başlamıştı. Barış gönüllülerinin, İngilizce öğretme yoluyla eğitimli Türklere ABD'yi ve ABD'nin dünya görüşünü kabul ettirme amacında olduğu savı ileri sürüldü. Türk öğretmenler de, barış gönüllülerini kendilerine rakip olarak görmüş ve onlara karşıt bir tutum benimsemişti.

25 Kasım 1969'da Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Profesörler Konseyi oybirliğiyle aldığı kararla, barış gönüllülerini, Türkiye'nin çıkarları aleyhine ABD'ye hizmet etmek nedeniyle kınadı. Aralık 1969'da da ortaöğretim öğretmenleri, barış gönüllülerinin Türkiye'den çıkartılmasını istedi. Öte yandan, 1969 ile 1970'de yapılan üniversite öğrenci gösterilerinin baskısı altında barış gönüllülerinin, Hacettepe Üniversitesi ve Ortadoğu Teknik Üniversitesi'ne bağlı programlar çerçevesinde öğretim faaliyetlerinde bulunması fiziksel açıdan tehlikeli olmaya başlamıştı. Barış gönüllülerinin kendilerinin de bu durumdan rahatsız olmaları üzerine, 1970 sonbaharında Türkiye'yi terk ettiler.

Haşhaş Sorunu

1960'ların ortalarında ABD Başkanı Lyndon B. Johnson, ABD'nin Türkiye ile ilişkilerinde haşhaş sorununun önemini vurgulamaya başlamış ve ABD'deki uyuşturucu kullanımı ile dünyada haşhaş üreten ülkelerde haşhaş üretiminin denetlenmesi arasında bağ kurmuştu.

Richard Nixon 1968'de ABD başkanı seçildikten sonra uyuşturucuyla mücadele önlemlerini artırdı. ABD'de 1968'de yaklaşık 500.000 kişinin bağımlı olduğu eroinin hammaddesi olan ve haşhaş bitkisinden elde edilen afyon, aralarında Hindistan, Yugoslavya ve Türkiye'nin de bulunduğu 10 kadar ülkede yasal olarak üretilmekteydi.

ABD yönetimi, Ekim 1965 seçimleri sonucunda iktidara gelen Demirel Hükümeti ile haşhaş konusundaki görüşmeleri yinelemiş ve yeni Hükümet, yasadışı haşhaş ticaretinin kökünü kazımada ABD'ye yardımcı olmaya önceki hükümetlere kıyasla daha yatkın olduğunu göstermişti. 1969 yılından itibaren ABD yönetimi, haşhaş sorununu iki ülke arasındaki ilişkilerde öncelikli bir konuma getirerek, Türkiye'deki bütün haşhaş tarlalarında üretimin sonlandırılması doğrultusunda Türk Hükümeti'ne baskılarda bulundu.

1969 yılının ortasında Başkan Nixon, 1969 yılındaki haşhaş ürününün tümünü satın almak üzere, Özel Temsilcisi Patrick Moynihan'ı Türkiye'ye göndermiş, ancak Türkler ABD'nin bu istemini reddetmişti. Daha sonra ABD'nin Türkiye nezdindeki Büyükelçisi William Handley de, Dışişleri Bakanı Çağlayangil'e Türkiye'deki bütün haşhaş ürününü satın alma önerisinde bulundu. ABD'nin bu talebini Başbakan Demirel, haşhaşın Türkiye'de yüzyıllar boyunca üretildiğini, hatta bir kentin ismini de (Afyonkarahisar) bu üründen almış olduğunu vurgulayarak, Türkiye'nin haşhaş üretimini sonlandıramayacağı, ancak sınırlayabileceği şeklinde yanıtladı.

Demirel Hükümeti, yasal yoldan haşhaş üretimi yapan vilayet sayısını 1967'de 21 iken, 1971'de 4'e indirdi. Türk makamları, aynı zamanda, haşhaşın yasadışı yollara saptırılmasını izlemede ABD'nin uyuşturucu maddelerle uğraşan makamlarıyla işbirliğini de yoğunlaştırdı.

Haşhaş sorunu, 1970 yılı itibariyle, Türkiye-ABD ilişkilerini açıkça tehdit eden bir öğe haline gelmişti. Nisan 1970'te ABD Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Elliot Richardson Ankara'yı ziyaret etti. Richardson basına yaptığı açıklamada, Türk yetkililerle haşhaşın yasadışı kullanımını önleyecek ve Türkiye'nin haşhaş üretimini azaltacak önlemler üzerinde görüştüklerini belirtti. Mayıs 1970'te ABD'de yapılan CENTO toplantısında Dışişleri Bakanı Çağlayangil, Richardson'a, Türkiye'nin haşhaş üretimini yasaklayamayacağını söyledi. Haziran 1970'te ABD'nin Özel Temsilcisi Moynihan, Türkiye'nin NATO nezdindeki Daimi Temsilcisi Nuri Birgi'ye, Türk-Amerikan ilişkilerinin her alanda zarar görmemesi için Türkiye'nin haşhaş üretimini yasaklaması gerektiğini bildirdi.

Öte yandan, ABD Başsavcısı John Mitchell 20 Temmuz 1970'te, Türkiye'nin de içinde bulunduğu ülkelerden ABD'ye haşhaş trafiğini durdurmak amacıyla, bu ülkelere ekonomik yaptırımların uygulanması gerektiğini açıkladı. Türk Dışişleri Bakanlığı, 22 Temmuz 1970'te, Mitchell'in açıklamasından doğan düş kırıklığını dile getirmiş ve bu tür sorumsuz açıklamaların Türk-Amerikan dostluğuna zarar vereceğini belirtmişti. Başbakan Demirel de basın mensuplarına, Mitchell'in Türkiye'ye ekonomik yaptırımlar uygulanacağı yönündeki açıklamasının devletlerin egemenliği ile bağdaşmadığından ötürü hoşgörüyle karşılanamayacağını dile getirdi. Bunun üzerine ABD Dışişleri Bakanlığı, ABD'nin Türkiye'ye ekonomik yaptırımlar uygulamaya hiç niyetinin olmadığı açıklamasını yaptı.

Eylül 1970'te BM Narkotik Komitesi'nin Cenevre'deki toplantısında Türkiye Daimi Temsilcisi, haşhaş üretiminin sonlandırılması yerine düzenlenmesinin Türk Hükümeti'nin amacı olduğunu dile getirmişti. 8 Ekim 1970'te Başkan Nixon'un Başbakan Demirel'e yazdığı mektupta Nixon, Türk Hükümeti'nin ABD'ye uyuşturucu sorunuyla savaşımında yardımcı olmasını istemekteydi. Demirel 10 Kasım 1970 tarihli yanıtında, sorunun ciddiliğinin bilincinde olan Türkiye'nin, bu sorunla mücadelede ABD ile işbirliğinde bulunacağını belirtti. Ancak mektupta, haşhaş üretiminin tümüyle sona erdirileceği konusunda bir söz yer almamaktaydı.

ABD Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Elliot Richardson'ın, ABD'ye giren uyuşturucunun yüzde 80'inin Türkiye kaynaklı olduğunu öne sürerek, Türkiye'deki haşhaş üretiminin bir an önce durdurulmasını istemesi ve üretimin durdurulmaması durumunda Türkiye'ye yapılan yardımların askıya alınabileceğini ifade etmesi üzerine, 1970 Ekim'inde Bakanlar Kurulu haşhaş ekilen alanları sınırlandırdı. Ancak, üretimi tamamen yasaklamayan bu karar ABD'yi memnun etmemişti.

12 Mart 1971 askeri müdahalesinden sonra kurulan Hükümet'e başkanlık eden Nihat Erim ise haşhaş konusunda Demirel'den daha ılımlı bir tavır takınmış ve göreve gelmesinden çok kısa bir süre sonra, Türkiye ile ABD arasında Türkiye'deki haşhaş üretiminin tamamen yasaklanması konusunda görüşmeler başlamıştı. Erim Hükümeti, Haziran 1971'den itibaren Türkiye'deki haşhaş ekimini ve üretimini tamamen yasakladı.

NATO İLE İLİŞKİLER

Türkiye, NATO içinde mi kalmalıydı yoksa bu örgütten ayrılarak tarafsız bir dış politika mı izlemeliydi? İşte, 1960'lı yılların ikinci yarısında bu konu tartışmalara neden olmuştu.

1966-1968 yıllarında, Türkiye'nin NATO içinde kalıp kalmama sorunu ilk kez açıkça tartışılmaya başlanmıştı. Sol çizgide yer alan Prof. Dr. A. Halûk Ülman, NATO üyeliğinin, Türkiye'yi, olanaklarının üzerinde bir orduyu beslemek zorunda bıraktığını ve böylelikle, komünizme karşı savunmada çok daha yararlı olabilecek sivil kalkınma projelerine yeterli kaynak ayıramamasına neden olduğunu ileri sürerek tarafsız bir dış politikayı savunmuştu. Ülman'a göre, NATO üyeliği, Türkiye'yi, ulusal çıkarlarını hiç ilgilendirmeyen nedenlerle ortaya çıkabilecek bir konvansiyonel savaşın içine sokabilecekti. Eğer bir nükleer savaş söz konusu ise Türkiye anında yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalabilecekti. Ülman'ın görüşüne göre, eğer Türkiye tarafsızsa ve Sovyetler Birliği'nin saldırısına uğrarsa Sovyetler'in Ortadoğu'yu egemenliği altına almasına göz yumamayacak olan ABD, her halükârda Türkiye'ye yardım edecekti.

Bu savın aksini savunan NATO yanlısı Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil ise NATO'ya üyeliğin Türkiye'ye kabul edilemeyecek yükler yüklemediğini, Türkiye'nin tarafsız olması durumunda, savunmaya daha az değil, daha çok kaynak ayırması gerektiğini öne sürmekteydi. Emekli Amiral Sezai Orkunt da Çağlayangil'in savını desteklemekte ve Türkiye'nin NATO'dan çıkması durumunda, hemen hemen tümü ABD tarafından sağlanan askeri yedek parçaların sıkıntısını çekebileceği görüşünü benimsemekteydi. NATO'dan çekilme, Türkiye'nin Kıbrıs sorununda Yunanistan ile çatışmasında da elini ciddi biçimde zayıflatabilecekti, zira ABD, Türkiye'nin aleyhine Yunanistan'a askeri yardımını artırabilecekti. Öte yandan Türkiye, giderek büyüyen dış borç faizlerini karşılayabilmek ve yaşamsal yatırımlarını finanse edebilmek için, özellikle ABD'nin ekonomik yardımına sırtını dayamıştı. Sovyetler Birliği'nden alınan yardımın artmasına karşın, Türkiye dış yardımın büyük çoğunluğunu Batı'dan almaktaydı. Ayrıca, 1968 yılında Sovyetler Birliği'nin Çekoslovakya'yı işgali ve Sovyet deniz gücünün Doğu Akdeniz'de giderek etkisini hissettirmesi, Türkiye'nin tarafsız bir dış politika izleyebilme tezini güçsüzleştirmekteydi.

İleri sürülen tüm bu görüşlerin ışığı altında, Türkiye'nin, NATO ittifakında kalmayı sürdürmesi, ancak, ittifak içerisinde ulusal çıkarlarının korunmasını ön plana alarak yüzde yüz ABD yanlısı olmamaya özen göstermesi görüşü ağırlık kazanmıştı.

1960'lı yıllarda Türkiye'nin NATO ile ilişkilerini eleştirenler, başlıca şu hususları öne sürmekteydi: Türk silahlı güçlerinin tümü, NATO'ya tahsis edilmişti ve yabancı generallerin komutası altına konulmuştu. Türkiye, silahlı güçlerini ve NATO tarafından verilen askeri malzemeyi, NATO amaçları dışına çıkan ulusal çıkarları için kullanamamaktaydı. Türk ordusu, Türkiye'nin gerçekleriyle bağdaşmayan NATO'nun çıkarlarına ve savunma stratejisine uyumlu olarak örgütlenmişti. Türkiye NATO'ya girdikten sonra

tüm askeri araçlarını ABD'den satın aldığı için, Türk askeri güçleri her açıdan ABD'ye bağımlı hale gelmiş ve Türkiye'nin ulusal savunma endüstrisi yok edilmişti. Oysa Türkiye, kendi kaynaklarıyla bir ulusal güç oluşturmalı, ulusal savunma endüstrisini geliştirmeli ve bir ulusal savunma stratejisi saptamalıydı.

NATO, Türk ordusunu modern silahlarla donatmamış ve Türk askeri güçlerinin donanımını NATO standartlarının altında tutmuştu. NATO tarafından Türkiye'ye verilen silahlar modası geçmiş olan silahlardı ve Türkiye'nin savunma gereksinmelerine uygun değildi, ayrıca, bunların bakım masrafları yüksek ve ateşleme güçleri de azdı. NATO, Yunanistan'a kıyasla, Türkiye'ye daha az askeri araç sağlamaktaydı; böylelikle, iki ülkenin askeri gücü arasındaki dengeyi Yunanistan lehine bozmuş olmaktaydı. NATO ve özellikle ABD, Türkiye'nin NATO'ya katkısı ve örgüt çerçevesinde üstlendiği sorumluluklara kıyasla, Türkiye'ye yeterli askeri ve ekonomik yardım sağlamamaktaydı. Türkiye ise ekonomik kalkınmasında yararlanabileceği sınırlı kaynaklarını kullanarak, İttifak'ın sayı olarak ikinci büyük askeri gücünü beslemekte, topraklarındaki NATO tesislerinin bakımını üstlenmekte ve karşılık beklemeden ABD'li personelin maaşlarını ödemekteydi.

Kıbrıs buhranlarının ve "Johnson Mektubu"nun açığa çıkardığı gibi, NATO, Türkiye'nin mutlak güvenliğini sağlayamamakta ve bir Sovyet saldırısından onu koruyamamaktaydı. Kıbrıs buhranlarında görüldüğü üzere NATO, Türkiye'nin hareket özgürlüğünü ve ulusal davalarda karar verme sürecini de kısıtlamıştı. NATO'ya bağlılık ve uluslararası ilişkileri NATO'nun bakış açısıyla değerlendirme, Türkiye'nin dış politikasını esneklikten uzaklaştırmış ve Türkiye'yi, Müslüman Arap ülkeleriyle Üçüncü Dünya'ya yabancılaştırarak, BM'de bu ülkelerin oylarından yoksun bırakmıştı.

Türkiye'nin NATO üyeliği, onu askeri bloklar arasındaki ulusal çıkarlarını ilgilendirmeyen bir savaşa sürükleyebilirdi. ABD, NATO'yu denetimi altında tutmakta, NATO'nun stratejilerini

ve politikalarını saptamakta ve bu örgütü kendi çıkarları için kullanmaktaydı.

Batı ittifakı içinde yer alma, Sovyet tehdidiyle gerekçelendirilemezdi. Sovyetler, kendileri açısından doğurabileceği tehlikeler nedeniyle, zaten Türkiye'ye bir saldırıda bulunmayı göze alamazdı. Sovyetler Birliği, Türkiye için artık bir tehdit oluşturmamaktaydı. Türkiye, başka tehditleri de göz önüne alarak savunma politikasını saptamalı, Rusları tahrik etmemeye özen göstermeli ve Doğu Bloku ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeliydi.

Türkiye'nin NATO üyeliğini savunanlar ise şu gerekçeleri ileri sürmekteydi: Geçmişte olduğu gibi bugün de Sovyetler Birliği, Türkiye açısından yakın bir tehdit oluşturmaktaydı. Çekoslovakya'nın işgali, Sovyet deniz gücünün Doğu Akdeniz'e nüfuz etmesi ve Sovyetler'in Ortadoğu'daki etkinlikleri, topraklarını ve nüfuz alanını genişletmeyi amaçlayan Sovyet politikasının büyük ölçüde değişmediğini göstermekteydi. Sovyetler Birliği'nin genişleme alanı içerisinde yer alan Türkiye'nin, Sovyet genişlemesine kendi kaynaklarıyla karşı gelemeyeceği için, Sovyet gücünü dengelemek üzere NATO ittifakına gereksinmesi vardı. Türkiye, stratejik konumu nedeniyle süper güçlerin çatışmasının dışında kalamazdı. Türkiye, tarafsız bir dış politika izleyemezdi, çünkü ekonomik ve askeri gücü tarafsız bir politika izlemeye yeterli değildi.

NATO, diğer üyelerin olduğu gibi, Türkiye'nin de güvenliğini sağlamaktaydı. NATO, Avrupa'da güç dengesini ve barışı korumakta, Sovyetler Birliği'ni daha ılımlı politikalar izlemeye ve Türkiye üzerindeki taleplerinden vazgeçmeye zorlamaktaydı. Düşmanlarını caydırmak suretiyle NATO, Türkiye'nin savunmasının en önemli güvencesini oluşturmayı sürdürmekteydi.

Öte yandan NATO, Türkiye'ye askeri araçlar, yakıt, yedek parçalar, imar projeleri ve eğitim olmak üzere, askeri yardım da sağlamaktaydı. Mali açıdan Türkiye'nin NATO'dan sağladığı yararlar, İttifak'a katkısından çok daha fazlaydı. Türkiye eğer NATO'nun

yardımını almamış olsaydı, disiplinli modern bir orduya sahip olamayacak ve ekonomik kalkınma çabalarını azaltarak savunması için daha fazla kaynak ayırmak zorunda kalacaktı. Türkiye kendi kaynaklarıyla savunmasını gerçekleştiremediğinden, NATO'nun yardımlarına dayanmak zorundaydı.

NATO üyeliği nedeniyle Türkiye, Batı topluluğunun bir parçası ve eşit bir üyesi olmuştu. NATO üyeliği nedeniyle Türkiye, modern savaş yöntemi ile araçlarına ilişkin bilgi sağlayabilmekteydi. Türk Genelkurmayı, üst düzey tartışmalara ve etkinliklere katılmak suretiyle askeri konularda deneyim ve ilk el bilgiye sahip olabilmişti. NATO'nun üyesi olarak, örgütün siyasal nitelikli ve savunmaya ilişkin tartışmalarına ve kararlarına katılmak suretiyle Türkiye, çıkarlarını ve ulusal davalarını daha iyi savunabilir ve uluslararası gelişmeleri etkileyebilirdi.

Eğer Türkiye NATO'dan ayrılsaydı, Türkiye ile Yunanistan arasındaki güç dengesi Yunanistan lehine değişebilecek, Türkiye'nin Kıbrıs sorunundaki politikası güçsüzleşebilecek, NATO'nun Yunanistan'a yardımı Türkiye'nin aleyhine olabilecek ve Batılı Güçler, büyük bir olasılıkla Kıbrıs sorununda Yunan görüşünü destekleyebilecekti.

NATO'nun tartışılması, NATO'nun kuruluşunun 20. yılında, yani 1969'da, Türkiye'nin NATO'dan tamamen ayrılmasını isteyen radikal solcu gruplar, örgütler, öğrenciler, akademisyenler ve Türkiye İşçi Partisi üyeleri tarafından başlatılmıştı. Kamuoyunun reformcu ve aşırı solcu olmayan kesimleri de, Türkiye'nin NATO'ya katkısının azaltılmasından ve ABD'den uzaklaşmasından yanaydı. Liberal, Batı yanlısı kişiler ve kurumlar ise NATO'yu, Türkiye için bir gereklilik olarak görmekte ve Türkiye'nin Batı ile savunma bağlarının korunmasını savunmaktaydı. Sağcılar ve aşırı sağcılar da, Türkiye'nin çıkarları ile güvenliği açısından ve komünizm korkusu nedeniyle Türkiye'nin NATO ve ABD ile bağlarını desteklemekte ve NATO'yu eleştirenleri, Türkiye'yi Sovyetler Birliği'nin uydusu yapmaya çalışmakla suçlamaktaydı.

Türkiye İşçi Partisi dışındaki bütün muhalefet partileri, ilişkilerin gözden geçirilmesi koşuluyla Türkiye'nin NATO üyeliğinden yanaydı. En büyük muhalefet partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1967 ilkbaharında hazırladığı bir raporda, anlamlı değişiklikler yapmak koşuluyla Türkiye'nin NATO ile bağlarını koruması önerilmişti. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü birçok konuşmasında, süper güçleri tahrik edebilecek politikaları izlememek kaydıyla, Türkiye'nin NATO üyeliğine desteğini dile getirmekteydi. *1960-1971 yıllarında iktidarda olan bütün hükümetler, Türkiye'nin NATO ile ilişkilerini güçlendirmeye söz vermişti.*

Türk politikasında NATO'nun tartışılması, 1969'dan sonra giderek önemini yitirdi ve yapılan kamuoyu yoklamaları, Türk halkının çoğunluğunun Türkiye'nin NATO üyeliğini desteklediğini ortaya koydu.

Türkiye'nin NATO ile bağının lehinde ve aleyhinde ortaya atılan eleştiriler, hükümetlerin savunma politikalarını daha gerçekçi olarak değerlendirmelerinde rol oynamıştı. Kıbrıs buhranında ABD Başkanı Johnson'un Başbakan İnönü'ye gönderdiği mektubun içeriği, Türkiye'nin ABD ve NATO ile ittifakına yöneltilen eleştirilerin haklılığını ortaya koymaktaydı. Bazı sorunlarda Türkiye ile NATO'nun çıkarlarının çatışması ya da NATO'nun, bir saldırı durumunda Türkiye'ye yardım etmeme kararı alması söz konusu olabilirdi. Böyle durumlarda, Türkiye'nin kendisinin güvenliğini sağlayacak önlemleri alması gerekecekti.

Kanımca, NATO'nun Türkiye'nin güvenliğini sağlamadaki önemli rolü yadsınmamakla birlikte, ülkeyi yöneten hükümetlerin, Türkiye'nin güvenliğini sağlamada ve savunma politikasını saptamada gözü kapalı NATO'ya ve ABD'ye bağlanmayı yeğlemek yerine, öncelikle Türkiye'nin ulusal çıkarlarını göz önüne alan bir dış politika çerçevesinde, NATO ve ABD ile bağlarını gözden geçirmeleri gerekir.

SOVYETLER BİRLİĞİ İLE İLİŞKİLER

Milli Birlik Komitesi Yönetimi'nde Türk-Sovyet İlişkileri (27 Mayıs 1960-20 Kasım 1961)

27 Mayıs Devrimi'nden hemen sonra 31 Mayıs'ta, Sovyetler Birliği'nin Ankara'daki Büyükelçisi Rijov, Devlet ve Hükümet Başkanı Cemal Gürsel'i ziyaret ederek Sovyetler Birliği'nin yeni Hükümet'i tanıdığını resmen bildirmişti.

27 Mayıs Devrimi ertesinde Sovyet Rusya, bu iktidar değişikliğini ve ABD'ye çok bağlı olan bir önceki iktidarın düşürülmesini fırsat bilerek Türkiye'ye yanaşma girişiminde bulunmuş; ancak, yeni yönetimin Batı ittifaklarına bağlı kalma kararı, Sovyetler'in umduğunu bulamamasına neden olmuştu.

Türkiye'de gerçekleştirilen 27 Mayıs Devrimi nedeniyle Türk-Sovyet Başbakanlarının önceden belirlenmiş olan karşılıklı ziyaretleri yapılamamış; ancak, iki ülke yetkilileri arasındaki görüş alışverişi sürdürülmüştü. Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri Nikita Sergeyeviç Khrushchev'in Devlet ve Hükümet

Başkanı Cemal Gürsel'e gönderdiği 28 Haziran 1960 tarihli mesajda, Türkiye eğer tarafsızlık politikası izlemiş olsaydı, iki ülke arasında en samimi ilişkilerin kurulmuş olacağı belirtilmekteydi. Khrushchev, Türkiye'nin tarafsızlık politikası izlemiş olması durumunda, askeri harcamalarının büyük ölçüde azalmış olacağını, böylelikle, kaynaklarını ülke ekonomisinin gelişmesi ve halkın yaşam düzeyinin yükseltilmesi için kullanabilmiş olacağını ifade ederek yeni Hükümet'in ekonomik güçlüklerini ancak tarafsız bir dış politikanın çözebileceğini kaydetmekteydi. Khrushchev yine mesajında, iki ülkeyi birbirinden ayıran değil, birleştiren sorunları arayıp bulmanın daha doğru olacağını dile getirmekte ve Gürsel'in başkanlığı altındaki yeni yönetim döneminde, Türk-Sovyet ilişkilerinin canlandırılmasını ümit ettiğini belirtmekteydi. Khrushchev mesajında ayrıca, Türkiye'nin var olan ittifaklarından doğan yükümlülüklerinin iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine engel oluşturmayacağını da vurgulamaktaydı.[1]

Cemal Gürsel'in 8 Temmuz 1960 tarihli cevabi mesajında ise Türkiye'nin izlediği ittifak politikasının, iki ülke arasında daha iyi komşuluk ilişkilerinin oluşturulmasıyla bağdaşamayacak hiçbir tarafının olmadığı, Türkiye'nin özellikle NATO ve CENTO gibi ittifaklardan doğan uluslararası yükümlülüklerine daima sadık kalacağı belirtilmekte, Türkiye'nin bağlı olduğu ittifakların savunma amaçlı olduğu ve olası bir saldırgandan başka hiçbir devlete karşı yöneltilmediği, askeri harcamaların azaltılmasının ise ancak silahsızlanmayla gerçekleşebileceği yer almaktaydı. Gürsel, mesajında, Türkiye ile Sovyetler arasındaki ilişkilerin iyileşebilmesini Sovyet Rusya'nın göstereceği iyi niyete bağlamaktaydı.

Sovyetler Birliği ile ilişkilerin "normalleşmesi" çerçevesinde, Milli Birlik Komitesi yönetimi, Oramiral Fahri Korutürk'ü Moskova'ya Büyükelçi olarak atamıştı. Korutürk, 6 Ağustos

1 Erel Tellal, "SSCB'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası*, c.I, s.774.

1960'da itimatnamesini Yüksek Sovyet Prezidyumu Başkanı Leonid I. Brezhnev'e sunarak göreve başladı.[2]

1960 yılı sonunda Dışişleri Bakanı Selim Sarper Paris'te verdiği özel bir demeçte, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında iyi komşuluk ilişkilerinin sürdürülmesine bir engel olmadığının her iki ülke yetkililerince gözlemlendiğini açıkladı.

1961 yılında, Türkiye ile Sovyetler arasındaki ilişkilerde yakınlaşma doğrultusunda bir gelişme olmamıştı. Sovyetler Birliği'nin, topraklarına orta menzilli füze rampalarının yerleştirilmesine ilişkin olarak Türkiye'ye verdiği 3 Şubat 1961 tarihli notada, Sovyetler, Türk topraklarında ABD ile NATO füze üsleri kurulmasının güvenliğini tehdit ettiğini ileri sürmüş ve bu durumu protesto etmişti. Türkiye ise 25 Şubat 1961 tarihli cevabi notasında, aldığı savunma önlemlerinin Sovyetler'e karşı olmadığını, Türkiye'nin bağlı olduğu ittifakların ittifak dışı devletlerle iyi ilişkiler geliştirmesine engel oluşturmadığını ve Türkiye'nin, Sovyetler Birliği ile iyi komşuluk ilişkilerini geliştirmek isteğinde olduğunu ifade etmişti.

Öte yandan, Dışişleri Bakanı Selim Sarper, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden yardım talebinde bulunduğu yönündeki haberler üzerine gazetecilere 19 Kasım 1961'de verdiği demeçte, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden herhangi bir yardım isteminde bulunmadığını ve bundan sonra da böyle bir talepte bulunmaya niyeti olmadığını açıklamıştı.

İnönü Hükümetleri Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri (20 Kasım 1961-20 Şubat 1965)

1961 Ekim seçimlerinden 1964 Kıbrıs buhranına değin geçen dönemde, Türk-Sovyet ilişkileri genellikle soğukluğundan bir şey yitirmedi. 1964 Kıbrıs buhranında Sovyetler Birliği, Türkiye'nin

2 Leonid I. Brezhnev, 7 Mayıs 1960-15 Temmuz 1964 tarihlerinde, Sovyetler Birliği'nde Devlet Başkanlığı'na denk olan Yüksek Sovyet Prezidyumu Başkanı olarak görev yapmıştı.

Kıbrıs'a müdahalesine karşı çıkmıştı, çünkü Türkiye'nin Ada'yı kısmen de olsa denetimi altına alması durumunda, Kıbrıs'ın bir NATO üssü haline gelebilme olasılığından büyük kaygı duymaktaydı. Sovyet Rusya'nın görüşüne göre, Kıbrıs'taki Türk ile Rum toplumları kendi sorunlarını kendileri çözmeliydi. Bunun anlamı ise Kıbrıs Türk toplumunun Rum toplumunun egemenliği altına girmesini Sovyetler'in kabul etmesiydi.

İsmet İnönü'nün 20 Kasım 1961'de Başbakanlığa seçilmesini tebrik için Khrushchev'in Kasım ayı sonunda gönderdiği mesajda, Türk-Sovyet ilişkilerinin geliştirilmesi ümidi yinelenmekteydi. İsmet İnönü'nün cevabi mesajında ise karşılıklı saygıya dayalı olarak iki ülke arasında iyi komşuluk ilişkilerinde bulunulması ve bu ilişkilerin BM yasasına uygun olarak üstlenilen yükümlülükler çerçevesinde geliştirilmesi isteği yer almaktaydı.

1962 yılında Sovyetler Birliği, Türkiye ile özellikle ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi konusunda girişimlerini sürdürmüş; ancak bu yılda, Türkiye'nin dış politikasında NATO devletleri ile birlikte hareket etmek eğilimi ağır basmıştı. Dışişleri Bakanı Selim Sarper TBMM'de yaptığı 4 Ocak 1962 tarihli konuşmasında, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile komşuluk ilişkilerinin NATO ittifakında üstlendiği yükümlülükler çerçevesinde geliştirileceğini açıklamıştı.[3]

Temmuz 1962'de Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye ekonomik yardımda bulunacağı haberlerinin ortaya çıkması üzerine, Cemal Gürsel İstanbul'da gazetecilerle yaptığı bir konuşmada, Türkiye'nin Sovyetler ile dost kalmayı samimi olarak istediğini, Sovyetler'in Türkiye ile ticari ilişkilerinin artırılmasını istemekle birlikte, bu ilişkilerin zaman içerisinde gelişeceğini ve ticari ilişkilerin mübadele hacimlerinin de arzu edildiği kadar genişleyeceğini dile getirdi.

---

3 Milli Birlik Komitesi Yönetimi tarafından Dışişleri Bakanı olarak atanan Selim Sarper, 20 Kasım 1961'de iktidara geçen İsmet İnönü başkanlığındaki CHP-AP Koalisyon Hükümeti'nde de 16 Mart 1962 tarihine değin Dışişleri Bakanı olarak görevini sürdürmüştü.

Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında doğrudan demiryolu ulaşımını sağlayan sözleşme 27 Nisan 1961'de, Türkiye'nin Bulgaristan ve Romanya ile olan telefon hattını Moskova'ya bağlayan "Telli-Telefon İrtibatı Kurulmasına ve Mevcut Radyo-Telgraf Servisine Dair Anlaşma" 9 Haziran 1962'de ve iki ülkenin sınırlarındaki Arpaçay ırmağı üzerinde ortak bir sulama barajı yapılmasına ilişkin protokol de 25 Nisan 1963'te imzalandı.

Küba buhranının ardından Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin sökülmesi, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin önünü açmıştı. 1963'te iki ülke arasında resmi ziyaretler başlatıldı. 29 Mayıs-14 Haziran 1963'te Cumhuriyet Senatosu Başkanı Suat Hayri Ürgüplü'nün başkanlığında bir parlamento heyeti, Sovyetler Birliği Yüksek Şurası'nın davetlisi olarak Sovyet Rusya'ya bir iyi niyet gezisi gerçekleştirdi. Khrushchev, Türk delegasyonuna, Stalin'in Türkiye'ye yönelik politikasının "aptalca" olduğunu söyleyerek Sovyetler Birliği'nin, Türkiye ile dostluk ve komşuluk ilişkileri sürdürmek istediğini bildirdi. Sovyet yetkilileri, ayrıca, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den herhangi bir talebi bulunmadığını, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin geliştirilebileceğini ve Sovyetler'in, Batı'dan bile daha iyi koşullarla Türkiye'ye ekonomik yardım yapabileceğini yineledi.

1963 Aralık'ında Kıbrıs'ta Rumların Türklere karşı giriştikleri katliam eylemi üzerine Türkiye, diğer devletlere yaptığı gibi, Sovyetler Birliği'ne de 26 Aralık 1963 ve 29 Ocak 1964 tarihlerinde bilgi vermişti. Sovyetler Birliği, Kıbrıs'ta cereyan eden olaylar karşısında, Kıbrıs'a dışarıdan karışılmaması gerektiği yanıtını vermiş ve Türk toplumuna karşı girişilen insanlık dışı hareketlerden çok, Ada'nın bir NATO üssü haline gelebilmesine ilgi göstererek Ada Rumlarına silah yardımında dahi bulunmuştu.

Khrushchev, Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliği'ne 7 Şubat 1964 tarihinde sunulan mesajında, Kıbrıs'ta Rum ile Türk toplumları arasındaki uyuşmazlıkların dışarıdan alevlendirildiğini, bun-

ların egemen ve bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin içişlerine açıkça karışmak için bir bahane olarak kullanıldığını öne sürdü.

Khrushchev Mayıs 1964'te *İzvestiya* gazetesine verdiği bir demeçte de, Sovyet Hükümeti'nin, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin içişlerine karışan ve Kıbrıs olaylarına dıştan müdahale eden devletlere karşı olduğunu belirtmiş ve Sovyet halkının Kıbrıs'ta kan dökülmesine son verilmesini, Kıbrıslı Türkler ile Kıbrıslı Rumların bir arada yaşamalarının sağlanmasını istediğini dile getirmişti.

Khrushchev'in Ekim 1964 başlarında görevden uzaklaştırılmasıyla Kremlin, Türkiye'nin Kıbrıs buhranından dolayı ABD ile ilişkilerinde yaşadığı sorunların, müttefikleri bölmek için iyi bir fırsat oluşturduğunu düşünmekteydi. Öte yandan, Khrushchev'den sonra iktidara gelen Aleksei N. Kosygin ile Leonid I. Brezhnev,[4] Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in uzun süredir beklenen Moskova ziyaretini gerçekleştirmesi konusunda diretmekteydi.

Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in Sovyetler Birliği ziyareti, 30 Ekim-6 Kasım 1964 tarihlerinde gerçekleşti. Bu, 25 yılın ardından bir Türk Dışişleri Bakanı'nın Sovyetler Birliği'ne yaptığı ilk resmi ziyaretti. Bu nedenle bu ziyaret, iki devlet arasındaki ilişkilerde yeni bir dönemin başlangıcı olarak değerlendirilmekteydi. 6 Kasım 1964'te yayımlanan ortak bildiride, iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinin koşulları ve çerçevesi belirtilmiş, Sovyetler'in, Kıbrıs'ta iki ulusal toplumun varlığını kabul etmesinin sağlandığı, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında ticari ilişkileri artırma olanaklarının araştırıldığı ve iki ülke arasında bir kültür anlaşmasının imzalandığı açıklanmıştı. Taraflar, Sovyetler Birliği'nin, Türkiye'nin ihraç edebileceği tütün, fındık ve narenciyeyi daha çok miktarda ithal etmesi ve Türkiye'nin de buna karşılık, Sovyetler Birliği'nden özellikle inşaat ve sondaj makineleri

4 Aleksei N. Kosygin, 14 Ekim 1964-23 Ekim 1980 tarihlerinde Sovyetler Birliği Bakanlar Kurulu Başkanı, Leonid I. Brezhnev de 14 Ekim 1964-10 Kasım 1982 tarihlerinde Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri olarak görev yapmıştı.

dahil olmak üzere, makineler ile yatırım maddelerini daha çok miktarda ithal etmesi hususlarında görüş birliğine varmıştı.

Feridun Cemal Erkin'in ziyaretiyle amaçlanan, Türkiye'nin bağlı bulunduğu ittifak sistemleriyle bağdaşmak koşuluyla, tüm alanlarda Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında daha samimi bir işbirliğinin oluşturulmasıydı. Erkin'in ziyareti ile Türk-Sovyet ilişkilerinin yeni bir aşaması başlatılmış olmaktaydı.

Feridun Cemal Erkin, Sovyetler Birliği ziyaretinin ertesinde Cumhuriyet Senatosu'nda 12 Kasım 1964 tarihinde yaptığı konuşmasında özetle şunları söylemişti: "Sovyetler'le ilişkilerimizin normalleşmesinin ilk koşulu, Sovyet Rusya'nın, Türkiye'nin güvenlik düzenlemeleri içindeki yerini kabul etmesine bağlıydı. Sovyet Rusya, son yıllarda, Türkiye'nin NATO içindeki konumunun ikili ilişkilerin geliştirilmesine engel oluşturmayacağını bize ifade etmişti. Sovyetler, sosyal sistemleri farklı ülkelerin barış içinde bir arada yaşaması gerektiğini bize bildirdi ve Türkiye'nin NATO'ya dahil olmasının kendileri ile iyi ilişkiler kurulmasına engel olmadığını kaydetti."

Erkin'in Moskova ziyareti, gerek Kıbrıs sorununda Sovyetler'in desteğinin sağlanması gerek iki devlet arasında kültürel işbirliğini düzenleyen bir anlaşmanın imzalanması[5] gerekse üst düzey yöneticilerin ileride yapacakları ziyaretlerin önünü açması açılarından çok verimli olmuştu.

Erkin'in ziyaretinden sonra, iki ülke yetkilileri arasındaki karşılıklı ziyaretler artırılmış ve iki ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine çalışılmıştı. Ancak, şu hususu vurgulamak gerekir ki, Türkiye ile Sovyetler Birliği, var olan siyasal ve askeri ittifaklarını korumayı sürdürmüş ve bu ittifaklar çerçevesinde üstlendikleri yükümlülüklerin izin verdiği ölçüde aralarında iyi komşuluk bağları kurmak istemişti.

---

5 5 Kasım 1964'te "Türkiye-Sovyetler Birliği Kültürel-Bilimsel İşbirliği Anlaşması" imzalanmıştı.

Türk-Sovyet ilişkilerinde 1960'ların ortalarında yumuşama başlamıştı. Şu gerçeği kabul etmek gerekir ki, Kıbrıs sorununda Batılı devletlerin takındıkları tutum, Türk-Sovyet ilişkilerindeki yumuşamayı çabuklaştırdı. Ancak, şunu da belirtelim ki, Sovyetler Birliği, Kıbrıs'a yabancı bir devletin silahlı müdahalede bulunmasına her zaman şiddetle karşı çıkmıştı. Sovyetler Birliği Yüksek Şurası Başkanlık Divanı üyesi N.B. Podgorny, 4-13 Ocak 1965 tarihlerinde gerçekleştirdiği Türkiye ziyareti vesilesiyle 5 Ocak'ta TBMM'de yaptığı konuşmada, Kıbrıs sorununun, hiçbir yabancı müdahale ve özellikle askeri müdahale olmadan barışçı yollarla çözüme kavuşturulması gerektiğini ileri sürdü.

Türk ile Sovyet yetkilileri arasında 1960'ların ortalarında başlayan karşılıklı ziyaretler, Kıbrıs sorununa ilişkin Sovyet görüşünün bazı noktalarda Türk görüşü yönünde değişmesine neden olmuştu. Sovyet Dışişleri Bakanı Gromyko, 21 Ocak'ta *İzvestiya* gazetesine verdiği bir demeçte, Sovyetler'in enosise karşı olduğunu, Kıbrıs için federasyon formülünün bir çözüm yolu olabileceğini dile getirdi. Türkiye'nin resmi görüşüne paralel olan bu görüş, Türkiye'de olumlu karşılandı.

Türk yöneticiler, Sovyetler Birliği ile ilişkilerde yumuşamanın Türkiye'ye ekonomik alanda yardım, askeri alanda daha fazla güvenlik ve Kıbrıs başta olmak üzere, Türkiye'nin ulusal çıkarlarını ilgilendiren sorunlarda daha fazla uluslararası destek sağlayacağı görüşündeydi.[6]

Ürgüplü Hükümeti Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri (20 Şubat 1965-27 Ekim 1965)

Sovyet Dışişleri Bakanı Gromyko, 17-22 Mayıs 1965 tarihlerinde Ankara'yı ziyaret etmek suretiyle, Dışişleri Bakanı Erkin'in 1964 sonlarında Sovyetler Birliği'ne yaptığı ziyareti iade etmişti.

6 Uslu, *age*, s.75.

Gromyko'nun ziyaretinden önce, Türkiye'de bir iktidar değişikliği olmuş ve Suat Hayri Ürgüplü Hükümeti (AP-CKMP-YTP), 20 Şubat 1965 tarihinde iktidara gelmişti. Gromyko'nun ziyareti sırasında, yeni Hükümet'in Dışişleri Bakanı olan Hasan Esat Işık,[7] OECD Konsorsiyumu dışındaki devletlerden de borç alınabileceğini ve Sovyetler Birliği'nin bu devletlerden biri olabileceğini açıklamış; Gromyko da Kıbrıs'ta federal bir çözümü destekleyeceklerini ifade etmişti.

Sovyetler Birliği Bakanlar Kurulu Başkanı A. Kosygin, 3 Temmuz 1965'te *Akis* dergisine verdiği bir demeçte şu hususlara değinmekteydi: "Biz siyasal, ekonomik ve kültürel alanlarda işbirliği yapmalıyız. Devletlerimiz arasında hiçbir uyuşmazlık bulunmamaktadır. Sovyetler Birliği, 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın ilkeleri çerçevesinde, yeni öğeleri de göz önünde bulunduran bir antlaşmanın Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında imzalanması için çalışmalara başlanmasını istemektedir."[8]

Başbakan Suat Hayri Ürgüplü'nün 9-17 Ağustos 1965 tarihlerinde Sovyetler Birliği'ni ziyaretinden sonra, Türk-Sovyet ilişkileri ekonomik alanda hızlı bir gelişme dönemine girmişti, çünkü bu ziyaret sırasında Sovyetler'in, kredi yoluyla ve bedeli Türk ihraç ürünleriyle ödenmek üzere, Türkiye'de bazı sınai tesisler kurması hususunda ilke anlaşmasına varılmış; 1965 Ekim'indeki seçimlerden sonra iktidara gelen Adalet Partisi Hükümeti döneminde yapılan anlaşmalarla da, bu tesislerin kurulma aşamasına geçilmişti. Bunlar, İskenderun demir-çelik endüstrisi, İzmir'de Aliağa rafinerisi ile Seydişehir alüminyum kompleksi gibi tesislerdi.

---

7 Hasan Esat Işık, 20 Şubat 1965-27 Ekim 1965 tarihlerinde Dışişleri Bakanı olarak görev yapmıştı.

8 George Harris, *Troubled Alliance: Turkish-American Relations in Historical Perspective 1945-1971*, American Enterprize Institute, Washington D.C., 1972, s.525-526.

Demirel Hükümetleri Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri (27 Ekim 1965-12 Mart 1971)

1965 Ekim seçimleri sonucunda iktidara gelen Demirel Hükümeti, Sovyetler Birliği ile 1964 yılı sonlarında yumuşamaya başlayan ilişkileri geliştirerek sürdürmüştü.[9] Demirel Hükümeti'nin iktidarda bulunduğu 1965-1971 yıllarında,[10] Türk-Sovyet ilişkileri yalnızca siyasal alanda değil, ekonomik alanda da gelişti. Sovyetler Birliği, Türkiye'nin ekonomi projelerine kredi vermiş ve Türkiye'ye teknik yardım sağlamıştı. Dışişleri Bakanı Çağlayangil, 19 Şubat 1966'da TBMM'de yapılan Dışişleri bütçesi görüşmelerinde, Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin ideolojilerinin farklı olmasının iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine engel olmayacağı görüşünü ileri sürdü.

1966 yılında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ticaret hacmi, bir yıl önceye kıyasla yüzde 90 oranında artmıştı. Türkiye, Sovyetler Birliği'ne tütün, kuru üzüm, fındık, yapağı, pamuk, canlı hayvan ve narenciye satmış, bunların karşılığında da Sovyetler'den demir, gazete kâğıdı, kimyevi gübre ve çeşitli sanayi tezgâhları satın almıştı. Ayrıca, demir-çelik, alüminyum, rafineri, liv levha, sülfirik asit ve alkollü içkilerle ilgili 7 sanayi tesisinin yatırım projeleri üzerinde ön görüşmeler yapılmıştı.

27 Temmuz 1966'da TBMM Başkanı Ferruh Bozbeyli, 16 kişilik bir parlamento heyeti ile Moskova'yı ziyaret etti. Sovyetler Birliği Bakanlar Kurulu Başkanı Alexei Kosygin de 20-27 Aralık tarihlerinde Türkiye'ye resmi bir ziyarette bulundu. Türk-Sovyet ilişkileri tarihinde ilk kez bir Sovyet Başbakanı Türkiye'yi ziyaret etmekteydi. Bu ziyaretten kısa bir süre sonra 25 Mart 1967'de, iki devlet arasında Sovyetler'in Türkiye'de kuracağı yedi fabrika için makine aksamı ve teknik yardımın sağlanmasını öngören Ekono-

9 1964 yılının son aylarında Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in Moskova ziyaretiyle, Türk-Sovyet siyasal ilişkileri yumuşamaya başlamıştı.

10 Birinci Demirel Hükümeti 27 Ekim 1965-3 Kasım 1969, İkinci Demirel Hükümeti 3 Kasım 1969-6 Mart 1970, Üçüncü Demirel Hükümeti de 6 Mart 1970-12 Mart 1971 tarihlerinde iktidarda kalmıştı.

mik-Teknik İşbirliği Anlaşması imzalanmış, bu amaçla Türkiye, Sovyetler'den 200 milyon dolarlık kredi sağlamış,[11] 5 Ağustos'ta Seydişehir alüminyum tesislerinin, 17 Ağustos'ta da İzmir Aliağa petrol rafinerisinin temelleri atılmıştı.

Öte yandan, Nisan 1967'de Yunanistan'da gerçekleştirilen bir darbe sonucunda Cunta yönetiminin iktidara gelmesi üzerine, Türkiye ile Sovyetler Birliği, enosise muhalefette ve Kıbrıs'taki her iki toplumun yasal hak ve çıkarlarının gözetilmesinde görüş birliğine varmıştı. Sovyetler Birliği, Ada'da ABD üslerinin kurulmasına yol açabilecek olması nedeniyle, Kıbrıs'a Yunanlıların el koymasını önlemeye çalışmaktaydı.

19-29 Eylül 1967 tarihlerinde Başbakan Süleyman Demirel, Sovyetler Birliği'ni ziyaret ederek Kosygin'in ziyaretini iade etti. Demirel'in ziyareti, Moskova ile ilişkileri normalleştirme politikasının doruk noktasını oluşturdu. Bu ziyaretin sonunda yayımlanan ortak bildiride, Sovyetler Birliği'nin, Kıbrıs'ın bağımsızlığının korunmasından ve hem Türk hem de Yunan toplumlarının yasal hakları ile çıkarlarının güvence altına alınmasından yana olduğu kaydedilmekteydi.

Başbakan Demirel, Türkiye'ye dönüşünde bir açıklamada bulunarak, ziyaretinin Türk-Sovyet ilişkilerindeki son düşmanlık izlerini de ortadan kaldırdığını ve Ruslarla yeni bir dönemi başlattığını dile getirmişti.[12] Demirel sonraki açıklamalarında da Türkiye'nin NATO'ya üyeliğinin Sovyetler Birliği ile dostça ilişkiler kurmasını engellemeyeceğini belirtmekteydi.

1960'ların ortalarından itibaren yoğunluk kazanan karşılıklı ziyaretlerin sonucunda, iki devlet arasındaki siyasal ilişkilerden çok, ekonomik ilişkilerde gelişmeler kaydedildi. Türkiye ile Sov-

11 Türkiye, Sovyetler Birliği'nden 1972'de 288 milyon dolarlık, 1975'te de 700 milyon dolarlık kredi sağlamıştı. 1970'lerin sonlarında Türkiye'nin, Üçüncü Dünya ülkeleri arasında en fazla Sovyet ekonomik yardımı alan devlet olduğu ifade edilmekteydi.

12 Ferenc A. Vali, *Bridge Across the Bosphorus: The Foreign Policy of Turkey*, The Johns Hopkins Press, Baltimore, 1971, s.179.

yetler Birliği arasında siyasal ilişkilere ilişkin hiçbir resmi anlaşma yapılmamıştı. Ekonomik alanda ise 25 Mart 1967 tarihli Ekonomik-Teknik İşbirliği Anlaşması'ndan sonra, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan başlıca anlaşmalar şunlardı: 19 Nisan 1968'de İstanbul-Moskova Aktarmasız Yataklı Vagon Anlaşması, 7 Mayıs 1968'de Üçüncü Demir-Çelik Ön Proje Anlaşması, 19 Haziran 1968'de Arpaçay Barajı İle İlgili Türk-Sovyet Protokolü, 10 Ekim 1969'da Sovyetler Birliği tarafından İskenderun'da kurulacak demir ve çelik tesisleriyle ilgili anlaşma.

Dışişleri Bakanı Çağlayangil 8-12 Temmuz 1968 tarihlerinde, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay da 12-21 Kasım 1969'da Sovyetler Birliği'ni ziyaret etti. Sunay'ın ziyareti, bir Türk Devlet Başkanı'nın Sovyetler Birliği'ne yaptığı ilk ziyaretti.

Öte yandan, Sovyetler Birliği Dışişleri Bakan Yardımcısı Vladimir M. Vinogradov da 16-23 Mayıs 1970 tarihlerinde Türkiye'yi ziyaret etmişti.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında ekonomik alanda sürdürülen işbirliği, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde iki devlet arasında oluşan gergin ilişkileri büyük ölçüde ortadan kaldırmış ve iki devlet arasında yeniden bir diyaloğun kurulmasını mümkün kılmıştı. Türkiye'nin, Adalet Partisi iktidarında Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler kurmasında, Demirel'in ekonomik kalkınma tutkusu ile aynı dönemde ABD'nin Türkiye'ye yaptığı dış yardımları azaltmasının rolü olmuş olabilirdi.

12 Mart 1971'den sonra ise Türk-Sovyet ilişkileri yeniden bir "durgunluk" dönemine girmiş ve iki devlet arasındaki ekonomik ilişkilerde önemli sayılabilecek gelişmeler kaydedilememişti.

Doğu Bloku Devletleriyle İlişkiler

1965-1971 yıllarında Türkiye, başta Bulgaristan olmak üzere Yugoslavya, Romanya, Polonya, Çekoslovakya, Macaristan ve Arnavutluk gibi Doğu Avrupa'nın sosyalist devletleriyle ilişkilerini geliştirmişti.

1960'ların ikinci yarısında Doğu Bloku devletleriyle ilişkiler, gerek bakanlar gerekse başbakanlar ve devlet başkanları düzeyinde olmak üzere, karşılıklı ikili ziyaretlerin gerçekleştirilmesiyle yoğunluk kazandı. Özellikle başbakanlar ya da devlet başkanları düzeyindeki ikili temasların, Balkanlar'ı istikrara kavuşturabilecek ve Türkiye'nin Avrupa'daki topraklarını olası bir tehdide karşı daha güvenli duruma getirebilecek bir yakınlaşmayı gerçekleştirmesi ümit edilmekteydi.

Doğu Bloku devletleriyle üst düzeyde gerçekleştirilen ikili temasların sonucunda, özellikle ticaret ve turizm alanlarındaki ilişkileri geliştirmek ve bu alanlarda anlaşmalar yapmak üzere, bakanlar ve teknik adamlar düzeyinde karşılıklı ziyaretler birbirini izlemişti. Örneğin, 3 Kasım 1967'de Türkiye ile Bulgaristan arasında doğrudan demiryolu bağlantısını öngören bir anlaşma, 28 Nisan 1966'da Belgrad'da, Türkiye, Yugoslavya ile Bulgaristan arasında turizm alanında işbirliğinin geliştirilmesini öngören bir protokol ve 13-17 Nisan 1970 tarihlerinde Romanya ile ikili konsolosluk ve adli yardım anlaşmaları imzalandı.

Öte yandan ikili ziyaretlerde, Türk dış politikasında en önemli sorunu oluşturan Kıbrıs'a ilişkin Türkiye'nin görüşleri anlatılmakta ve karşı tarafların görüşleri Türkiye'nin bakış açısı doğrultusunda etkilenmeye çalışılmaktaydı.

Türkiye, Doğu Bloku devletleriyle ilişkilerinde, ortak işbirliği projelerini desteklemek yerine, ikili ilişkileri yeğlemişti. Türkiye'nin bu devletlerle ilişkileri, geçmişte olduğu gibi 1960'lı yıllarda da, Sovyet dış politikasının seyrine bağlı olarak gelişti.

Türkiye, 1965 yılından sonra uygulamaya başladığı çok yanlı dış politikanın olumlu sonuçlarından Doğu Avrupa'nın sosyalist devletleriyle geliştirdiği ilişkilerde de yararlanmış, hem dış politikasında yalnızca Batı Bloku'na bağımlı kalmaktan kendini kurtarmış hem de uluslararası ortamda Kıbrıs sorununda yaşadığı yalnızlıktan kurtulma çabaları sonuç vermeye başlamıştı.

ORTADOĞU DEVLETLERİYLE İLİŞKİLER

1960'lı yıllarda Ortadoğu ile ilişkiler, Türk dış politikasının en başarılı olduğu alandı. Araplarla aynı dini paylaşmakla birlikte Türkler, 1960'lı yıllara değin, kendilerini Arap dünyasıyla daha az özdeşleştirmekte ve Arap davalarını desteklemeye daha az istekli görünmekteydi. Öte yandan Araplar da Türklere karşı benzer duygular içindeydi. Araplar, Türklere kardeşlik duygularıyla yanaşmamakta ve Kıbrıs sorununda Türkleri desteklemekten uzak durmaktaydı. Türkiye'nin laik devlet yapısı da İslami kurallarla yönetilen Müslüman ülkelerle yakın ilişkiler kurmasında zaman zaman engel oluşturabilmişti. Ancak, Atatürk'ten sonra iktidara gelen yönetimler laiklik konusunda daha esnek davrandıklarından, Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerde herhangi bir sürtüşme yaşanmamıştı.

1950-1960 döneminde Türkiye, Batılı devletlerle sıkı ittifak ilişkisi içinde olması nedeniyle ve Üçüncü Dünya tarafından "Batı'nın sözcüsü" konumunda görüldüğü için, uzun yıllar Batılı devletler tarafından yönetilmiş olan Arap devletleri, kendilerini Türkiye'ye ya-

kın görememekteydi.[1] Türkiye'nin Arap devletlerine yaklaşabilmesi için, Batı karşısında daha bağımsız hareket edebilmesi gerekliydi.

1963-1964 Kıbrıs buhranı, Türkiye'nin Arap Ortadoğusu ile ilişkilerinde bir dönüm noktası oldu. Bu buhran, bir yandan, ABD'nin takındığı tutum nedeniyle Türk-Amerikan ilişkilerine ağır bir darbe indirmiş; öte yandan da, 1965 yılı Aralık ayında BM Genel Kurulu'nda yapılan Kıbrıs görüşmelerinde, Türkiye, özellikle Arap ülkeleri karşısındaki yalnızlığını açıkça görebilmişti. Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'ne dışarıdan müdahale edilemeyeceğini öngören ve Türkiye'nin görüşlerine karşı olan Genel Kurul'un 18 Aralık 1965 tarihli kararını 14 Arap devleti desteklemişti.

Türkiye'nin Yeni Ortadoğu Politikası

1965 Ekim'inden itibaren iktidara gelen Demirel Hükümeti, Arap ve Müslüman ülkelerle yakın ilişkiler kurmaya önem vermekte ve Hükümet Programı'nda bu konuda şöyle denilmekteydi: "Ortadoğu'daki ve Magrip'teki kardeş Arap ve Müslüman ülkeleri ile gerçek ve yakın bir dostluk kurmak ve çeşitli alanlarda verimli bir işbirliğini gerçekleştirmek başlıca amaçlarımızdan biri olacaktır. Arap ülkeleri, meşru davalarında Türkiye'nin anlayış ve desteğine güvenebilirler." Burada yer alan "meşru dava" kavramından kastedilen İsrail sorunuydu ve Türkiye, ilk kez Araplara İsrail sorununda ödün verebileceğinin işaretini vermekteydi.

Demirel Hükümeti'nin Arap ülkeleriyle yakınlaşma politikasının iki hedefi vardı: Bu ülkelerle ekonomik işbirliğini ve ticareti geliştirmek ve başta Kıbrıs sorunu olmak üzere ulusal sorunların uluslararası forumlarda tartışıldığında yalnızlıktan kurtulmak.[2]

---

1 Arap devletleri, İsrail'i desteklemesi nedeniyle ABD'ye yakınlık duyamamakta, Türkiye'nin ABD ile olan sıkı ilişkileri de, Arap devletlerinin Türkiye'ye yakınlaşmasını engellemekteydi.

2 Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu, "Ortadoğu'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası*, c.I, s.789.

Öte yandan laik Türkiye, bu aşamada Arap ülkeleriyle siyasal bir örgütlenme içine girmekten kaçınıyordu.[3]

Demirel Hükümeti'nin Arap devletlerine yakın bir politika izlemesinde, Adalet Partisi yönetici kadrosunun dinsel nedenlerle Araplara daha yakın bir politikanın izlenmesinden yana olmasının, öte yandan da "parlamento dışı sol muhalefet"in Batılılar karşısında Arapları desteklemesinin ve Türkiye'yi bu yolu itme çabasının rolü olmuştu.[4]

1960'ların ikinci yarısından itibaren Demirel Hükümeti'nin uyguladığı çok yanlı dış politikanın, Türkiye'nin Arap devletleriyle ilişkileri üzerinde de olumlu etkileri oldu. Türkiye, Ortadoğu devletlerinin tümüyle dostça ilişkiler kurmak istemekteydi. Ankara, iç politika farklılıklarını gözetmeden bölgenin tüm ülkelerine dostluk elini uzatmıştı. Bu nedenle, muhafazakâr Suudi Arabistan Krallığı ile sosyalist Birleşik Arap Cumhuriyeti arasında Türkiye açısından hiçbir fark yoktu.

Türkiye, Ortadoğu'da yer alan gelişmeleri yerinde gözlemleyebilmek amacıyla, bölgenin her ülkesiyle diplomatik ve konsolosluk ilişkileri kurmak isteğindeydi. Öte yandan Türkiye, Ortadoğu ve Afrika ülkeleriyle yalnızca ticaretini geliştirmek değil, aynı zamanda, bu ülkelerin modernleştirilmesine ve ekonomik-endüstriyel kalkınmalarına da katkıda bulunmak istiyordu. Hemen hemen tüm Asya ve Afrika ülkelerinden daha önce gelişme yolunda adımlar atmış olan ülkelerden biri olarak Türkiye, aynı yolda yürümek isteyenlere kendi deneyiminden yararlanmak fırsatını sunmak istiyordu.

---

3 Türkiye'nin ancak 1970'li yıllarda, Arap ülkeleriyle ilişkilerinin giderek gelişmesine koşut olarak İslam Konferansı Örgütü'yle de ilişkileri gelişecekti. Mart 1972'de Cidde'de İslam Konferansı Yasası imzaya açıldığında Türkiye bunu imzalamamıştı, çünkü yasanın giriş bölümünde laiklik ilkesine aykırı ifadeler yer almaktaydı. Bununla birlikte Türkiye, İslam Konferansı Örgütü'nün toplantılarına fiili üye olarak katılmaktaydı.

4 Gönlübol, Kürkçüoğlu, *age*, s.534-535.

Türkiye'nin yeni Ortadoğu politikası, Arap ülkeleriyle ilişkilerde yakınlaşma belirtilerinin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Haziran 1965'te Suudi Arabistan, Ağustos 1965'te de Birleşik Arap Cumhuriyeti, Türkiye ile diplomatik ilişkilerini büyükelçilik düzeyine çıkardı.[5] Öte yandan, 7-11 Şubat 1966'da Türkiye'yi ziyaret eden Irak Başbakanı Adnan El Paçacı, iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesini kendilerinin de istediğini belirterek, ilk kez Türkiye'nin Kıbrıs politikasını destekler nitelikte bir konuşma yapmıştı.

Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Halûk Bayülken'in Mısır'ı ziyareti sırasında, 16 Mart 1966'da iki ülke arasında bir ticaret anlaşması imzalandı. 15 Nisan'da bir parlamento heyeti Suudi Arabistan'ı, 23-26 Mayıs'ta da Dışişleri Bakanı Çağlayangil Irak'ı ziyaret etti. 29 Ağustos'ta Suudi Arabistan Kralı Faysal Türkiye'ye geldi, 1-6 Aralık'ta da Cumhurbaşkanı Sunay Tunus'a gitti.

6 Gün Savaşı (5-10 Haziran 1967) ve Türkiye

1967 yılının Nisan ayında İsrail-Suriye sınırında çatışmalar yer almıştı. 29 Ekim 1956'da yapılan Mısır-İsrail Savaşı'ndan sonra İsrail ile sınırına BM Barış Gücü'nün yerleştirildiği Mısır, Mısır-Suriye Savunma Antlaşması'na uygun olarak ülkesinde olağanüstü durum ilan etti. Suriye'de ise 1966 yılında iktidarı ele geçiren, İsrail'e karşı daha sert bir politika izlemek ve Sovyetler Birliği ile daha yakın ilişkiler kurmak isteyen Baas Partisi'nin sol kanadı, Mısır Devlet Başkanı Nâsır'ın İsrail karşısındaki "pasif" tutumundan hoşnut değildi. Bunun üzerine Nâsır, sınırda 10 yıldır görev yapmakta olan Barış Gücü'nün çekilmesini istedi.

22 Mayıs 1967'de Nâsır, Tiran Boğazı'nı İsrail gemilerine kapattı. Nâsır'ın bu eylemi karşısında, büyük devletler arasındaki anlaşmazlıklar nedeniyle, BM Güvenlik Konseyi herhangi bir

5 Gencer Özcan, "Türkiye-İsrail İlişkileri 50. Yılına Girerken", *Türk Dış Politikasının Analizi*, der. Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul, 2001, s.163.

karar alamamıştı. İsrail liderleri, sınırlarda Arap devletlerinin askeri güçlerinin İsrail güçlerine kıyasla bire üç oranında daha üstün olduğu hesabını yaparak, bir Arap işgalini engelleyebilmek üzere, sürpriz saldırıda bulunma kararı aldı. 5 Haziran'da İsrail hava kuvvetleri, Mısır'ın hava üslerine saldırıda bulundu. Hava üstünlüğünü kesin bir biçimde eline geçiren İsrail, Sina'daki Mısır birliklerini geriye püskürtmüştü. 9 Haziran'da İsrail kuvvetleri, Golan Tepeleri'ne saldırmış ve bir gün içinde Kuneitra kenti de dahil olmak üzere, bölgeye egemen olmuştu. Bu arada İsrail birlikleri, Ürdün askerlerinin Batı Şeria ve Kudüs'ten geri çekilmesini sağlamayı da başardı.

6 Gün savaşının sonunda İsrail, Gazze Şeridi ile Sina yarımadasının tümünü, Şeria nehrinin batı yakasını, Kudüs kentini ve savaştan önce Suriye'nin elinde bulunan stratejik Golan Tepeleri'ni ele geçirmişti.

1967 Arap-İsrail Savaşı'nın ABD açısından en önemli sonucu, İsrail'i desteklemesi nedeniyle, hemen hemen bütün Arap devletlerinin ABD ile diplomatik ilişkilerini kesmeleri ve ABD'nin Ortadoğu'da büyük prestij kaybına uğraması oldu. Öte yandan Sovyetler Birliği de, İsrail'in işgalindeki bölgelerin görüşmeler yoluyla geri verilmesinde başarısız olması nedeniyle, Arap devletleri nezdinde prestij kaybına uğramıştı.[6]

Birleşik Arap Cumhuriyeti,[7] Suriye ve Ürdün ile İsrail'in birbirlerine meydan okumaları, bu devletlerin ordularını teyakkuz durumuna geçirmeleri ve Nâsır'ın 22 Mayıs'ta Akabe Körfezi girişindeki Tiran Boğazı'nı İsrail gemilerine kapatma kararı alması gibi gelişmeler, Türkiye'de savaşın habercisi olarak değerlendirilmişti.

---

6 Sander, *Siyasi Tarih, 1918-1990*, s.422.

7 Mısır ile Suriye, 1 Şubat 1958'de "Birleşik Arap Cumhuriyeti" ismi altında birleşmişti. Bir askeri darbenin ardından Suriye'nin Mısır'dan bağımsızlığını ilan etmesiyle, "Birleşik Arap Cumhuriyeti" 28 Eylül 1961'de son buldu. Birliğin dağılmasına karşın Mısır, "Birleşik Arap Cumhuriyeti" ismini 2 Eylül 1971'e değin korumuş, bu tarihte "Mısır Arap Cumhuriyeti" ismini almıştı.

Ortadoğu bölgesinde yer alan bu gelişmeler üzerine, 22-24 Mayıs 1967'de Dışişleri Bakanlığı, Ortadoğu ülkelerindeki büyükelçilerini merkeze çağırarak bir toplantı yapmış ve bu toplantıda alınan kararlara göre, Türk Hükümeti'nin Arap politikası üç ilkeye dayandırılmıştı: 1) Tüm Arap ülkeleriyle ikili ilişkileri her alanda geliştirmeye çalışmak 2) Arapların kendi aralarındaki anlaşmazlıklara karışmamak ve taraf tutmamak 3) Arapları bölecek paktlara ve bölge anlaşmalarına katılmamak.

Türkiye, Haziran 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda kesinlikle tarafsız kalmış ve ABD'nin, malzeme ya da yakıt ikmali nedenleriyle topraklarında bulunan üsleri kullanmasını reddetmişti. Dışişleri Bakanı Çağlayangil 6 Haziran 1967'de yaptığı bir açıklamada, ABD'nin İsrail'e yardım ederken Türkiye'deki üsleri kullanmasını önlemek için, bu üslerin Araplara karşı kullanılamayacağını belirtmişti.[8] Çağlayangil, 8 Haziran tarihli açıklamasında da Türkiye'deki ABD ile ortak üs ve tesislerin, Türkiye'nin iradesi dışında ve Türkiye'nin çıkarları ve politikası ile bağdaşmayacak biçimde kullanılmalarının asla mümkün olmadığını ifade etti.[9]

Savaşın İsrail lehine gelişmesi üzerine, Çağlayangil 10 Haziran'da verdiği demeçte, Türkiye'nin, güç kullanılması yoluyla toprak kazanılmasına ya da bir devletin konumunun güçlendirilmesine karşı olduğunu dile getirmişti. Ayrıca Türkiye, İsrail'e karşı savaşan Mısır, Ürdün ile Suriye'ye yiyecek ve giyecek malzemesi göndermiş ve savaş sona erdikten sonra da, bu üç ülkeye 500.000 dolar tutarında bir yardım daha yapmıştı.

Arap-İsrail Savaşı'nda İsrail'e karşı düşmanca davranışlardan sakınmakla birlikte, Türkiye, İsrail'in 1967 öncesi ateşkes hattına

8 1958'deki Lübnan çıkarması sırasında ABD, Türkiye'deki üsleri kullanarak NATO alanının dışına müdahale etmişti.

9 Ekim 1969'da Lübnan'daki huzursuzluklar vesilesiyle bir demeç veren Başbakan Demirel, ortak üslerin diğer devletlerin içişlerine karışma amacına yönelik eylemlerde kullanılamayacağı ilkesini anımsatarak ABD'nin, Lübnan'a çıkarma için İncirlik üssünü kullanamayacağını açıklamıştı.

çekilmesini öngören Araplardan yana bir tutum sergiledi. Ancak Türk Hükümeti, İsrail'i saldırıda bulunmaktan ötürü kınamamıştı. Türkiye, İsrail ile diplomatik bağlarını korumak ve bu ülkeyle gelişmiş düzeydeki ticaretini sürdürmek istiyordu. Ancak, 1967 Savaşı'ndan önce, Ürgüplü Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı Hasan Esat Işık, Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerinin Arap ülkelerinin çıkarları aleyhine gelişmeyeceğini açıklamıştı.

Türkiye, BM'de yapılan görüşmelerde, daima Arap ülkelerini desteklemiş ve Arap ülkelerinin lehine olan karar tasarılarına onlarla birlikte oy kullanmıştı. Dışişleri Bakanı Çağlayangil, 22 Haziran 1967'de Genel Kurul'da yaptığı bir konuşmada, Türkiye'nin tutumunu şöyle açıklamaktaydı: "Türkiye'nin dış politikası, daima bütün komşuları ve bölge ülkeleri ile siyasal bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne uyma koşuluna dayanan iyi ilişkiler geliştirmeye yönelmiştir. Burada, Arap ülkeleri halklarına beslediğimiz derin dostluk ve sempatimizi yinelemek isterim. Türk Hükümeti, güce başvurulması sonucunda sağlanan toprak kazanımlarını kabul edemeyeceğini derhal açıklamıştır." Kudüs'teki kutsal yerlere büyük ilgi duyan Türk ulusunun, İsrail'in bu kentte birtakım oldubittiler yaratmasını memnuniyetsizlikle karşıladığını da belirten Çağlayangil, BM Genel Kurulu'nun, İsrail kuvvetlerinin işgal ettiği topraklardan geri çekilmesi konusunda diretmesi gerektiğini vurgulamıştı. Genel Kurul'daki oylamada Türkiye, ABD ve Batılı ülkelerden ayrılarak Araplarla birlikte İsrail'in 5 Haziran'dan önceki sınırlarına çekilmesini öngören 22 Kasım 1967 tarihli ve 242 sayılı Güvenlik Konseyi kararı lehinde oy kullanmış; ancak, İsrail'i "saldırgan" olarak kınayan Arap devletlerine katılmayacağını açıklamıştı. Türkiye, bir yandan İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesini isterken, öte yandan da İsrail'in "güvenlikli" ve "kabul edilmiş" sınırlara sahip olma hakkını tanımaktaydı.[10]

10 1970'lerin sonlarına doğru Türkiye, İsrail'in güvenlikli ve kabul edilmiş sınırlara sahip olma hakkını daha geri plana iterek, Filistinlilerin bağımsız devlet kurma haklarına ağırlık verecekti.

1967 Arap-İsrail Savaşı'nda Türkiye'nin takındığı tutumdan sonra, Arap devletleriyle Türkiye arasındaki karşılıklı resmi ziyaretlerde önemli bir artış kaydedilmişti. Bu ziyaretler sonunda yayımlanan ortak bildirilerde Türkiye, İsrail karşısında Arapların tutumunu desteklediğini açıklarken, Araplar da Kıbrıs sorununda Türkiye'nin görüşüne yakın bir tutum benimsediklerini ifade etmekteydi.

Türkiye'nin, 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda ve savaş sonrasında BM'de yapılan görüşmelerde, Arap ülkelerinden yana bir tavır sergilemesinin başlıca nedenleri şunlardı: 1) Kıbrıs konusunda 5 Haziran 1964 tarihli "Johnson Mektubu"yla yaşadığı olumsuzluk üzerine Türkiye, dış politikasını gözden geçirme ve 1950 yılından itibaren uyguladığı ABD'ye ve Batı'ya bağımlı tek yanlı politikadan çok yanlı politikaya geçme gereksinmesi duymuştu. 1964 yılından sonra, özellikle Kıbrıs sorununun başta BM olmak üzere uluslararası platformlarda görüşülmesi sırasında Arap devletlerinden destek umulmaktaydı. Arap devletlerinin desteğinin kazanılmasının başlıca yolu ise Arap-İsrail uyuşmazlığında Araplardan yana tavır takınılmasıydı. 2) 1965 sonunda iktidara gelen Demirel Hükümeti, din öğesini oylarını artırmada bir araç olarak kullanmak istemesinin sonucunda, Türkiye ile dinsel ve kültürel bağları olan Arap ülkeleriyle sıcak ilişkiler geliştirme politikasını benimsemişti. 3) Özellikle 1970'lerin başlarından itibaren, Türkiye'nin Arap ülkelerinden ekonomik beklentileri artmıştı. 1973 Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra yaşanan uluslararası petrol bunalımı, tükettiği petrolün büyük bölümünü dışarıdan sağlayan Türkiye'nin, petrol üreticisi Arap ülkelere yaklaşımında önemli değişiklikler yapmasına neden oldu.[11] 4) 1960'ların ortalarından itibaren Türkiye'de giderek

11 6 Ekim 1973'te Mısır ile Suriye ordularının İsrail'e saldırısıyla başlayan ve "Yom Kippur Savaşı" olarak da bilinen savaşın ardından uygulanan ve İsrail'i destekleyen ülkeleri hedef alan petrol ambargosu, Mart 1974'e değin sürmüştü. Ambargo sonucu petrol fiyatları yükselirken dünya çapında benzin sıkıntısı ortaya çıkmıştı.

güçlenen sol akımlar, Ortadoğu'da ABD'nin başlıca müttefiki sayılan İsrail'e karşı antipati duymaktaydı. Yasal ve yasadışı sol örgütler, Arap-İsrail anlaşmazlığında Araplardan yana bir tavır sergiliyor, bu örgütlerin militanları Filistinli terörist örgütlerin Lübnan'daki kamplarında eğitim görüyor ve özellikle 1970'lerden itibaren Türkiye'deki İsrail hedeflerine saldırılar düzenliyordu.

1967 Arap-İsrail Savaşı'nda ve ertesinde şu gerçek açıkça ortaya çıkmıştı ki, Türkiye, Ortadoğu'da artık Batı'nın koşulsuz temsilcisi olmayacak ve ulusal çıkarları gerektirdiğinde bölgede Batı'nın politikasından farklı bir politika izleyebilecekti.

İslam Zirve Konferansı (22-25 Eylül 1969) ve Türkiye

Türkiye'nin İsrail'le ilişkilerinin durgunluk dönemi yaşamasının nedenlerinden biri, İsrail'in işgali altındaki Kudüs'te bulunan ve Müslümanlarca kutsal sayılan Mescid-i Aksâ'da 21 Ağustos 1969'da çıkartılan yangındı. Mescid-i Aksâ yangınına Türkiye büyük tepki göstermiş ve İslam dünyasının yanında yer aldığını Başbakan Demirel'in ağzından dile getirmişti. Başbakan Demirel 22 Ağustos'ta bir demeç vererek Türkiye'nin, Mescid-i Aksâ yangın felaketi karşısında diğer Müslüman ülkelerin yanında yer aldığını belirtti. Aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 25 ülke, 28 Ağustos 1969'da, BM Güvenlik Konseyi'nin acilen toplanarak bu konuyu ele almasını istedi. Konsey 15 Eylül'de aldığı 271 sayılı kararla, İsrail'in, Kudüs'ün statüsünü değiştirici nitelikteki önlemleri hemen geri almasını istemekteydi.

Bu kararın alınmasından kısa bir süre sonra 25 devlet, "İslam Zirvesi" adı altında Fas'ın başkenti Rabat'ta 22-25 Eylül 1969 tarihlerinde Mescid-i Aksâ yangınını görüşmek üzere bir araya gelmişti. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay da İslam Zirve Konferansı'na davet edilmişti. Ancak Sunay, Türkiye'nin laik bir devlet olduğunu, bu nedenle adı "İslam" olan bir konferansa katılmayı düşünmediğini açıklayarak Hükümet'in, Konferans'a katılma ve katılacak

temsilcinin düzeyini belirleme konusunda karar vermeye yetkili olduğunu bildirdi.

Türkiye, İslam Zirve Konferansı'na dışişleri bakanı düzeyinde ve gözlemci statüsüyle katıldı. Bu Zirve'ye katılmadan önce, laik Türkiye'nin, bir İslam konferansına katılmasının doğru olup olmayacağı tartışmaya açık bir sorun haline gelmişti. Başbakan Demirel bir açıklama yaparak, Rabat'taki toplantının dini değil, siyasal bir toplantı olduğunu, Türkiye'nin böyle bir toplantıya katılmasının laikliğe aykırı bir eylem sayılamayacağını ve Rabat toplantısına katılmanın Türkiye'nin dış politikasına aykırı olmadığını belirtti.

Rabat'taki İslam Zirve Konferansı'nda iki önemli karar alınmıştı: İsrail'in işgal ettiği tüm topraklardan çekilmesi ve Müslüman ülkelerin dışişleri bakanlarının her yıl toplanmasını sağlamak üzere, bir Daimi Sekreterlik'in kurulması. Böylece, İslam Konferansı Örgütü'nün ilk adımı atılmış olmaktaydı.

Dışişleri Bakanı Çağlayangil, İslam Zirvesi Konferansı'nda yaptığı konuşmada, Türkiye'nin laik bir devlet olduğunu anımsatarak, yayımlanan ortak bildiriyi daha önce BM çerçevesinde kabul ettiği ya da onayladığı kararlara uygunluğu ölçüsünde destekleyeceğini dile getirdi. Türkiye Zirve'de, İsrail'in Kudüs'ten çıkması ile 1967 Savaşı'nda işgal ettiği yerlerden geri çekilmesi için alınan kararları desteklemekle birlikte, İsrail'le maslahatgüzar düzeyindeki diplomatik ilişkilerini kesmeyi reddetmişti. Çağlayangil'in İsrail'le ilişkilerin kesilmesine karşı çıkması, Arap devletlerinin, CENTO'ya üye devletleri Batı'nın sözcülüğünü yapmakla suçlamalarına neden oldu.[12]

Türkiye, Demirel'in Başbakanlığı altındaki 1965-1971 döneminde, İslam Konferanslarına üst düzeyde olmasa bile, alt düzeyde katılmanın yolunu açmıştı. Bu, acaba Türkiye Cumhuriyeti'nin ileridekı yıllarda laiklik konusunda vereceği ödünlerin başlangıcını mı oluşturmaktaydı?

12 Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu, "Ortadoğu'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası*, c.I, s.792.

22-25 Eylül 1969 tarihlerinde Rabat'ta yapılan İslam Zirve Konferansı'na katılmakla, Türkiye, laiklikten ayrılmada bir ilki yaşatmıştı. Bundan sonraki yıllarda iktidara gelen hükümetler de, din öğesini sömürerek, Türkiye Cumhuriyeti'ne İslami bir nitelik kazandırma yolunda adımlar atacaktı.

"Kalkınma için Bölgesel İşbirliği" (RCD) (22 Temmuz 1964) ve Türkiye

CENTO, Ortadoğulu liderlerin gözünde saygın bir örgüt niteliğini kazanamamıştı. Bölgenin eski sömürgeci gücü konumundaki İngiltere'nin CENTO'nun üyesi olması ve ABD'nin de gayriresmi olarak örgüte katılması, Ortadoğu ülkeleri açısından örgütün adının lekelenmesinde etken olmuştu. Bunun üzerine, üç bölgesel güç olan Türkiye, İran ile Pakistan'ın liderleri, CENTO'nun bölgesel olmayan üyelerini dışarıda bırakarak aralarında yalnızca ekonomik bir örgüt oluşturmanın daha doğru olacağını düşünmeye başladı.

Nisan 1964'te Türkiye, İran ile Pakistan Dışişleri Bakanlarının bir araya geldiği Washington'da yapılan CENTO Bakanlar Konseyi toplantısında, üçlü bir örgütün kurulması ilke olarak kabul edildi. 21 Temmuz 1964 tarihinde İstanbul'da Türkiye Başbakanı İsmet İnönü, Pakistan Başbakanı Eyüb Han ile İran Başbakanı Hasan Ali Mansur arasında bir doruk toplantısı yapıldı ve bu toplantıda alınan kararla, "Kalkınma için Bölgesel İşbirliği"nin (RCD) temeli atıldı. 22 Temmuz 1964 tarihinde üç ülkenin devlet başkanlarının yayımladığı ortak bildiride, Türkiye, İran ile Pakistan arasında öngörülen işbirliğinin "Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği" adı altında yürütüleceği açıklanmıştı.

İmzacı devletler, aralarındaki hava, deniz, kara ve demiryolu ulaşımını geliştirmeyi, ortak amaçlı projeler oluşturmayı ve uygulamayı, üç ülke arasındaki posta ücretlerini azaltmayı, birbirlerinin ticaret odaları arasında daha yakın işbirliği oluşturmayı,

aralarında malların daha özgür dolaşımını sağlamayı, aralarındaki kültürel işbirliğini genişletmeyi, turizmi geliştirmeyi, vize formalitelerini ortadan kaldırmayı ve birbirlerine teknik yardım sağlamayı ilke olarak kabul etti.

Eylül 1964 itibariyle RCD'nin Bölgesel Planlama Komitesi, ticaret, turizm, gemicilik ve kültürel işbirliği, kara ve demiryolu ulaşımı, petrol ve teknik işbirliği, posta-telgraf-telefon, sigorta ile hava ulaşımı alanlarında komiteler kurmayı kararlaştırmıştı.

1968'de üç devletin ticaret ve ekonomi bakanları, "BM Ticaret ve Kalkınma Konferansı"nın (UNCTAD) yardımıyla bölgesel ticaretin önündeki engelleri kaldırmaya yönelik ortak bir çalışma yürütmeyi kararlaştırmış ve kısa sürede 50 ortak sanayi projesinin yürürlüğe konması konusunda anlaşmaya varmıştı.[13]

RCD'nin üyesi olarak Türkiye'nin amacı, Ortadoğu devletleri nezdindeki imajını değiştirmek ve yenileştirmekti. Türkiye, bundan böyle Ortadoğu'da emperyalist Batı'nın temsilcisi olarak görülmeyi istememekte, bölgenin İslam devletleri arasındaki işbirliğini geliştirmek isteyen bağımsız bir Ortadoğu devleti olarak değerlendirilmek istemekteydi.

Peki, Türkiye'nin Ortadoğu'da sergilemek istediği bu yeni imajı, acaba Büyük Atatürk'ün gerçekleştirmeyi öngördüğü çağdaş Türkiye imajı ile bağdaşabilmekte miydi? Bence, özellikle Demirel Hükümeti döneminde, devlet ilişkilerinde din öğesi ön plana çıkartılarak Cumhuriyet'in laik yapısından ödün verilmeye başlanmıştı. Laiklikten verilen ödünler, 1971'den sonra iktidara gelen hükümetler tarafından da sürdürüldü. ***Bugün ise 2002 yılından beri iktidarda bulunan Adalet ve Kalkınma Partisi Hükümeti, Türkiye Cumhuriyeti'ni İslami bir devlete dönüştürme yolunda dev adımlar atmaktadır.***

---

13 RCD, varlığını uzun süre korumasına karşın, amaçlanan ekonomik işbirliği konusunda başarılı olamamış ve CENTO'nun 1980'de feshedilmesinin ardından, bu örgütün varlığına da son verilmişti.

Burada çok kısa olarak laiklik konusundaki kişisel değerlendirmemi sizlere sunmak isterim. Kanımca, Büyük Atatürk'ün gerçekleştirmeyi öngördüğü devrimlerden hayata geçirilmesi en zor olanlarının başında "laiklik devrimi" gelmekteydi. Müslümanlığın Türk halkının en duyarlı olduğu konuların başında gelmesi nedeniyle, Atatürk'ten sonra ülkemizi yöneten politikacılar, genellikle din öğesini ön plana çıkartarak seçimlerde oylarını artırma yolunu benimsemiş ve halkın dinsel duygularını sömürmek suretiyle laiklikten ödün vermekten kaçınmamıştı. Bu yoldaki yanlış gidiş ise ne yazıktır ki, bugün Atatürk Cumhuriyeti'nin bundan böyle varlığını sürdürüp sürdüremeyeceği sorusuyla karşı karşıya kalmamıza ve bu soruya olumlu bir yanıt verememize neden olmaktadır!

AVRUPA EKONOMİK TOPLULUĞU (AET) İLE İLİŞKİLER

9 Mayıs 1950'de Fransa Dışişleri Bakanı Schumann'ın açıkladığı Schumann Deklarasyonu'na göre, Almanya'nın Ruhr bölgesinde bulunan zengin kömür yatakları ile çelik tesislerinin işletilebilmesi için, Avrupa ülkelerinin üye olacağı devletlerüstü bir örgüt kurulacaktı. Schumann Deklarasyonu'nun uygulamaya konulması, bugünkü "Avrupa Birliği"nin çekirdeğini oluşturan örgütlerin teker teker ortaya çıkmasına yol açmıştı.

Fransa, Federal Almanya, Belçika, Hollanda, İtalya ile Lüksemburg arasında 18 Nisan 1951'de Paris'te imzalanan anlaşmayla "Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu", 1955 yılının Temmuz ayında Messina'daki toplantıda da "Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)" ile "Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM)" isimli iki örgüt kuruldu. Fransa, Federal Almanya, İtalya, Hollanda, Belçika ile Lüksemburg "Avrupa Ekonomik Topluluğu"nu (Ortak Pazar) oluşturmuştu.

"Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu", "Avrupa Ekonomik Topluluğu" ile "Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu"nun yönetsel organları, 1958 Roma ve Temmuz 1967'deki Füzyon Anlaşmalarıyla iki kade-

mede birleştirilerek, üç örgüte birden "Avrupa Toplulukları (AT)" ismi verilmişti.[1]

AET'nin amacı, ortak bir pazar kurmak ve mallar için gümrük birliğini oluşturmak, ortak bir tarım politikası belirlemek, işçi hareketleri ile ulaştırma politikalarını saptamak ve ekonomik kalkınmanın gerçekleşebilmesi için ortak örgütler kurmaktı. AET, birçok Avrupalı için Avrupa siyasal birliğinin temeli niteliğindeydi.

AET'de ilk aşamada gümrük birliğine öncelik verilmişti. AET'nin kurucu üyesi olan 6 ülke arasında malların serbest dolaşımı sağlanmalı ve dış dünyaya karşı ortak bir gümrük ve ticaret politikası izlenmeliydi. Gümrük birliği, iki ana temele dayanmaktaydı: Birinci temel, üyeler arasında gümrüklerin kaldırılması ve tek bir pazar oluşturulması, ikinci temel de, üçüncü ülkelere karşı tek ve ortak bir gümrük ve ticaret politikasının izlenmesiydi. 1968'de üyeleri arasında gümrük birliğini sağlayan ve mal hareketlerini serbestleştiren AET, ortak gümrük tarifesinden ortak dış ticaret politikasına doğru gidişin temellerini atmaya başlamıştı.[2]

1969'da yapılan La Haye Doruğu'nda alınan en önemli karar, "Avrupa Toplulukları"na katılma isteminde bulunan İngiltere, İrlanda, Danimarka ve Norveç ile bu ülkelerin AT'a katılmalarına ilişkin görüşmelerin başlatılmasının kabul edilmesi oldu. İngiltere, İrlanda ve Danimarka, AT'a 22 Ocak 1972'de tam üye olarak katılmış, Norveç'in katılma anlaşması ise ülkede yapılan bir referandum ile reddedilmişti.

Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na Üyelik Başvurusunun Kabulü (11 Eylül 1959)

Türkiye, II. Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği'nden gelen tehdit karşısında, Batı Bloku'na siyasal, askeri ve ekonomik

1 "Avrupa Toplulukları"nı kuran Roma Antlaşması, 1 Ocak 1958 tarihinde yürürlüğe girmişti.

2 Erol Manisalı, *Gümrük Birliğinin Siyasal ve Ekonomik Bedeli*, Bağlam Yayınları, İstanbul, Haziran 1995, s.11.

açılardan yakınlaşmak, hatta bu Blok içinde yer almak gereksinmesi duymuştu. Türkiye, askeri açıdan NATO içinde yer alırken Avrupa'da kurulmakta olan uluslararası ve bölgesel kuruluşlara da üye olmuştu.

Türkiye, 1959 yılından itibaren, AET ile daha yakın ilişkiye geçmenin yollarını aramaya başladı. Türkiye, 1950'lerin sonlarında ABD'den gelen ekonomik yardımların azalması ve bazı koşullara bağlanması üzerine, uzun dönemli kredi sağlayabilecek kaynaklar arayışı içerisine girmişti.

Menderes Hükümeti, 31 Temmuz 1959'da AET'ye ortaklık için başvurdu. Benzer bir başvuru da, Yunanistan tarafından 8 Haziran 1959 tarihinde yapılmıştı. Türkiye'yi Topluluk ile ortaklık ilişkisi kurmaya yönelten başlıca nedenler, ekonomik olmaktan çok siyasaldı. Tanzimat'tan bu yana Osmanlı Devleti'ni ve Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren yeni Türk Devleti'ni yönetenlerin başlıca amacı, Türkiye'nin, Batılı devletler topluluğunun üyesi olmasını sağlamak olmuştu. Türkiye'nin NATO ile diğer Batılı örgütlere üyeliği, bu amaç doğrultusunda atılmış olan adımlardı. Öte yandan, Yunanistan'ın AET'ye başvurmuş olması da, Türkiye'nin AET'ye üye olmak istemesinde bir diğer etken olmuştu. Türkiye'nin ekonomik amacı ise AET pazarına girişini kolaylaştırabilmekti.

AET'nin, Türkiye'nin Avrupalı bir devlet olarak sayılmasında ise bazı kuşkuları vardı; ancak, Türkiye'nin Soğuk Savaş'taki stratejik rolünün tanınması, Yunanistan ile Türkiye'ye eşit davranılması gereği ve Topluluk'un yeni üyelere ve kültürlere açık olduğunun vurgulanması gibi hususlar göz önüne alınarak, bu kuşkuların üstesinden gelinmeye çalışılmıştı.

AET Bakanlar Konseyi, 11 Eylül 1959'da aldığı kararla Yunanistan ile Türkiye'nin başvurularını kabul etti. AET ile Türkiye arasında 28-30 Eylül 1959 tarihlerinde Brüksel'de yapılan ilk toplantıda, Türk tarafı, Türkiye'nin AET'ye ortaklığının bir gümrük birliği şeklinde olması gerektiğini ileri sürdü.[3]

---

3 Türkiye-AET görüşmelerinin seyri hakkında bkz. Çağrı Erhan, Tuğrul Arat, "AET'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası*, c.I, s.819-824.

27 Mayıs Devrimi ile Türkiye-AET ilişkileri, bir belirsizlik dönemine girmişti. Türkiye, AET ile ilişkilerini bir süre için askıya aldı. Milli Birlik Komitesi Yönetimi'nin 11 Temmuz'da açıklanan programında, AET'ye girişi kolaylaştıracak yeni ekonomik, ticari ve mali politikalar izleneceği ve kapsamlı reformlar yapılacağı kaydedilmekteydi.

Milli Birlik Komitesi Yönetimi'nin "Yeni Türk Tezi" (14 Ekim 1960)

Milli Birlik Komitesi Yönetimi, AET ile 14 Ekim 1960'da Brüksel'de yer alan görüşmelerde, AET ile Roma Antlaşması hükümleri çerçevesinde bir an önce gümrük birliğine girmek istediğini dile getirmişti. Görüşmelerde Türk heyeti, "Yeni Türk Tezi" olarak isimlendirilen şu görüşleri ileri sürdü:

1) Türkiye-AET ortaklığı, Roma Antlaşması'nın gümrük birliği için öngördüğü ilkelere uygun olacaktı.

2) Tarım malları ihracatında, karşılıklı olmak koşuluyla, Türkiye AET'ye uyguladığı tüm gümrük vergi ve resimlerini, 12 yıl içinde kademeli olarak kaldıracaktı.

3) Sanayi malları ithalatında Türkiye karma bir rejim uygulayacaktı. Buna göre, sanayi ürünlerinin yüzde 30'luk bir bölümü koruma altına alınacak ve bu uygulama, yerli sanayideki gelişmelerle uyumlu olarak 12 yılı aşabilecekti. Geriye kalan yüzde 70'lik kesim üzerindeki vergiler ise kademeli olarak sıfırlanacaktı.

4) Tarım mallarında, 12 yıllık sürenin sonunda, miktar sınırlamaları açısından yüzde 75'lik bir liberasyon gerçekleştirilecek; ancak, sanayi malları için bu oran yüzde 40'ta kalacaktı.

5) Ortak Gümrük Tarifesi'ne eşit ya da çok yakın gümrüğe sahip malların uyumu 12 yıl içinde yapılabilecek; ancak, bu tarifeden uzak olan büyük kesimin uyumuna 12 yıllık sürenin sonunda başlanacaktı.

Öte yandan, Türkiye de AET'ye iki temel isteğini iletmişti:

6) Türk ihraç mallarının, AET ülkelerinin birbirlerine uyguladıkları gümrük rejimine tabi olması

7) Türkiye'nin planlı kalkınma hamlesine destek niteliğinde, 100-120 milyon dolarlık bir kredi açılması.[4]

Türkiye-AET Ortaklık Görüşmeleri (1961-1962)

Türkiye ile AET arasında 10-21 Nisan 1961 tarihlerinde yapılan görüşmelerde, AET tarafı, Türkiye'nin içinde bulunduğu dar boğazdan AET ülkelerinin mali ve ekonomik yardımlarıyla çıkartılabileceği bir hazırlık dönemine gereksinme duyulduğunu ifade etti. Türk tarafı ise şu isteklerde bulundu: AET ile Türkiye arasında yapılacak anlaşma, "ortaklık anlaşması" başlığını taşımalıydı. Anlaşmada, öncelikli hedefin gümrük birliği olduğu belirtilmeliydi. Hazırlık döneminin süresi ve bunu izleyen döneme geçiş koşulları belirlenirken Roma Antlaşması'nın açık hükümleri ile Türk ekonomisinin içinde bulunduğu durumu bağdaştırabilecek esnek formüllere yer verilmeliydi.

Bu görüşmelerin sonunda, Türkiye'nin, AET ile ortaklığın öncelikli hedefini gümrük birliği olarak gördüğü açıkça ortaya çıkmaktaydı. Ayrıca Türkiye, Yunanistan ile eşit muameleye tabi tutulmak istiyordu.

9 Temmuz 1961'de Atina'da Yunanistan ile AET arasında ortaklık anlaşmasının imzalanması üzerine, Türkiye, Yunanistan'ın gerisinde kaldığını düşünmeye başlamıştı. 31 Temmuz 1961'de İrlanda AET'ye başvururken İngiltere de başvuru kararı almıştı. Böylece AET'nin, Türkiye ile imzalamayı öngördüğü anlaşmayı ertelemesi söz konusu olabilirdi. Öte yandan, Milli Birlik Komitesi Yönetimi'nin, 15 Eylül 1961'de Demokrat Parti Hükümeti'nin Başbakanı Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu

4 *Age*, s.826.

ile Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın idam kararlarını onaylaması ve bu cezaların infaz edilmesi, başta Fransa olmak üzere, AET ülkelerinin çoğunda büyük tepkiyle karşılanmıştı. Oysa bu, Türkiye'nin bir iç sorunuydu ve diğer devletlerin Türkiye'nin bir iç sorununa karışma hakkı bulunmamalıydı.

Türkiye'nin 24 Ağustos 1961'de AET'ye sunduğu belgede, Türkiye ile AET'nin, iki aşama sonunda gümrük birliğini gerçekleştirecekleri yer almaktaydı. İlk aşamada, Türkiye ekonomisinin gümrük birliğine uygun hale getirilmesi için gerekli önlemler alınacak, 5 yıl sonunda bu süre iki kez birer yıl uzatılabilecekti. İkinci aşama, ilk aşamayla birlikte en çok 22 yıl olacaktı. Bu aşama sonunda, Türkiye'nin, AET ülkelerine uyguladığı gümrük vergileri ve miktar kısıtlamaları sıfırlanacaktı. Belgede ayrıca, Türkiye'nin Batı dünyası ve NATO için önemi vurgulanarak Türkiye'nin siyasal nedenlerle AET'ye kabul edilmesi gerektiği ifade edilmekteydi. Ekonomik gücünün yetersizliğinin bilincinde olan Türkiye, siyasal önemini ön plana çıkarmıştı.

15 Ekim 1961 seçimleri ertesinde iktidara gelen İnönü Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, 20 Mart 1962'de Fransa Devlet Başkanı De Gaulle ile yaptığı görüşmede, Fransa'nın Türkiye'deki siyasal gelişmeleri bahane ederek engellediği AET-Türkiye görüşmelerinin yeniden başlatılabilmesi için çaba göstermiş, Türkiye'nin AET'den dışlanması durumunda, ticaretini Sovyetler Birliği ile Doğu Bloku ülkelerine kaydırabileceğini dile getirmişti. Bu görüşmeden sonra Fransa, Türkiye'ye yönelik tutumunu yumuşatmıştı.

Fransa'nın Türkiye'deki siyasal gelişmeler nedeniyle engellediği AET ile görüşme süreci, 18-22 Haziran 1962'de yeniden başladı. Temmuz 1962'de toplanan AET Bakanlar Konseyi, AET Komisyonu'na, Türkiye ile belli ilkeler çerçevesinde resmi görüşmeler yapma yetkisi verdi. Bu ilkelerden Türkiye açısından en önemlileri, Yunanistan'la yapılan Atina Anlaşması örnek alınarak

bir Ortaklık Konseyi'nin kurulması ve hazırlık aşamasından gümrük birliğine geçişin Ortaklık Konseyi kararıyla yapılmasıydı.

Türkiye ile AET arasında yürütülen görüşmelerde, Türkiye'nin "Avrupalı" olup olmadığı hususu hiç gündeme gelmemişti. Farklı Avrupa örgütlerinde üye olmakla, Türkiye'nin, coğrafi açıdan olmasa bile siyasal açıdan "Avrupalı" olduğu zaten tanınmaktaydı.

Ankara Anlaşması (12 Eylül 1963)

Türkiye ile AET arasında ortaklık kuran Ankara Anlaşması, 12 Eylül 1963'te Ankara'da Türkiye ile Federal Almanya, Fransa, İtalya, Hollanda, Belçika, Lüksemburg ve AET arasında imzalandı. Bu anlaşma, 1 Aralık 1964'te yürürlüğe girdi. Ankara Anlaşması, bir çerçeve anlaşmasıydı ve Türkiye'nin AET'ye üye olmasını hedef almaktaydı. Anlaşma, "Esas Anlaşma" (33 madde), "Geçici Protokol" (11 madde), "Mali Protokol" (9 madde), "Son Senet" ve "İşgücü Konusunda Taraflar Arasında Teati Edilen Mektuplar"dan oluşmaktaydı.

Türkiye'nin AET ile imzaladığı "Ortaklık Anlaşması", Hükümet yetkililerince bir başarı olarak nitelendirilmiş ve bunun Batı ile işbirliğinin en önemli aşaması olduğu ileri sürülmüştü. Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Turhan Feyzioğlu, 15 Eylül 1963 tarihinde *Ulus* gazetesinde çıkan bir yazısında şöyle demekteydi: "Türkiye'nin bir Avrupa devleti olma yolunda uzun zamandan beri sarf ettiği gayretler, bu anlaşmanın gerçekleşmesiyle yeni bir zafere ulaşmıştır. Türkiye, Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nda (OEEC), daha sonra Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı'nda (OECD) üye olarak yer almıştır. Türkiye, Avrupa Konseyi'nde üyedir. Dış politikasının temel taşlarından biri Kuzey Atlantik Antlaşması'dır (NATO). Bugün, yeni bir düğümle Türkiye, Avrupa'nın ayrılmaz bir parçası olarak, 20. yüzyılın en dikkate değer topluluk hareketlerinden birine katılmaktadır. Bu anlaşma ile Avrupa sınırının bizim Doğu ve Güney sınırlarımızdan geçtiği bir defa daha ve en kuvvetli şekilde tescil edilmiş olmaktadır."

Anlaşmanın imza töreninde bir konuşma yapan Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin de bu anlaşma ile Türkiye'nin yaşamında yeni bir dönemin açılmakta olduğunu ve bu dönemin, Türkiye'nin Avrupa'nın bir parçası olmak isteğini kesin biçimde onaylayan onurlu bir dönem olduğunu dile getirmişti.

Turhan Feyzioğlu ile Feridun Cemal Erkin'in sözlerinden de anlaşılacağı üzere, 27 Mayıs 1960 Devrimi ertesinde iktidara geçen Hükümet de, kendinden önceki Demokrat Parti Hükümetleri gibi, Büyük Atatürk'ün çağdaşlaşmayı öngören dış politikasını, büyük ölçüde Batılı devletlerin örgütlerinde yer alma ve dış politikasını Batılı devletlerin dış politikalarıyla uyumlu hale getirme olarak algılamaktaydı. Ancak, burada belki şu sorunun sorulması gerekirdi: Türkiye gibi az gelişmiş bir ülkenin, ekonomik açıdan rekabet olanağı söz konusu olmayan Batı Avrupa'nın gelişmiş ve endüstrileşmiş ülkeleriyle serbest rekabet esasına dayanan bir gümrük birliğine girmesi, ülkemize yarar yerine daha çok zarar getirmeyecek miydi?

Ankara Anlaşması'nda, Türkiye ile AET arasında kurulan ortaklığın amacının, Türkiye ekonomisinin hızlı kalkınması ile Türk halkının istihdam düzeyinin yükseltilerek yaşam koşullarının iyileştirilmesi ve taraflar arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin aralıksız ve dengeli olarak güçlendirilmesi olduğu belirtilmekteydi. Bu amaçların gerçekleştirilebilmesi için, tedricen bir gümrük birliğinin oluşturulması öngörülmekteydi. Anlaşmaya göre, gümrük birliğine üç aşamada ulaşılacaktı: Hazırlık dönemi, geçiş dönemi ve son dönem.

Ankara Anlaşması'nda üzerinde uzlaşıya varılan hükümlerin uygulanmasını sağlamak amacıyla, bir "Ortaklık Konseyi" kurulmuştu. Ortaklık Konseyi, taraflar arasındaki ilişkilerin görüşüldüğü ve karara bağlandığı en üst makamdı. Ortaklık Konseyi, bir yanda Türk Hükümeti'nin, öte yanda da Topluluk'a üye hükümetlerin ve Topluluk Konseyi ile Komisyon'un temsilcilerinden

oluşmaktaydı. Konsey'de Türkiye ile Topluluk'un birer oyu vardı ve kararlar oybirliğiyle alınmaktaydı. Ortaklık Konseyi tarafından kurulan "Ortaklık Komitesi" ise her iki tarafın daimi temsilcileri ve/veya daimi temsilci yardımcılarından oluşmaktaydı. Bu Komite'nin başlıca görevi, Ortaklık Konseyi'ne yardımcı olmak ve işlerin sürekliliğini sağlamaktı. "Türkiye-AET Karma Parlamento Komisyonu" ise TBMM ile Avrupa Parlamentosu heyetleri tarafından kurulmuştu. Görevi, Türkiye'nin AET ile ilişkilerinden doğan bütün sorunları görüşmekti.

Türkiye-AET İlişkilerinde Hazırlık Dönemi

Hazırlık dönemi, Ankara Anlaşması'nın yürürlüğe girdiği 1 Aralık 1964 tarihi itibariyle başlamıştı. Hazırlık döneminde Türkiye, geçiş dönemi ve son dönemde kendisine düşecek yükümlülükleri üstlenebilmek için, Topluluk'un yardımıyla ekonomisini güçlendirecekti. Hazırlık döneminin 5 yıllık bir süreyi kapsaması öngörülmekle birlikte, bu sürenin 9 yıla kadar uzatılabilmesi de söz konusuydu. Topluluk, bu dönemde Türkiye'ye ticari ve mali olanaklar sağlayacaktı. Ticari olanaklar, Topluluk'un, Türkiye'nin bazı ihraç maddelerine kendi piyasasında tanıyacağı bazı sürüm kolaylıklarıydı. Topluluk, Türkiye'nin dört temel ihraç ürününe (tütün, kuru üzüm, kuru incir ve fındık) belirli kontenjanlar içinde ya da kontenjan söz konusu olmaksızın, gümrük indirimi uygulayacaktı. Mali alanda ise Topluluk, 5 yıllık bir süre için Türkiye'nin emrine 175 milyon dolarlık proje kredisi tahsis edecekti. Hazırlık aşamasında Türkiye, AET'den sağlayacağı maddi yararların karşılığında herhangi bir ekonomik yük altına girmeyecekti.

AET'nin Türkiye'ye tek yanlı ödün vermesinin öngörüldüğü hazırlık döneminde, Türkiye'nin Topluluk'tan yaptığı ithalatın ihracattan çok daha fazla arttığı görülmüştü. 1965-1969 döneminde, ithalattaki yüzde 74 oranında artışa karşılık, ihracat artışı yüzde 36.9 düzeyinde kalmıştı. Bu durumda, *AET'nin Türkiye için iyi bir*

pazar oluşturmadığı, ancak, Türkiye'nin AET için iyi bir pazar olduğu sonucuna varılabilirdi.[5]

Hazırlık döneminde, AET'nin mevcut üyeleri ve Türkiye ile AET Komisyonu'nun temsilcilerinden oluşan Ortaklık Konseyi, uygun gördüğü takdirde geçiş döneminin süresini ve koşullarını önerecekti. Temmuz 1970'de imzalanan bir taslak sözleşme, geçiş döneminin başlamasını sağlamıştı.

Türkiye-AET İlişkilerinde Geçiş Dönemi ve Son Dönem

Bir "Katma Protokol"le düzenlenen ve en çok 12 yıl olarak öngörülen geçiş döneminde, tarafların üstlendiği yükümlülükler karşılıklı ve dengeli olacaktı, yani bu dönemde Türkiye de bazı yükümlülükler üstlenecekti. Geçiş döneminde oluşturulacak gümrük birliği, bütün mal alışverişlerini içermekteydi; ancak, tarım ürünleri için Topluluk'un ortak tarım politikası çerçevesinde özel yöntemler uygulanacaktı. Taraflar, Türkiye ile Topluluk arasında bir gümrük birliğinin tedricen oluşturulabilmesi için, Türkiye'nin ekonomi politikalarının Topluluk'unkilere yaklaştırılmasını sağlayacaktı. Topluluk, Türk sanayi ürünlerinde (pamuk ipliği, pamuklu dokuma ve rafine petrol ürünleri dışında) gümrük vergilerini ve kısıtlamaları derhal kaldırmış, bazı tarım ürünlerine de kota dahilinde ithal kolaylıkları tanımıştı. Makine halılarına yüzde 25, pamuk ipliğine yüzde 25, yıllık 300 ton kontenjan için yüzde 75, pamuklu mensucata yüzde 25, yıllık 1.000 ton kontenjan için de yüzde 75 gümrük indirimi uygulanacaktı. Bu istisnai ürünlerde gümrük vergileri, her 4 yılda yüzde 25 indirilmek suretiyle 12 yılda kaldırılacaktı. Türkiye de, bu vergileri 12 yıl içinde AET lehine tedricen sıfırlayacak; ancak, bu uygulamadan zarar görebilecek sanayi dallarındaki gümrük vergilerini 22 yıl içinde sıfıra indirecekti.[6]

---

5 Ahmet Gökdere, *Avrupa Topluluğu ve Türkiye ile İlişkileri*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1991, s.225.

6 Sabahattin Savacı, *Siyasi ve Ekonomik Bakımdan Ortak Pazar "AET" ve Türkiye*, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Matbaası, Ankara, 1971, s.117-118.

Geçiş dönemini izleyen son dönemde ise taraflar arasında gümrük birliği gerçekleştirilecekti. Gümrük birliğinin gerçekleşmesiyle, Türkiye-AET arasındaki ihracata ve ithalata uygulanan gümrük vergi ve resimleriyle her türlü miktar kısıtlamalarının kaldırılması ve üçüncü ülkelerle olacak ticaret ilişkilerinde ortak bir politikanın uygulanması öngörülmekteydi. Son dönem için, bundan önceki dönemlerde olduğu gibi belli bir süre saptanmamıştı. Bu sürenin en az 17 ve en çok 22 yıl olması düşünülmekteydi. Son döneme gelindiğinde Türkiye'nin, ekonomik açıdan AET'ye tam üyeliğin gerektirdiği koşullara sahip olması beklenmekteydi. Böylelikle, AET'nin mevcut üyeleri, Türkiye'nin Topluluk'a tam üyeliğini kabullenme yükümlülüğünü üstlenmemiş, ancak Türkiye'nin üyelik koşullarını yerine getirmesi durumunda, gelecekteki bir tarihte üyelik sorununu irdelemeyi kabul etmişti.

Hazırlık döneminde Türkiye, hiçbir ödünde bulunmayacak, yalnızca Topluluk'la ortaklık ilişkisinin getirilerinden yararlanacaktı. Geçiş döneminde Türkiye, Topluluğun taleplerini yerine getirecekti. Bu dönemin ilk yıllarında Türkiye'ye mali yardım sürdürülecekti. 12 yıl sürmesi öngörülen geçiş döneminde, Türkiye'den, Topluluk'un üyeleri karşısında gümrük tarifelerini ve kotalarını tedricen azaltması ve sonuçta tümüyle kaldırması beklenmekteydi. Benzer şekilde Türkiye'nin tarım politikasının da, AET'nin kabul ettiği ortak ilkelerle uyumlaştırılması kısa zamanda gerçekleştirilemeyecekti. Türkiye'nin, 22 yıllık süre içinde tarım politikasını, AET ile arasında tarım ürünlerinin serbest dolaşımını gerçekleştirmek üzere, Topluluk'un tarım politikasına uyumlu hale getirmesi öngörülmüştü. Ortaklık Konseyi, tarım ürünlerinin serbest dolaşımını gerçekleştirmek üzere gerekli olan kararları bu dönemin sonunda alacaktı.

Türkiye ile AET'de paylaşılan genel kanı, Türkiye'nin ekonomik gerekçelerden çok, siyasal gerekçelerle AET'ye üye olmak için başvurmuş olduğuydu. AET'nin, zaman içerisinde yalnızca

bütünleşmiş bir Avrupa ekonomisinin değil, aynı zamanda, Avrupa devletlerinin siyasal federasyonunun da çekirdeğini oluşturacağı beklentisi içinde olan Türkiye, siyasal açıdan birleşmiş bir Avrupa'nın dışında kalmak istememekteydi.

Ankara Anlaşması'na Ek Protokoller

Ankara Anlaşması'nın ana metnine eklenen "Geçici Protokol" ile hazırlık döneminde tarafların birbirlerine karşı izleyecekleri ticaret politikalarının çerçevesi çizilmekteydi. Türkiye'nin ısrarıyla Geçici Protokol'ün giriş bölümüne, tarafların, "Türk ekonomisi için özellikle hazırlık döneminde tütün, kuru üzüm, kuru incir ve fındık ihracatının öneminin bilincinde oldukları" cümlesi eklenmişti. Tütün, kuru üzüm, kuru incir ve fındık dışındaki ürünlere ise Topluluk'un ortak gümrük tarifesi uygulanacaktı.[7] Geçici Protokol'de ayrıca, anlaşmanın yürürlüğe girmesinden 4 yıl sonra Ortaklık Konseyi'nin, Türkiye'nin ekonomik durumunu göz önünde bulundurarak, geçiş döneminin gerçekleşme hükümlerini bir Katma Protokol ile saptayıp saptamayacağını inceleyeceği yer almaktaydı.

Hazırlık döneminde, Ankara Anlaşması'na paralel biçimde imzalanan Geçici Protokol'de yer alan tütün, kuru üzüm, fındık ve kuru incir gibi Türkiye'nin geleneksel ihraç ürünlerine AET tarafından uygulanan kotaları genişletmek için girişimler yapılmış ve 1966'dan itibaren bu dört ürünün kontenjanları, Türkiye'nin talebi ve AET'nin onayı doğrultusunda artırılmıştı. Türkiye ayrıca 1967'de, taze üzüm, narenciye, zeytinyağı, şarap, tekstil ve el dokuma halılarda da kontenjan talebinde bulunmuş ve bu ürünlere ilişkin anlaşmaya varılan kontenjanlar 1 Aralık 1967'de yürürlüğe girmişti.

---

7 Daha önce de değinildiği gibi, Topluluk, Türkiye'nin dört temel ihraç ürününe (tütün, kuru üzüm, kuru incir ve fındık) belirli kontenjanlar içinde ya da kontenjan söz konusu olmaksızın gümrük indirimi uygulayacaktı.

Anlaşmaya ekli "Mali Protokol" ise Türkiye'nin AET ile ortaklık ilişkisine girmesi nedeniyle karşı karşıya kalabileceği ekonomik güçlükleri bir ölçüde giderebilmek için, Topluluk'un sağlayacağı mali kolaylıkları içermekteydi. 1967'ye değin geçecek sürede AET, Türkiye'nin sunacağı 22 projeye 103.300.000 dolarlık kredi bağlamıştı. Ancak, Türkiye'nin kamu ve özel sektör üzerinden AET'ye sunduğu proje sayısının yetersiz olması nedeniyle taahhüt edilen miktarın ancak 29.160.000 hesap birimlik kısmı kullanılabilmişti.[8]

Ankara Anlaşması'nın yürürlüğe girdiği 1 Aralık 1964'ten Türkiye'nin geçiş dönemi çalışmalarının başlatılmasını Topluluk'tan istediği 16 Mayıs 1967 tarihine değin geçen sürede, anlaşmada Türk ekonomisinin güçlendirilmesi için öngörülen yapısal hazırlık çalışmalarının hiçbiri yapılamadı. Bunun başlıca nedenlerinden biri, Ankara Anlaşması'nın yürürlüğe girmesinden önce hazırlanmış olan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın, içe dönük bir kalkınma stratejisi belirlemiş olmasıydı. Kalkınma Planı'yla, ihracatın artırılması ve ithalatın yurtiçinde ikamesine dönük bir yaklaşım benimsenmişti. 1968-1972 dönemini kapsayan İkinci Beş Yıllık Plan'da da, AET ile ilişkiler konusuna bazı muğlak ifadeler ve somutluk içermeyen cümlelerle değinilmişti.

Demirel Hükümeti'nin AET Politikası (1965)

1965 seçimlerinde iktidara gelen Demirel Hükümeti, hazırlık döneminde gerçekleştirilmesi öngörülen Türk ekonomisini geliştirmeye yönelik çalışmaların yerine getirilememiş olmasına karşın, geçiş dönemine geçilebilmesi için AET ülkelerinin başkentlerinde girişimlerde bulunmuştu. Demirel, Türkiye'nin AET'ye tam üye olmasını kendi iktidar döneminde gerçekleştirmeyi istiyordu. Öte yandan, Dışişleri Bakanlığı yetkilileri de, geçiş dönemi için daha

8 İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Türkiye ve Avrupa Topluluğu II Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa'ya Türkiye'nin Yaklaşımı*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1993, s.29.

fazla beklemenin gereksiz olduğu görüşündeydi, çünkü Dışişleri'ne göre, Ankara Anlaşması'nın imzalanmasıyla, Türkiye'nin gümrük birliği yoluyla tam üyeliğe geçişi kesinleşmiş ve ikili ilişkilerin yürütülmesini sağlayan tüm kurumlar oluşturulmuştu.

Mart 1964'te AET ile ilişkileri yürütmek için, Dışişleri, Gümrük ve Tekel, Maliye ile Turizm ve Tanıtma Bakanlıkları bürokratlarının katılımıyla, "Ortak Pazar Merkezi Teşekkülü" kurulmuştu. Daha sonra bu kuruma Çalışma ve Sanayi Bakanlıkları, DPT ile Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) temsilcileri de eklendi. Özel sektörde de, Türkiye'nin AET ile ilişkilerini geliştirmek amacıyla, 1965 sonunda İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nın öncülüğünde "İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV)" adıyla bir kuruluş oluşturulmuştu.

Bütün bu kurumsal yapılanmaya karşın, Ankara Anlaşması'nda öngörülen gerekli alt yapı çalışmalarını tamamlayamayan Türkiye, yine de geçiş döneminin başlatılmasını istiyordu. Türkiye, AET ile ilişkilerin hazırlık döneminde, hızlı nüfus artışı, yetersiz eğitim ve sağlık, dağınık yerleşme, gizli işsizlik, yetersiz sosyal güvenlik ve dengesiz gelir dağılımı, iç tasarruf açığı ve kredileme sistemi, üretim yapısı ve teknoloji, dış ticaret açıkları ve yapısı, masraflı ve yavaş işleyen kamu yönetimi, AET ile olan ilişkilerin getirdiği yükümlülükler ve zaman sınırlamaları gibi sorunlara çözüm bulabilmede yeterince mesafe kat edememişti.

Türkiye Katma Protokol'ün bir an önce hazırlanmasını ve geçiş döneminin başlatılmasını isterken, AET, bu aşamaya geçilmesi için henüz erken olduğu görüşündeydi, çünkü Türkiye, hazırlık döneminde ekonomisini yeterince güçlendirici çalışmaları gerçekleştirememişti. Güçsüz ve hazırlıksız bir Türkiye'nin, geçiş döneminin gereklerini yerine getirmesi ve gümrük birliği aşamasına geçmesi beklenemezdi. Öte yandan AET, Türkiye ve Yunanistan'la ilişkilerinden çok, daha sanayileşmiş ve AET'nin ekonomik koşullarına daha iyi ayak uydurabilecek olan Avrupa ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmekle ilgilenmekteydi. Bu ülkelerin başında da İngil-

tere, İrlanda ve Danimarka gelmekteydi. AET, Türkiye'yi mümkün olduğunca hazırlık döneminde tutmak ve gündemine yeni sorunların girmesini engellemek istiyordu.

AET ayrıca, İsrail, Lübnan, Fas ve Tunus ile yaptığı tercihli ticaret anlaşmaları çerçevesinde, Akdeniz bölgesini "ekonomik arka bahçesi" olarak görme eğilimindeydi. AET, Akdeniz politikası içinde yer alan Türkiye ile Yunanistan'ın Topluluk'a tam üye olmaları yerine, bu iki ülkeyi diğer Akdeniz ülkeleriyle birlikte değerlendirmeyi yeğliyordu. Bu durumda, Türkiye'nin tam üyeliğe giden süreçte hızla ilerlemesinin önüne geçilmeliydi.

Başbakan Demirel ise 17 Mayıs 1967'de "Türkiye-Avrupa Ekonomik Topluluğu Ortaklık Konseyi"nin Brüksel'deki toplantısında yaptığı konuşmada şu hususlara değinmişti: "Büyük Atatürk'ün siyasal, ekonomik ve sosyal alanlarda Türkiye Cumhuriyeti'ne göstermiş olduğu yön Batı'ya uzanan yoldur. Bu anlayış doğrultusunda Türkiye, kendini daima Avrupa'nın ayrılmaz bir parçası saymıştır. Türkiye, Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu, geleceğin birleşmiş Avrupa'sının temeli olarak kabul etmektedir. Türkiye için Avrupa Ekonomik Topluluğu, demokrasi düzeninin gerçek bir başarısıdır. Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun temsil ettiği ekonomik düzen, Türkiye'nin kendisine seçmiş olduğu düzendir."

16 Mayıs 1967'de yapılan Ortaklık Konseyi toplantısında, Türkiye'nin geçiş dönemi çalışmalarına başlanması doğrultusundaki ısrarları AET tarafınca yanıtsız bırakıldı. Topluluk tarafından hazırlatılan Nisan 1968 tarihli rapor, Türkiye'nin hazırlık döneminde gerçekleştirdiği ekonomik etkinlikleri geçiş döneminin başlaması için yeterli görmemekteydi. Ancak, Türkiye'nin siyasal ve psikolojik tepkisini engelleyebilmek için, Topluluk'un geçiş dönemine onay vermesi gerektiği düşünülüyordu.

Katma Protokol

Türkiye ile AET, ikinci döneme geçişi sağlayacak Katma Protokol'ün hazırlık çalışmalarına başlamıştı. Ankara, görüşmelerde AET'ye üç konuyu kabul ettirmek istiyordu. Bunlardan birincisi, Türkiye'nin, AET ülkelerinden ithal ettiği sanayi ürünlerine uyguladığı gümrük vergisini mümkün olduğunca geç bir tarihte sıfırlamak istemesiydi. Buna karşılık, Türkiye'nin tarım ürünlerine AET ülkelerince uygulanan gümrük vergileri mümkün olduğunca çabuk sıfırlanmalıydı. Türkiye'nin ikinci isteği, özellikle Türk işçilerinin AET ülkelerinde serbestçe dolaşabilme ve çalışabilme koşullarının hazırlanması için neler yapılması gerektiğinin kesinleştirilmesiydi. Üçüncü isteği ise Türkiye'nin tam üyeliğinin gerçekleşebilmesi için gerekli olan AET ile ekonomi ve ticaret politikalarının uyumlaştırılması konusunda taraflarca atılacak adımların belirlenmesiydi. Türkiye, uğrayabileceği zararı göz önünde bulundurarak, bu süreçte Topluluk'tan mümkün olduğunca yüksek miktarlarda mali yardım almak istemekteydi.

Katma Protokol, Ankara Anlaşması'nın yürürlüğe giriş tarihinden itibaren, 12'inci yılın sonu ile 22'inci yıl arasında işçilerin serbest dolaşımının Ortaklık Konseyi'nce saptanacak usuller çerçevesinde tedricen gerçekleştirilmesini öngörmekteydi.

"Türkiye-AET Ortaklık Konseyi"nin 9-10 Aralık 1968 tarihlerinde Brüksel'de yapılan toplantısında, hazırlık döneminin uzatılmasına gerek olmadığına ve 1 Aralık 1969'dan itibaren ikinci aşamanın, yani geçiş döneminin başlamasına karar verilmişti. Türkiye ile AET arasındaki Katma Protokol görüşmeleri 1969 Mart'ında başladı.

Başbakan Demirel, AET ile yürütülen görüşmelerde bazı ekonomik konuların iyileştirilmesi için pazarlık yapılması koşuluyla, geçiş döneminin başlatılması için gereğinin yapılmasını istedi. Ortaklık Konseyi'nde AET, Türkiye'ye açılacak kredinin 185'ten 195 milyon dolara yükseltilmesi dışında, daha önce öne sürdüğü

koşullardan ciddi ödünler vermemişti. Türk tarafı da Başbakan'dan aldığı yönergeler doğrultusunda bununla yetinmeyi kabul etti.

Hazırlık döneminin normal süresinin sona ermesinden önce, Türkiye'nin isteği üzerine geçiş döneminin koşullarını ve süresini belirlemek amacıyla, Topluluk ile yeniden görüşmelere başlanmış ve 23 Kasım 1970'de Katma Protokol Brüksel'de imzalanmıştı. Katma Protokol, Türkiye ile AET arasında malların, hizmetlerin, işgücünün ve sermayenin kademe kademe serbest dolaşımının sağlanmasını öngören bir anlaşmaydı. Topluluk, pamuklu dokumaya ilişkin iki istisna dışında, Türkiye'den ithal ettiği bütün sanayi ürünlerine, 1 Ocak 1973'te yürürlüğe girecek olan Katma Protokol çerçevesinde 1971 yılından itibaren, tek taraflı olarak sıfır gümrük tarifesi uygulamayı kabul etmişti. Türkiye ise AET'den ithal ettiği sanayi ürünlerine uyguladığı gümrüklerini, 12-22 yıllık listeler dahilinde kademeli olarak azaltıp sıfırlamayı ve Topluluk'un ortak gümrük tarifesine uyum sağlamayı üstlendi. 12 yıllık listede, geçiş döneminde dış rekabet gücü kazanacağı düşünülen üretim dalları ile Türkiye'de kurulması düşünülmeyen endüstri dallarının ürünleri yer almaktaydı. Ancak, referans yılı olan 1967 yılında Türkiye'nin Topluluk çıkışlı ithalatının yaklaşık yüzde 45'ini oluşturan ürünler için gümrük vergileri, 22 yıla yayılan bir sürede kaldırılacaktı. Bunlar, Türkiye'nin kendisinin üretip yabancı sanayi karşısında korumaya gereksinme duyduğu ürünlerdi. Öte yandan, Ankara Anlaşması'nda öngörülen gümrük birliğinin fiilen gerçekleşebilmesi için, yalnızca gümrüklerin kaldırılması yeterli değildi. Kotaların da kaldırılarak liberasyona gidilmesi gerekiyordu, çünkü gümrükler bütünüyle kaldırılsa dahi, ithalatı kotaya bağlama olanağı saklı tutuldukça serbest ticaret söz konusu olamazdı.[9]

Geçiş döneminde ayrıca, taraflar arasında sanayi ürünleri, tarım ürünleri ile kişilerin serbest dolaşımının sağlanması ve gümrük birliğinin tamamlanması da öngörülmüştü.

9 Gökdere, *age*, s.235.

Katma Protokol'ün ticari hükümleri, "Geçici Anlaşma" ile 1 Eylül 1971 tarihinde yürürlüğe girdi. Bu anlaşmayla hazırlık dönemi sona ermiş ve geçiş dönemi fiilen başlamıştı. Ancak, geçiş döneminin hukuken başlaması, Katma Protokol'ün 1 Ocak 1973 günü yürürlüğe girmesiyle gerçekleşmişti.

SONUÇ

27 Mayıs Devrimi'nin amacı, Atatürk Devrimlerinin tamamlanmasıydı, çünkü Büyük Atatürk'ün başlattığı devrim hareketi, ne yazık ki, Demokrat Parti iktidarı döneminde kesintiye uğratılmıştı.

1960'ların ilk yarısında, bir yandan ordu içinde yaşanan huzursuzluk, öte yandan da güçsüz koalisyon hükümetleri nedeniyle Türkiye'de siyasal istikrar tam anlamıyla sağlanamamıştı. Bu dönemde uygulanan dış politikanın dönüm noktası ise 1963-1964 Kıbrıs buhranı oldu. Kıbrıs buhranında ABD'nin Türkiye'yi tek başına bıraktığının ayırdına varan hükümetler, bundan böyle yalnızca Batı'ya ve özellikle de ABD'ye bağlı tek yanlı bir dış politika uygulamanın sakıncalarını görerek çok yanlı dış politika uygulamasını başlatmıştı. Atatürk'ün "tam bağımsız" dış politikasına bir dönüş gerçekleştirilememekle birlikte, bir yandan Sovyetler Birliği,[1] öte

1 1960'larda Sovyet tehdidi, Türkiye açısından önceliğini büyük ölçüde yitirmişti. 1964'ten itibaren Türkiye, biraz da geç kalmış olarak, Sovyetler Birliği ile ekonomik ilişkilerini geliştirme olanaklarını aramaya ve Sovyetler'in, Kıbrıs sorununda düşmanca değil de, tarafsız bir tutum benimsemesini sağlamaya çalıştı.

yandan da, Üçüncü Dünya ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesine önem verildi. Ancak Türkiye, yine de Varşova Paktı'na karşı güvenliğini sağlayan ve aldığı askeri ve ekonomik yardımın kaynağını oluşturan Batılı ittifaktan ayrılmayı göze alamamıştı.

1964'e değin dış politika, Türkiye'deki siyasal partilerin gündeminde ön planda yer almamaktaydı, çünkü tüm partiler arasında NATO ittifakının gerekliliği konusunda yaygın bir uzlaşı söz konusuydu. Öte yandan kamuoyu da dış politika konularına karşı genellikle ilgisizdi. Oysa 1963 yılı sonunda patlak veren Kıbrıs buhranı, bu tabloyu dramatik bir biçimde değiştirmişti, çünkü bu sorun, Türkiye ile ABD arasında açık bir çatışmanın ortaya çıkmasına neden olmuş ve hem Yunanistan'da hem de Türkiye'de ulusalcı duyguları harekete geçirmişti. Türkiye'de kamuoyu, yazılı ve görsel basın aracılığıyla giderek dış dünya hakkında bilgi sahibi olma olanağına kavuşmuş ve dış politikada karar almayı yalnızca parlamenterlere ve üst düzey askerlere bırakmaya daha az eğilimli olmuştu.

1965 seçimleri sonucunda iktidara gelen Demirel Hükümeti döneminde, artık ülkede siyasal istikrar sağlanabilmişti. Ancak bu dönemde de Türkiye, ekonomik kalkınmasını kendi kaynaklarıyla sağlama yerine, yabancı ülkelerden borç almak suretiyle ekonomisini geliştirme yolunu seçmişti. Demirel Hükümeti, dış kaynak sağlama açısından, yalnızca Batı'ya bağlı kalmakla yetinmemiş, bir yandan Sovyetler Birliği'yle ekonomik ilişkilere ağırlık vermiş, öte yandan da ilgisini Üçüncü Dünya ülkelerinden Arap ve Müslüman ülkeler üzerinde yoğunlaştırmıştı.[2]

Türkiye, 1967'den itibaren Sovyetler Birliği'ne yakınlaşmaya başlamıştı. Bu ülkeyle daha önce neredeyse hiç olmayan dış ticaretinin Türkiye genelindeki payı, ithalatta ve ihracatta yüzde 6'ya kadar çıkmıştı. Başbakan Demirel, bu konuda şunları söylemişti: "Batı, Türkiye'nin sanayileşmesini istememiştir ya da mümkün

2 1967 Arap-İsrail Savaşı, Türkiye ile Arap ülkeleri arasında ilk siyasal yakınlaşmanın sağlanmasına olanak tanımıştı.

görmemiştir. Bize tavsiye edilen tarımdır ve hafif endüstridir; ağır sanayii ve sanayileşmenin diğer kollarını pek hoş karşılamamışlardır. Sovyetler ile görüştük, bunların inşasına geçtik. Bundan da rahatsız oldular. 1967'de Amerikan sefiri Başbakanlığa geldi, beni ziyaret etti. Kapıdan girdi, daha oturmadan "Are you changing axis?" diye bana sordu. Sovyetler'le bizim ilişkilerimizi düzeltmemizden çok rahatsız olmuştu Amerika". Sovyetler Birliği'nin çok düşük faizle ve uzun süreli olarak maden sanayii gibi katma değeri yüksek alanlara verdiği krediler, Türkiye'nin hem ekonomik durumunu iyileştirmiş hem de Batı karşısında özerkliğini artırmıştı.

Öte yandan, Bağlantısız ülkelerle de ilişkiler başlatılmış ve sıkılaştırılmıştı. Türkiye, Bağlantısızlarla ilişki başlatmak üzere, ilk kez 1964'teki Kahire Konferansı'na gözlemci statüsünde katılmak için başvurdu. Bu başvurusu reddedilince, Konferans'ı dinleyici sıralarında izlemek üzere iki büyükelçisini gönderdi. Türkiye, Bağlantısızlarla ilişki kurmadaki ikinci girişimini, Kıbrıs konusunda 1965'te BM'de uğradığı ağır oylama yenilgisi üzerine yapmış ve "Kıbrıs iyi niyet heyetleri"ni çok sayıda Üçüncü Dünya ülkesine göndermişti.

1963-1964 Kıbrıs buhranın yaşanmasından sonra, Türkiye ile ABD arasındaki ittifak ilişkisinin sürekliliği her iki tarafça kabul edilmekle birlikte, iki ülke arasındaki ilişkilerin yeniden değerlendirilmesi söz konusu edilmeye başlandı. ABD ile Sovyetler Birliği arasında nükleer eşitliğin oluşturulduğu bir çağda, öncelikle savunma nitelikli olan Türk güçleri artık caydırıcılığın bir parçası sayılmamakta ve Türkiye'nin genel bir savaşta öncelikli hedefi oluşturması beklenmemekteydi. Muhalefet liderleri, ABD'nin, Türkiye'nin ulusal çıkarlarını doğrudan doğruya ilgilendiren Kıbrıs buhranındaki tutumundan yola çıkarak, Türkiye'yi Sovyetler ile sınır anlaşmazlığından doğan olası bir çatışmada savunabileceğinden emin olmadıklarını dile getirmeye başlamıştı.[3]

3 Harris, *age*, s.202.

Türkiye-ABD ittifakında göz önüne alınması gereken önemli bir husus, bu iki devletin güç ve gelişmişlik açısından eşit olmadığıydı. Türkiye'deki solcu çevreler, ülkenin ABD'nin sömürgesi konumuna indirgendiği eleştirilerinde bulunmaktaydı. Türkiye, diğer NATO üyeleriyle eşit statüde görülmeyi istemekte, ancak ülkenin kalkınmasında büyük ölçüde bağımlı olduğu dış yardım, onun Batılı müttefikleriyle eşit statüde görülmesini engellemekteydi. Türkiye, dünyada ABD dış yardımından yararlanan devletlerin başında gelmekteydi.[4]

Burada Büyük Atatürk'ün, dış politika ilkelerinden birini vurgulamakta yarar görüyorum: *Atatürk, büyük devletlerle ittifaklardan uzak kalmanın gerekliliğine inanmaktaydı, çünkü büyük bir devletle ittifak durumunda, iki müttefik arasındaki ilişkiler, kolaylıkla "koruyucu devlet" ve "koruma altındaki devlet" ilişkilerine dönüşebilir ve bu tür ittifakların bedeli, genellikle güçsüz devletlere ödetilirdi.*

1950'li yıllardan itibaren Türkiye'nin ABD'nin "uydusu" konumuna düşürüldüğü yönündeki eleştiriler, bir kez daha Atatürk'ün büyüklüğünü ve ileriye dönük öngörüsünün ne denli doğru olduğunu kanıtlamıyor muydu? *Ne yazıktır ki, 1950'den sonra iktidara gelen hükümetler, Atatürk'ün "tam bağımsız" dış politikasını amaç olarak benimseyememiş ve dış yardıma bağımlı bir politika izlemiştir!*

ABD, Türkiye'nin dış ilişkilerinde her zaman birinci sırayı işgal etmişti. ABD'ye bağımlılık, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı ertesinde Truman Doktrini ve Marshall Yardımı'ndan yararlanmasıyla başladı. Bütün dünyayı felakete sürükleyen bir savaşın ertesinde Türkiye'nin, diğer birçok Avrupa ülkesi gibi ayaklarının üzerinde durabilmesi için ABD'nin yardımlarından yararlanması akılcı bir davranış biçimi olarak görülebilirdi; ancak, 1950'lerden itibaren Türkiye'nin büyük ölçüde ABD'ye bağımlı bir dış politika izleme-

4 Türkiye, ABD askeri yardımını alan devletler arasında, Vietnam dışında ikinci, ekonomik yardımda da üçüncü sırada yer almaktaydı.

si, bence ülkeyi yöneten hükümetlerin, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasını dış yardımlarla değil de, kendi öz kaynaklarıyla gerçekleştirebileceğine inanmamalarından ve kolay yolu seçmelerinden kaynaklanmaktaydı.

Türk dış politikası, 1960 sonrasında Batı karşısında göreceli olarak özerkleşmiş; ancak, temelde değişmemişti. Bunun nedenlerinden biri, Türkiye'nin hâlâ Batı'nın ekonomik yardımına gereksinme duymasıydı. 1960-1964 yıllarında Batı'dan alınan yardım ve krediler yılda ortalama 243 milyon doları, 1965-1969 yıllarında OECD Konsorsiyumu aracılığıyla alınanlar da yılda ortalama 284 milyon doları bulmaktaydı. Ayrıca Türkiye, silah yedek parçalarının sağlanabilmesi açısından da Batı'ya bağlıydı. Görüleceği gibi, Türkiye, 1960-1971 döneminde de Batı'ya bağımlılığından kurtulamamış, ancak önceye kıyasla, özellikle Kıbrıs ve Ortadoğu konularında Batı'dan özerkleşmişti.

27 Mayıs Devrimi ertesinde acaba Türk dış politikasında radikal bir değişiklik gerçekleşebilmiş miydi? Bu soruyu, ne yazık ki, "evet" diye yanıtlayamıyorum! Türkiye, yine NATO ve CENTO gibi ABD ağırlıklı ittifaklara bağlılığını sürdürmüş[5] ve dış yardım almadan kendi ayakları üzerinde durabilmenin mümkün olamayacağı görüşünün arkasında durmuştu. Böylece, dış borçlanma beraberinde yeni dış borçları getirmişti.

12 Mart 1971 Muhtırası

12 Ekim 1969'da yapılan genel seçimlerde Adalet Partisi, bir kez daha tek başına iktidar olmakla birlikte, önemli ölçüde oy kaybetti. 7 Aralık 1969'da TBMM'de okunan İkinci Demirel Hükümeti'nin programı, 1965'te başlatılan çok yanlı dış politika

5 1966'dan itibaren, ABD ve NATO ile ilişkilerin radikal biçimde değiştirilmesi gereği üzerinde durulmaya başlanmıştı. Bunda Türk solu üzerindeki ambargonun kaldırılmasının ve bu kesimin kamuoyu oluşturmadaki başarısının rolü olmuştu.

anlayışıyla uyumlu ve onu tamamlayıcı nitelikteydi. 1969 Hükümet Programı'nda, Arap ülkeleriyle ilişkilere çok uzun bir yer ayrılmış ve Türkiye'nin, Arap devletlerinden yana tutumu açıkça gözler önüne serilmişti. Kıbrıs konusu da, hükümet programının önemli maddelerinden birini oluşturmaktaydı. Demirel Hükümeti, Kıbrıs sorununa, ilgili tüm tarafların haklarını ve yasal çıkarlarını bağdaştırıcı bir çözümün bulunmasından ve bu çözümün taraflar arasındaki görüşmeler yoluyla gerçekleştirilmesinden yanaydı.

Demirel, 1970 bütçesinin iç kaynaklarını karşılamak üzere, yeni vergi öneren olağanüstü bir paketi 21 Mayıs 1970'te Meclis'e getirmiş ve 29 Temmuz'da bu öneri yasalaşmıştı. Bunun ardından, 10 Ağustos 1970'de yüzde 66.6 oranında bir devalüasyon yapılmıştı.

Ülkedeki öğrenci olayları, sağ-sol çatışmaları ve Hükümet'in tatmin edici olmaktan uzak ekonomi politikası, ordunun bir kez daha yönetime müdahalede bulunmasını gerektirdi. 12 Mart 1971'de, Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler, Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur ile Deniz Kuvvetleri Komutanı Celal Eyicioğlu'nun imzalarını taşıyan bir muhtıra radyo haberlerinde okundu. Muhtırada, Parlamento ile Hükümet'in, ülkeyi anarşi, kardeş kavgası ve sosyal ve ekonomik huzursuzluk içine soktuğu ve ülkenin geleceğini tehlikeye düşürdüğü yer almaktaydı. 12 Mart Muhtırası sonucunda parlamento kapatılmamış, siyasal partilerin faaliyetleri yasaklanmamış; ancak, sıkıyönetim yaygınlaştırılarak, askerlerin siyasal iktidarı denetimleri sağlanmıştı.

Demirel Hükümeti'nin iktidarına son veren ve 12 Mart 1971 Muhtırası ile başlayan dönemde de, dış politikada çok yanlılık sürdürüldü.

Atatürk döneminden sonra, Türk Hükümetleri ne yazık ki, dış politikada körükörüne Batı'ya bağlılığı yeğlemiş, Türkiye'nin güvenliğinin sağlanmasından ekonomik kalkınmasına değin her şeyi

Batılı müttefiklerinden beklemiştir. Oysa 1960'lı yıllarda yaşanan Kıbrıs buhranları, yalnızca Batı savunma düzeni çerçevesinde oluşturulacak bir güvenlik politikasının Türkiye'nin güvenliğini ve çıkarlarını korumaya yeterli olamayacağını göstermişti. Öte yandan Türkiye, ekonomik kalkınmasını da artık dış yardımdan bağımsız olarak gerçekleştirmek zorundaydı, zira ekonomik bağımsızlığını yitiren bir ülkenin siyasal bağımsızlığına sahip olması beklenemezdi!

1950 yılından itibaren yabancı ülkelerden alınan dış yardımlar, bence Türkiye'ye yarar yerine zarar getirmiş ve Türkiye'nin tam bağımsızlığına indirilen önemli birer darbe olmuştur.

Bundan böyle ülkemizi yönetecek kadroların, geçmişten gerekli dersleri alarak, Büyük Atatürk'ün özlediği tam bağımsız, onurlu, hiçbir devletin yardımına gereksinme duymayan, hiçbir devlete boyun eğmek zorunda kalmayan, dış politikasında kararlı ve istikrarlı adımlar atabilecek güçte ve yetenekte bir Türkiye'yi oluşturmayı amaç olarak benimsemelerini diliyorum!

– FOTOĞRAFLAR –

Orgeneral Cemal Gürsel
Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı
(27 Mayıs 1960-27 Ekim 1961)
Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı
(27 Mayıs 1960-28 Mart 1966)

Cevdet Sunay
Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı
(28 Mart 1966-28 Mart 1973)

İsmet İnönü
Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı
(20 Kasım 1961-20 Şubat 1965)

Suat Hayrı Ürgüplü
Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı
(20 Şubat 1965-27 Ekim 1965)

Süleyman Demirel
Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı
(27 Ekim 1965-12 Mart 1971)

Selim Sarper
Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı
(28 Mayıs 1960-16 Mart 1962)

Feridun Cemal Erkin
Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı
(26 Mart 1962-20 Şubat 1965)

İhsan Sabri Çağlayangil
Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakan
(27 Ekim 1965-12 Mart 1971)

III. Makarios
Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı
(13 Aralık 1959-15 Temmuz 1974;
7 Aralık 1974-3 Ağustos 1977)

Dr. Fazıl Küçük
Kıbrıs Cumhuriyeti
Cumhurbaşkanı Yardımcısı
(13 Aralık 1959-24 Aralık 1963;
Geçici Kıbrıs Türk Yönetimi Başkanı
(28 Aralık 1967-18 Şubat 1973)

Rauf Raif Denktaş
Geçici Kıbrıs Türk Yönetimi
Başkan Yardımcısı
(28 Aralık 1967-18 Şubat 197
Geçici Kıbrıs Türk Yönetimi
Başkanı
(18 Şubat 1973-13 Şubat 1975

John F. Kennedy
merika Birleşik Devletleri Başkanı
(20 Ocak 1961-22 Kasım 1963)

Lyndon B. Johnson
Amerika Birleşik Devletleri Başkanı
(22 Kasım 1963-20 Ocak 1969)

Richard Nixon
Amerika Birleşik Devletleri Başkanı
(20 Ocak 1969-9 Ağustos 1974)

Dean Acheson
Amerika Birleşik Devletleri
Dışişleri Bakanı
(21 Ocak 1949-20 Ocak 1953)

Dean Rusk
Amerika Birleşik Devletleri
Dışişleri Bakanı
(21 Ocak 1961-20 Ocak 1969)

Nikita Sergeyeviç Khrushchev
Sovyetler Birliği Komünist Partisi
Genel Sekreteri
(7 Eylül 1953-14 Ekim 1964)

Leonid I. Brezhnev
Sovyetler Birliği
Yüksek Sovyet Prezidiyumu Başkanı
(7 Mayıs 1960-15 Temmuz 1964;
16 Haziran 1977-10 Kasım 1982)
Sovyetler Birliği Komünist Partisi
Genel Sekreteri
(14 Ekim 1964-10 Kasım 1982)

Andrei Gromyko
Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı
(14 Şubat 1957-2 Temmuz 1985)

Cemal Abdülnâsır
Birleşik Arap Cumhuriyeti
Cumhurbaşkanı
(22 Şubat 1958-28 Eylül 1970)

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

ALTUĞ, Kurtul, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, 2. baskı, Yılmaz Yayınları, İstanbul, 1991.

ARAT, Tuğrul, "Avrupa Birliği ile Türkiye Arasındaki İlişkiler ve Gümrük Birliği", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c.XLIV, no.1-4, 1995, s.587-606.

ARCAYÜREK, Cüneyt, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965-1971*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985.

ARMAOĞLU, Fahir, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

ARMAOĞLU, Fahir, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, 2. basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1991.

ARMAOĞLU, Fahir, "Turkey and the United States: A New Alliance", *Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı*, vol.VI, 1965.

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1980*, 2. basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, Ocak 1984.

BİLGE, Suat, *Güç Komşuluk Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri, 1920-1964*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1992.

BOZKURT, Ömer, der., *Avrupa Topluluğu ve Türkiye*, TODAİE, Ankara, 1987.

BÖLÜKBAŞI, Süha, *Superpowers and the Third World: Turkish-American Relations and Cyprus*, University Press of America, New York, 1988.

"Cypriot Complaint of Turkish Aggression and Interference in its Internal Affairs", *International Organisation*, vol.18, 1964.
ÇAĞLAYANGİL, İhsan Sabri, *Anılarım*, Güneş Yayıncılık, İstanbul, 1990.
DE CONDE, Alexander, *A History of American Foreign Policy*, Charles Scribner's Sons, New York, 1971.
ERHAN, Çağrı, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar 1919-1980*, c.1, ed. Baskın Oran, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2001.
ERHAN, Çağrı, "Hilal ve Sion Yıldızı, Türk-İsrail İlişkilerinin Dünü ve Bugününe Kısa Bir Bakış", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, c.XXI, no.202, Ağustos-Eylül 1997, s. 32-38.
FIRAT, Melek M., *1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, Siyasal Yayınevi, Ankara, 1997.
GENÇKAYA, Ömer Faruk, "Türk Siyasal Sisteminde Kurucu Meclis: 1961 ve 1981 Deneyimlerinin Karşılaştırılması", *27 Mayıs 1960 Devrimi, Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası*, ed. Suna Kili, Boyut Kitapları, İstanbul, 1998.
GÖKDERE, Ahmet, *Avrupa Topluluğu ve Türkiye ile İlişkileri*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1991.
GÖNLÜBOL, Mehmet, "NATO and Turkey, An Overall Appraisal", *Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı*, vol.XI, 1971, s. 1-38.
GÖNLÜBOL, Mehmet ve KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, "1965-1973 Dönemi Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, 9. basım, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s.491-538.
GÖNLÜBOL, Mehmet ve ÜLMAN, A. Halûk, "Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı, 1945-1965", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c.XXI, no.1 (1966), s.143-182.
GÜNUĞUR, Halûk, "Avrupa Birliği Bütünleşmesinin Tarihsel Gelişimi", *Avrupa Birliği El Kitabı*, T.C. Merkez Bankası, Ankara, 1995.
HALE, William, *Turkish Foreign Policy 1774-2000*, Frank Cass Publishers, London, 2000.
HARRIS, George, *Troubled Alliance: Turkish-American Relations in Historical Perspective 1945-1971*, American Enterprize Institute, Washington D.C., 1972.
KALAYCIOĞLU, Ersin, "27 Mayıs 1960 İhtilaline Giden Yol: Nedenler ve Açıklamalar", *27 Mayıs 1960 Devrimi Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası*, ed. Suna Kili, Boyut Kitapları, İstanbul, 1998.
KENNEDY, Robert F., *Thirteen Days, A Memoir of the Cuban Missile Crisis*, W. W. Norton and Company, New York, 1969.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, "Orta Doğu'daki Yeni Gelişmeler ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c.XXIX, no.1-2, 1974, s.151-160.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, *Türkiye'nin Arap Ortadoğusu'na Karşı Politikası (1945-1970)*, SBF Yayını no.340, Ankara, 1972.

MANGO, Andrew, *Turkey: A Delicately Poised Ally*, Sage, Beverly Hills, 1976.

MANİSALI, Erol, *Gümrük Birliğinin Siyasal ve Ekonomik Bedeli*, Bağlam Yayınları, İstanbul, Haziran 1995.

MANİSALI, Erol, *Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye'nin Seçenekleri*, Derin Yayınları, İstanbul, Ekim 2002.

OLCAY, Osman, *Ortak Pazar ve Türkiye İlişkileri*, İKV Yayınları, İstanbul, 1971.

ORKUNT, Sezai, *Türkiye-Amerika Askeri İlişkileri*, Milliyet, İstanbul, 1978.

ÖZCAN, Gencer, "Türkiye-İsrail İlişkileri 50. Yılına Girerken", *Türk Dış Politikasının Analizi*, der. Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul, 2001.

PERKINS, Dexter, *The United States and the Caribbean*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1966.

PONOMARYOV, B. and GROMYKO, Andrei, *History of Soviet Foreign Policy 1945-1970*, Progress Publishers, Moscow, 1973.

ROBBINS, Philip, *Suits and Uniforms, Turkish Foreign Policy Since the Cold War*, University of Washington Press, Seattle, 2003.

ROBBINS, Philip, *Turkey and the Middle East*, Royal Institute of International Affairs, London, 1991.

RUSTOW, Dankwarth A., *Turkey: America's Forgotten Ally*, Council on Foreign Relations, New York, 1987.

SANDER, Oral, *Siyasi Tarih 1918-1990*, 2. basım, İmge Kitabevi, Ankara, Şubat 1991.

SANDER, Oral, *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1979.

SAVACI, Sabahattin, *Siyasi ve Ekonomik Bakımdan Ortak Pazar "AET" ve Türkiye*, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Matbaası, Ankara, 1971.

SORENSEN, Theodore C., *Kennedy*, Harper and Row, New York, 1965.

SOYSAL, İsmail, "Turkish-Arab Diplomatic Relations After the Second World War (1945-1986)", *Studies on Turkish-Arab Relations*, Annual 1990.

SÖNMEZOĞLU, Faruk, *ABD'nin Türkiye Politikası (1964-1980)*, Der Yayınları, İstanbul, 1995.
SPAINER, John, ed., *American Foreign Policy Since World War II*, CQ Press, Washington D.C., 1988.
TEKELİ, İlhan, İLKİN, Selim, *Türkiye ve Avrupa Topluluğu I Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa'ya Türkiye'nin Yaklaşımı*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1993.
TEKELİ, İlhan, İLKİN, Selim, *Türkiye ve Avrupa Topluluğu II Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa'ya Türkiye'nin Yaklaşımı*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1993.
TUNCER, Hüner, *Menderes'in Dış Politikası Batı'nın Güdümündeki Türkiye*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Eylül 2013.
TUNÇKANAT, Haydar, *İkili Anlaşmaların İç Yüzü*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1975.
TURAN, İlter, *NATO İttifakının Stratejik ve Siyasal Sorunları*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1971.
USLU, Nasuh, *The Turkish-American Relationship between 1947 and 2003 The History of a Distinctive Alliance*, Nova Science Publishers, Inc., New York, 2003.
ÜLMAN, A. Halûk, "NATO ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c.XXII, no.4, 1968.
ÜLMAN, A. Halûk, DEKMEJIAN, R. H., "Changing Patterns in Turkish Foreign Policy, 1959-1967", *Orbis*, vol.XI, no.3, Fall 1967.
VALI, Ferenc A., *Bridge Across the Bosporus The Foreign Policy of Turkey*, The Johns Hopkins Press, Baltimore, 1971.

Doç. Dr. Hüner Tuncer

27 MAYIS'TAN 12 MART'A

Türk Dış Politikası

- 27 Mayıs Hükümeti'nin Balkanlar, Ortadoğu, Afrika, Uzakdoğu ve Latin Amerika ilişkilerine verdiği önem.
- Birleşik Arap Cumhuriyeti ve Irak gibi devrimci yönetimlerle iyi ilişkiler kurma kararı.
- Batılı müttefiklerle "eşitlik" temelinde ilişkiler.
- Sovyetler Birliği ile dostluk ilişkilerinin yeniden geliştirilmesi.
- "Bağlantısız Ülkeler"le ilişkiye geçilmesi.
- Koalisyon Hükümetleri'nin, Amerikan yardımlarının kesilebileceği kaygısıyla şekillenmiş NATO politikası.
- Türkiye'yi sarsan ünlü "Johnson Mektubu".
- Küba füze buhranının yüzümüze çarptığı gerçek: Buyurgan ABD, Buyrulan Türkiye.
- Sovyetler'in, Batı'dan daha iyi koşullarla Türkiye'ye yardım etme önerisi.
- Türkiye-AET ortaklığında "Yeni Türk Tezi".

Yunus Nadi Ödüllü yazarımız Doç. Dr. Hüner Tuncer'in bu çalışmasında yer alan daha pek çok başlıkta, 27 Mayıs Devrimi'nden sonra neden Türk dış politikasında radikal bir değişiklik yaşanmamış olduğunun yanıtlarını bulacaksınız.

ISBN 978-975-343-872-8

9 789753 438728

12 ₺

kitapsan
12 00 L

KAYNAK YAYINLARI